

Комил Аваз
Komil Avaz

О Л И С
О Х А Н Г Л А Р

Distant sounds and melodies

Комил Аваз
Komil Avaz

ОЛИС ОҶАНГЛАР

DISTANT SOUNDS
AND MELODIES

КОМИЛ АВАЗ
Komil Avaz

ОЛИС ОҶАНГЛАР

Бадиа

Distant sounds and melodies

Essay

Тошкент — 1997

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Tashkent — 1997

Gafur Gulam Literature and Art Publishing House

*Хиванинг 2500 йиллигига
бағишланади.*

Аваз, Комил.
Олис оҳанглар.— Т.: Ф. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997.— 208 б.

Тит. в. ва текст узб., ингла. тилларида.

Ўзбек халқ классик музыкаси тарихи минг-минг йилларни ўз ичига олади. Боболаримиз ўз туйғу-кечинмаларини, тўй-тантаналарини, музаффар юришларини куйларда ифодалаганлар, уларга шеърлар боғлаганлар. Айни пайтда ушбу куйлар йўқолиб ёки бузилиб кетмаслиги учун уни ёзма шаклда муҳрлашга — ноталаштиришга ҳаракат қилганлар.

Ушбу рисолада шоир, драматург Комил Аваз Хоразм "Танбур чизиги" нотасининг тарихи, уни ўқиш борасидаги саъй-ҳаракатлар, бу ишдаги заҳматларни батафсил ёритар экан, халқимизнинг жаҳон маданиятига қўшиб келган, не-не жанг-жадаллар, қиргину қатагонлардан омон қолган бебаҳо мулки ишончли қўлларда эканлигига амин бўласиз.

Рисола инглизча таржимада ҳам берилмоқда. Зеро, ўзбек халқининг тарихи, маданияти қадим-қадимдан аҳли дунёни, жумладан, Оврупони қизиқтириб, ўзига жалб этиб келган. Ал-Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Синодан тортиб Комил Хоразмийларгача бўлган мусиқий меросимиз бугунги кунда ҳам эъзозу ардоқдадир.

ББК 85.31 (5У)

А $\frac{4905000000 - 15}{М 352 (04) - 97}$ қатъий буюртма 97

© Комил Аваз, 1997 й.

ISBN № 5-635-01602-2

СЎЗБОШИ

Ҳукуматимизнинг "Маънавият ва маърифатни қўллаб қувватлаш, ривожлантириш тўғрисида"ги қарорида ёш авлодни тарихий қадриятларимизга муҳаббат, маданий меросимизга ҳурмат руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилган.

Қўлингиздаги китоб ҳам ана шундай маданий ва маънавий бойликларимизни ўрганиш, уни чуқурроқ тадқиқ қилиш ва амалиётга тадбиқ этиш йўлидаги куюнчаклик ва ҳақиқий ватанпарварлик руҳида ёзилган.

Мақом ва макон тафаккури қадим замонлардан олиму фузало аҳлини банд қилиб, фикру ўйларини жалб этган жумбоқдир. Бу ҳақда қанчадан-қанча китоблар ва рисола-лар битилмаган дейсиз.

Истеъдодли шоир, драматург, Хоразм тарихи ва мусиқасининг билимдони ва ниҳоят шу йўлдаги кўпгина эзгу ишларнинг ҳомийси ва ҳожатбароры Комил Аваз қаламига мансуб "Олис оҳанглар" деб номланган мазкур китобни илмий изланишга дебоча, илмий-оммабоп асар деб аташ, шартли равишда, тўғри бўлар. Зеро муаллифнинг ўзи бундай даъвога талабгор эмас. Китоб асосан аниқ тарихий маълумотларга, манбаларга суянган, хотиралардан унумли фойдаланилган ва кези келганда тарихий ҳақиқатга зид келмаган ҳолда бадий мушоҳадаларга ҳам эрк берилган лавҳалар билан бойитилган. Айниқса, унинг мақомларнинг пайдо бўлишига доир диний ва дунёвий далил ва афсона-ларга мурожаат қилиши, баъзи атама ва муаммолар ечимини ўқувчилар фикрига ҳавола этиши китобнинг илмийликка қараганда ҳам кўпроқ оммабоп бўлишини таъминлаган. Бунда, эҳтимол, баъзида далил, маълумот ва манбалардан тўлиқ, етарлича фойдаланилмаганлигига дуч

келиб қоларсиз. Лекин буларнинг ҳеч бири сизни ажаблан-тирмаслигига ишонасиз, чунки Комил Аваз, биринчидан, муסיқашунос олим эмас, у иктисод фанлари номзоди, шу боисдан, ўзига хос очилмаган кўриқни очиб, уни амалиётга тадбиқ этишда жонбозлик кўрсатаётган истегдодли танбурчи Озод Бобоназаровнинг илмий ва амалий изланишларини унинг ўзи билан бевосита жонли мулоқот ҳамда тортишувлар орқали қоғозга туширувчи қалам соҳибидир. Иккинчидан эса, халқ тарихига, айниқса, муסיқий маданиятимизга муҳаббат қўйган, кўпчилик олимларимиз ҳавас қилса арзигулик фазилат эгасидир.

Китобда келтирилган Хоразм муסיқаси ва мақомларига оид маълумотларга қўшимча равишда шуни айтиш мумкинки, Геродотдан тортиб, "Авесто", Сиёвуш ҳақидаги афсоналар, Қўйқирилганқалъа топилдиқлари, тангалар ва лаганлардаги тасвирлар, мусулмончиликдан олдинги Ота сифиниш (Ҳазорасп афсонасининг келиб чиқиши), бунинг натижасида дутор ва доира усулларида От туёғи, дупурларининг акс этиши, кейинчалик "Алпомиш", "Меърожнома", "Алиқамбар", "Гўрўғли" каби дoston ва дostonсифат нома-ларда Бойчибор, Буроқ, Дулдул, Фиротдек афсонвий отларнинг таърифланиши, ўша даврлардаёқ "Суворий", "Ракъб" (арабча отлиқ, чавандоз) туркимидаги ашула йўлларининг келиб чиқишига замин яратган. Айниқса Ҳайдар Хоразмийнинг шеър ва ғазалларида, Хоразмийнинг "Муҳаббатнома" сида 12 мақом номларининг акс этиши, ҳазрат Навоийнинг "Сабъайи сайёр" дostonидаги еттинчи, хоразмлик муסיқашунос тилидан айтилган "илми адвор" таърифи, Муҳаммаднийез Нишотийнинг "Ҳусни дил" дostonидаги ўша даврда Хоразмда мавжуд муסיқа чолғулари ҳақидаги шеърый тил билан ифодаланган маълумотлар бу ўлкада 12 мақом негизлари қадимдан мавжуд бўлганлигига шубҳа қолдирмайди.

Хоразм муסיқий тарихининг иккинчи босқичи ҳисобланган Муҳаммад Раҳимхон Аввал (1806 — 1825) замонидан кейинги 60 йил Хоразмда шеърят ва санойи нафисанинг ривожланган даври ҳисобланади. Бу вақтда машҳур танбурчи, Бухоро ва Хоразм мақомларининг билимдони Ниёзжонхўжа, унинг шогирдлари Махдумжон қози, уста Муҳаммадхон сандиқчи ва унинг қўли остида етишган Абдусаттор маҳрам Хўжаш маҳрам ўғли, унинг шогирди уста Худойберган этукчи, Солиҳбек, Мўминбек ва Паҳлавон Ниёз Мирзабоши Комил каби созандалар етишиб чиқади. Улар-

нинг таърифи на фақат Хоразм, балки Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигига ҳам етиб боради. Бунинг натижасида "Қўқон хони Муҳаммад Умархон (1809 — 1822) сарой созандаларига мақом ўргатиш учун Хивадан Худойберган устодни олдириди. Кейинчалик хон бўлмиш Муҳаммад Алихон эса, Худойберди устодни маслаҳатига кўра Солиҳбек ва Мўминбекларни олдириди"¹,— деб ёзади профессор М. Раҳмонов. Шунингдек, бу даврларда хонлик қилган Абдуллахон (1854) танбур ва ғижжак чалишни хуш кўрган. Сайид Муҳаммадхон (1855 — 1864) дутор ва ғижжак чалишни билган, созанда ва муסיқашунослардан иборат базму мажлислар тузган. Бу даврга келиб адабий ҳаракатнинг юқори чўққига кўтарилишида, оғзаки ижоддаги профессионал муסיқий меросни юксак савиядаги ижроси ҳамда келгуси авлодларга етказиш учун Комил Хоразмий томонидан "Хоразм танбур чизиги" шаклида қоғозга туширилишида Феруз тахаллуси билан ғазаллар битган Муҳаммад Раҳимхон Сонийнинг (1864 — 1910) роли беқиёсдир. У саройга 40 қа яқин шоир билан биргаликда 16 мақомчини йиғиб, юксак ижрочилик даражасигача тарбиялайди. Китоб муаллифи таъкидлаганидек, унинг Собир калот, Худак ота — Худойберган Қурбон ўғли, Бобо буломончи каби созандаларга берган сабоқлари, сарой созандаси Сайид Файзибой билан мақом чолғу йўли пардаси устида тортишиб, созандалар гувоҳлигида Феруз ҳақ бўлиб чиққанидан кейин Сайид Файзибойни Янгиариққа кўчириб юбориши ҳақидаги ривоятлар созандаларни тарбиялашда Феруз ўта талабчан бўлганлигидан далолат беради. Бу талабчанликнинг натижаси ўлароқ "Хоразм танбур чизиги" ихтиро қилинади ва олти ярим мақом оҳанглари қоғозга кўчирилади.

Бу "нота чизиги" билан Шўролар даврида бир неча олимлар қизиққанлар ва унинг устида изланиш олиб борганлар. Шу жумладан, В. Успенский, В. Беляев, Илёс Акбаров, Мухтор Ашрафий ва бошқалар. В. Успенский 1924 йили А. Фитратнинг таклифи билан Бухоро шашмақомини Ота Ғиёс ва Ота Жалол Носировлардан ёзиб олган пайтида баъзи эсдан чиққан хона ва авжларини "Хоразм танбур чизиги"дан олиб тўлдиради², лекин юқорида номлари кел-

¹ М. Раҳмонов. "История узбекского театра", Тошкент, "Фан" нашриёти, 1968 й., 44 — 45-бетлар.

² "Шашмақом". под.ред. Фитрата и Н. Н. Миронова, изд. народного назората Просвещения Бухарреспублики, 1924 й. "Сақили наво", 9-бет; 4-қатор. "Дугоҳ" мақомидаги "Сақили Ашқуло" (тўлиқ кўчирилган), 9-бет.

тирилган олимларнинг "Танбур чизиги"га ёндошуви назарий бўлиб, амалий садоланиши, ижро талқини, замонга хос суръати, усул бирликлари, ритм туроқлари ва бошқа кўпгина жиҳатлари ўз амалий ечимини топмаган.

Озод Бобоназаров изланишлари эса, "Танбур чизиги"ни замонавий нотага ағдариш билан биргаликда уни амалда, ансамбл билан ижро қилиб кўриш ва энг асосийси, бу олим Хоразм фарзанди эканлиги, ана шу мақомларга қулоқ қондиллиги сабабли ҳам танбур чизигидаги мақомларни амалиётга тадбиқ этиш Хоразм вилояти раҳбарияти ва Комил акага ўхшаган жонкуяр ҳомий ва раҳнамолари борлигидан ўз ечимини топмоқда.

Ушбу сатрлар муаллифи ҳам 1975 — 1990 йиллар орасида Озод ака Бобоназаровнинг ижодий изланишларидан хабардор эди. Бот-бот унинг ўзи билан муסיқий муаммолар, атамалар ва баъзи ечимини топмаган масалалар устида қаттиқ тортишувлар бўлган ва бу изланишлар қачон бўлмасин ўз самарасини беришига ишончимиз комил эди.

Ёзувчилар, муסיқашунослар, тарихчилар ва айниқса кўҳна ва ҳамиша навқирон, ўзининг 2500 йиллик тўйини нишонлаётган Хива ва Хоразм фарзандлари ушбу китоб ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини билдирадилар, ундаги ёритилган масалаларни яна ҳам ойдинлашувига сидқидилдан ёрдам берадилар деган умидамиз.

БОТИР МАТЁҚУБОВ,
Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги фан, ўқув юртлари бошқармасининг бошлиғи, муסיқашунос.

ИБТИДО БАҲСИ

Олис оҳанглар хусусида ёзмоқ боисидан қўлга қалам олишга олдим, қалам бир нафас ҳавода муаллақ қолди. Во ажабо, шу нафасда оҳанглар жарангиданми ёхуд аларнинг турфа тилсимлигиданми, юрагим ҳаяжондан ҳаприқиб кетди. Қаламни жойига қўйдим.

Озод Бобоназаров кайфиятимдаги ҳайратни сездими, ҳаяжонимни туйдими, бошини қуйи эгиб жим қолди. Анча сукут сақлаб ўлтирдик ва ниҳоят:

— Озоджон, ўтганлар руҳига тиловат қилинг, — дедим.

У ҳам шуни кутиб турган эканми:

— Аъзубиллоҳир минаш шайтони рожим, бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм....

Тиловат тугади, оҳанги анча вақтгача уй ичида айланиб юрди. Оятларда не сир борки, мозийга судрайди. Ҳофизаси кучли қорилар Қуръон тиловат қилганларида оятларнинг шукуҳи бутун вужудингни қамраб, хаёлларингни олис-олисларга судраб кетади. Ҳофизанинг қуввати оятлар маҳобатини нечоғли юксак этса, қўшиқчиликда ҳам шунчалик баланд этади. Эски вақтларда одамлар ашулачидан бирор қўшиқни ижро этишни сўрашганда, "ўқинг" деб илтимос қилар эди. Демак, хониш қилиш, куйга солиб ўқиш, эшитувчиларни ром қилиш ибтидо маҳсули эмасми-кан? Ҳамма ашулачиларга ҳам ҳофиз дейилавермасликда ажиб бир маъно йўқмикан? Мумтоз қўшиқларни, мақом йўллариини моҳирона ижро этган ашулачиларни ҳофиз дея улуғлаш мақомларга бўлган ҳурмат ва эҳтиромнинг инъи-косидир.

Хўш, мақом ижрочиларини қандай аташни билдик, бироқ бу мақом қачон ва қаердапайдо бўлган ўзи?

Ана бу саволга шу бугунгача аниқ жавоб тополмай келмоқдамиз. Ҳамма айтади:

— Мақомларми? Жуда қадим замонлардан маълум.

— Хўш, ўша қадим замон деганингиз қайси даврларга тўғри келади?

Муסיқа билимдонлари жавоб тополмай сукут сақлайдилар...

"Мақом" сўзи арабча турар жой, истиқомат маъноларини билдиради. Бундан чиқди, бизда мақомлар араблар истилосидан кейин вужудга келдимми?

— Йўқ, — дейдилар яна муסיқа билимдонлари, — аввал ҳам бор эди.

— Оташпарастлар қандай куйлаганлар? Ахир "Авесто"нинг оятлари-гахталар бўлса, унинг устига форсий истъёмолда "Якгоҳ", "Дугоҳ", "Сегоҳ", "Чоргоҳ", "Панжгоҳ"лар "Авесто"нинг гахталарига ишора эмасмикан?

— Бу ҳақда ўйлаб кўриш керак, — дейишади.

— Майли ўйлангиз, ахир дунё илми ўй билан мавжуддир.

Демак, мақом — чертим ва айтим оҳанглари жойлашадиган, истиқомат қиладиган пардалардир. Шунинг учун ҳам муסיқа асбобларини созлашда Рост сози, Наво сози, Бузрук сози иборалари мавжуд.

"Айниқса танбурда у сезиларли бўлиб, ҳатто унинг пардалари ҳам юқори ёки пастга сурилиб, куйларнинг ладига мослаштирилади".¹

Озоджон билан баъзан қизишиб қоламиз:

— Хўш, "лад" нима?

— "Лад"ми? "Лад" — парда, мақом маълум поғоналарининг йиғиндиси.

— Тўхтанг, Озоджон, тўхтанг. "Лад" деганингиз парда бўладиган бўлса, нега пардалар куйларнинг ладига мослаштирилиши керак?

— Вой-бўй, неча марта такрорлаш лозим, ҳозирги замон муסיқа назариясида мақом — парда, "лад"ни билдиради. Шунинг учун ҳам шарқнинг баъзи муסיқа олимлари Ушшоқни энг қадимги, яъни биринчи мақом-биринчи лад деб тахмин қиладилар.

Суҳбатимиз асносида балки бу атамаларга, уларнинг ижро услубларига ҳамин қадар тушинармиз, аммо мени мақомлар билан боғлиқ бўлган бошқа тафсилотлар бундан кўра кўпроқ ўйлатиб қўяди. Деярли ҳамма муסיқашунос олимлар мақомлар араблар истилосига қадар

¹ И. Ражабов. "Мақомлар масаласига доир", Тошкент, Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти, 1963 й. 40-бет.

ҳам бошқа ном билан аталганига шак келтирмайдилару лекин шу истило даврида Ўрта Осиё халқлари маданий мулклари қатори муסיқага оид трихий манбалар ҳам ислом дини руҳига тўғри келмайди деган баҳоналар билан йўқотилиб юборилган дейишади. Бироқ бунинг аксини ифодаладиган баъзи ривоятлар ҳам йўқ эмас.

Ровийлар Хоразмнинг фарзанди Ал-Хоразмийга нисбат бериб, шундай ҳикоя қиладилар.

РИВОЯТ

Ал-Хоразмий Боғдодга келгач, шаҳарнинг таниқли олиму фузалолари уни имтиҳон этибдурлар.

— Тиббиётда даволашнинг уч тури бордур, сизга аларнинг қайси тури кўпрак хуш келади? — деб сўрашганда, Ал-Хоразмий:

— Бизда даволашнинг уч эмас, тўрт тури бордур:

Бири сўз, дору бири, кескир пичоқдур биттаси, Даги Хива мулкида машҳур эрур сознинг саси.

Менга ана шу тўртинчиси, яъниким соз билан даволаш усули кўпрак хуш ёқади, — деб жавоб берган экан.

Бундан чиқдики, мақом куйлари, муסיқа оҳанглари билан беморларни даволаш тарзи қадимдан машҳур экан. Буни турли замон алломалари ҳам ўз асарларида эътироф этганлар.

Агар юқоридаги ривоятга ва алломалар асарларига қулоқ қўйсақ, ислом дини мафкуриси Ўрта Осиёда, хусусан Хоразму Бухоро, Самарқанду Хўжандда муסיқа тараққиётига тўсиқ бўлмаган, балки араблар истилоси боис тарих саҳифаларидан ўчириб юборилган мақомларнинг оҳанглари янгича, арабча номлар билан атала бошлагани фикримиз далили бўлмайдимми?

Яна бир нозик масала, мақомларнинг тарихий тараққиётига юнон олимларининг таъсири фақат араблар истилосидан кейин кучли бўлдимми? Юқорида қайд этганимиз форсий иборалар-чи? ("Якгоҳ", "Дугоҳ", "Сегоҳ" ва ҳоказолар) Ана шу "Якгоҳ" биринчи пардани билдириб, уни "Рост" дейдилар¹. Демак, араб истилосигача "Якгоҳ"-у, ундан кейин "Рост" ибораси пайдо бўлганми? Бу албатта муноқашасабаб масаладир.

¹ И. Ражабов. "Мақомлар масаласига доир", 104-бет.

Кавкабий мақомларни илк аввал **Фишогурс** (Пифагор) яратган деб таъкидласа, яна бир номаълум муаллиф 12 мақомни Юсуф алайҳиссалом ихтиро қилган дейди, яна бири "Рисолайи мусиқий"да 12 мақомни Афлотун йилнинг 12 буржи асосида яратган дейди.

Биз юқоридаги ривоятларга кўра мақомларни эрамузидан аввалги асрларда дунёга келди, дея қолайлик. Унда араб истилоси бу мулкка қай тарафи билан дахлдор экан?

Ислом дини мафкураси мақомларга оид ёзувларни шариат бўйича гуноҳ дея тўсқинлик қилди деган андишанинг ўзи мақомларнинг яратилган даврини минг йилликлар мезони билан ўлчашга ундамайди? Ва энг қизиғи, баъзи мусиқашунослар ўзлари сезмаган ҳолда ўзларига қарама-қарши фикрни ҳам баён этганлар. Уларнинг фикрига кўра шариат қоидалари бўйича мусиқани эшитиш мумкин ёхуд мумкин эмас.

"Қодирия" деб аталган сўфийлар мазҳабининг йирик вакиллари билан ҳисобланмиш Абдулҳақ Деҳлавий (XVI аср) ўзининг "Таҳқиқус симоъ" ("Эшитиш масаласи таҳқиқоти") асарида шайхлар ва сўфийларнинг мусиқаю ашъор эшитишларига оид фикрларини акс эттиради. "Деҳлавий турли мусулмон мазҳабларининг йирик вакиллари (Жунайд Бағдодий, Муҳаммад ал-Ғаззолий, Абдулла Аҳрор, Юсуф Ҳамадоний ва бошқалар) асарларига ва "Ҳадис"га суяниб мусиқа эшитиш масаласини тадқиқот этади. Деҳлавий бир томондан мусиқанинг ҳомийси сифатида чиқиб, иккинчи томондан, уни эшитиш шариат бўйича катта гуноҳ, кишини сезгир қилиб, бузиб қўяди деб кўрсатади."¹

Дарвиш Али Чанги ва номаълум муаллифнинг "Таҳқиқус симоъ" асарида келтирилишича Муҳаммад алайҳа вассаламининг суюкли рафиқалари Биби Ойша ҳузурда икки жория ашула айтиб, ўйин-кулгу қилиб ўтиришганида Биби Ойшанинг оталари Абу Бакир кириб, мусиқа, ўйин-кулгу шариат бўйича ҳаром ва гуноҳ эканини айтиб манъ этади. Бу пайтда чопонига ўралиб ётган Муҳаммад алайҳи вассалам ўринларидан туриб: "Бу кун бизнинг байрамимиз, уларга халал берманг" — демишлар. Кейин пайғамбаримиз алайҳи вассалам "Ҳадис"да Қуръон сураларини чиройли овоз билан без-

ашни тавсия этиб, уни оҳангга солиб айтинглари, диннинг обрўси ошади, деган".

Биз ҳурматли мусиқашунос олимимиз Исҳоқ Ражабовнинг "Мақомлар масаласига доир" асарида икки парчани айнан келтирдик. Авваламбор "Таҳқиқус симоъ" кимнинг асари? Дарвиш Али Чанги ва номаълум муаллифникими, ёхуд Абдулҳақ Деҳлавийникими? Қолаверса, домла нима демоқчилар, дин мусиқага қаршими, ё уни қўллаб-қувватлайдими? Бу янглиғ беписандлик, айтилмоқчи бўлган фикру мулоҳазага, тадқиқот муаллифига нисбатан бепарволик ненинг маҳсули экан? Ёки мусафҳиҳлар хатосима-кан? Бу ёғи Оллоҳга аён.

Биз рисоламиз аввалида кўрсатганимиздек, ширали, ёқимли овоз нечоғ таъсириликим, инсон қалбига сирли ҳаяжон солади, унинг руҳиятини тетик қилади. Саъдий Шерозий куй ва қўшиқни "руҳ озуқаси" деб бежиз айтмаган, киши яхши куй тинглаганида жаҳолатдан йироқлашади. Муҳаббат, садоқат, гўзаллик каби юксак инсоний ҳис-туйғуларни қалбан ҳис этади.

Не ажабким, мусиқа шундай ажойиб санъатки, унинг учун ҳеч қандай тил тўсиғи йўқ, таржимонга муҳтож эмас. Мусиқа шифобахш фазилатларга эгадурким, буни ўз навбатида Абу Наср Муҳаммад ал-Форобий, Абу Али ибн Сино каби улуг даҳолар ўз асарларида қайд этиб ўтганлар.

Шу қадар ардоқли, қувончу қайғуларимизнинг ҳамиша ҳамдарду ҳамроҳи бўлмиш бу сирли оҳанглари нечун гоҳ-гоҳ таъқиб этилади, гуноҳ саналади, созандаю гўяндаларга паст назар билан қараш даврлари бот-бот такрорланиб келган?

Ровийлар Амир Темур ва Шамсиддин Шерозий билан бўлиб ўтган ғаройиб суҳбатни ҳикоя қиладиларким, ушбу суҳбат икки буюк бобокалонимизнинг мусиқамиз тақдири, унинг тараққиётига беқиёс масъулликдан далолат беради.

РИВОЯТ

Амир Темур: Мен Шерозга дохил бўлганимдан кейин, уламолар билан мажлис қилмасдан бурун, Шамсиддин Муҳаммадни олиб келинглари, бир кўрай, деб буюрдим. Бироз фурсатдан кейин бир қари, бели букилган, бир кўзидан сув оқиб турган кишини ҳузуримга олиб кирдилар.

¹ И. Ражабов. "Мақомлар масаласига доир", 102-бет.

¹ И. Ражабов. "Мақомлар масаласига доир", 100-бет.

"Шамсидин Муҳаммад Шерозий сиз бўласизми? — деб сўрадим.

"Бале, ман бўламан", — деб жавоб берди узоқ умр кўрган кекса киши.

Мен унга: Сиз ғазалларингизни бирида айтибсизки, дедим:

Худоро, мухтасиб, моро бо овози дафу най бахш,
Ки сози шаръ 3-ин афсона беқонун нахоҳад шуд.

яъни:

Кечиргил, мухтасиб, тангри-чун овози дафу найким,
Шариат созини қонунсиз этмас бўйла афсона.

Шоир Шерозий: "Бале, эй амири фотиҳ, мен ушбу шеърни айтган эдим", — деди.

"Сиз бу шеърингизни динга иҳонат (таҳқир) келтиришини билурмисиз?" — дедим. Жавоб бердики: "Менинг қасдим динни иҳонат қилиш эмас, бу шеърдаги афсонадан муродим даф ва найнинг овози эди. Даф ва най овози аҳамиятсиз бир нарсадурки, диннинг арконларига ҳеч қандай тазалзул (зилзила) келтиролмайти, демоқчи эдим."¹

Юқоридаги кўрилган Шерозий байтининг маъноси булдурким, яъни, эй мухтасиб (шариат қонунларини назорат қилувчи), худо ҳаққи, бизларни даф ва най (мусиқа асбоблари) овози учун кечиргилким, шариат сози (асбоби)нинг ушбу афсонаси қонунсиз эмасдур. Шоир бу ўринда "қонун" сўзи ила ҳам мусиқа асбобига, ҳам шариат қонунига ишора этмоқда. Демоқчики, шариатни тамсилан соз деб тасаввур қилсак, унинг тугал ва мукамал бўлиши учун қонун асбоби лозимдур.

Тарихдан маълумки, Амир Темур қаерни забт этса, у ердан олиму фузалоларни, шоиру улкан соҳиби соз аҳлини, қўли гул усталарни Самарқандга келтирган. Самарқанд ҳар жиҳатдан гуллаб яшнаган, бетакрор илм масканига айланган. Бу даврда Мароғали Абдулқодирнинг "Зубатул-адвор", "Мақосидул-алхон", Сайфуддин Абдумўминнинг "Шарқия" номли ноёб мусиқий китоблари дунёга келган. Дарвеш Алининг "Тухвату-с-сурур" номли

¹ "Шарқ юлдузи". 1995 й. 3-сон, "Менким, фотиҳ Темур".

чангий асариде ёзилишига кўра, Улуғбек Мирзонинг ўзи ҳам мусиқий олимлардан саналган.

Фитрат домланинг рисоласида кўрсатилишича, қоракўллик Ҳисомий туркча, форсча икки девон билан мусиқада бир рисола, хоразмлик Абдулвафо мусиқада бир китоб ёзган.

Улуғбек ўлимидан кейин мусиқа санъати Ҳусайн Бойқаро билан Алишер Навоий ҳимоясида Ҳиротда ривож топди.

Тарихдан маълумким, мумтоз мусиқамиз асрлар давомида жуда кўп қарама-қаршиликларга дучор бўлди. Бу қарама-қаршиликлар қарийб 300 йил (XVI — XIX асрлар) Мовароуннаҳру Хуросонда давом этди, лекин шу қарама-қаршиликлар замирида тоблани, янги поғоналарга кўтарилди. Қаерда комрон комраво бўлса, халқ комрона яшайди деганлари шу бўлса керакким, мақомлар ва уларнинг шўъбалари, яъни Ироқ, Исфохон, Ҳижоз, Нишопур, Ажам, Ҳисор номлари шу мақомлар яратилган жойлар номи билан аталади.

Алишер Навоий "Хазойин ул-маоний"да хўб ёзганлар:

Кўп Ҳижоз оҳанги тузма, ёр ила бўл барча вақт,
Эй Навоий, гар Ажам бўлсин мақоминг, гар Ироқ.

Албатта, буюк устод Алишер Навоийнинг мубрак номлари мусиқа тарихида ўзгача бир эҳтиром ила тилга олиниши табиий.

Ўзбек адабиётининг бу янглиғ юксакликка эришувида катта хазина ҳисобланмиш қарийб 120 минг байтлик назми гавҳар, неча насрий дурдоналар, илмий асарлар мерос қолдирган Навоий бобомиз мусиқадан бохабар улкан истеъдод соҳиби ҳамдир.

"Навоийнинг ўзи мусиқани Хожа Юсуф Бурҳон деган атоқли бир мусиқий олимидан ўрганди. Мусиқийнинг назарий-илмий ёқларидан яхши билар эди. Бобур Мирзо ўзининг машҳур асариде Навоийнинг асарларини санар экан, "Яна илми мусиқийда яхши нималар боғлабдур, яхши нақшлари (ашулалари куйлар), яхши пешравлари (у замон истилоҳида ашуласиз куйлар) бордур", деб Навоийнинг уста бир бастакор бўлганини кўрсатадир."²

¹ Фитрат. "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи", Тошкент, "Фан" нашриёти, 1993 й. 40-бет.

² Фитрат. "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи", 41-бет.

Ҳар қайси асари бир олам бўлмиш алломанинг аруз назариясига бағишланган "Мезон ул-авзон" асарининг ўзи бир дунё. Навоий таъкидлаганидек, туркий халқлар орасида бир неча машҳур вазн борким, мажлисларда (йиғинларда) ашулалар шу вазнларда ижро этиладур. "Яна қўшиқдурким, арғуштак усулида шойиъдур ва баъзи адвор кутубида ул усул зикр бўлубтур ва ул суруд аъробининг тева сурад ҳудилари вазни билан мадиди мусаммани солимда воқеъ бўлур, анинг асли бу навъдурким, байт:

Ваҳки, ул ой ҳасрати дарду доғи фурқати,
Ҳам эрур жонимға ўт, ҳам ҳаётим офати.
Фойлотун фойлотун фойлотун фойлотун.

Аммо бу латиф замонда ва шариф давронда бу сурудни рамали мусаммани маҳзүф вазнига элитиб, мусиқий ва адвор илмида мулойим таъблиқ беназир йигитлар ғариб нағамот ва алҳон била ажаб тасарруфлар қилиб, султони соҳибқирон мажлисида айтурларким, анинг мулойимлиғ ва хуш ояндалиғи васфқа сиғмас ва таъсир ва рабояндалиғи сифатқа рост келмас, балки ул ҳазратнинг ихтироидур ва бу ҳам ул ҳазратимнинг масиҳисо анфоси натойижидин истишҳодға келтурмак муносиброқ эрди, андоққим, байт:

Сабзаи хаттинг саводи лаъли хандон устина,
Хизр гўё соя солмиш оби ҳайвон устина.
Фойлотун фойлотун фойлотун фойлотун.

Яна "чанги"дурким, турк улуси зуфиф ва қиз кўчурур тўйларида ани айтурлар, ул сурудедур бағоят муассир ва икки навъдур. Бир навъи ҳеч вазн била рост келмас ва бир навъида бир байт айтилурумким, мунсариҳи матвийи мавқуф баҳридур ва "ёр-ёр" лафзини радиф ўрнига мазкур қилурлар, андоқдурким, байт:

Қайси чамандин эсиб келди сабо, ёр-ёр,
Ким, дамидин тушди ўт жоним аро, ёр-ёр.
Муфтаилун фойлотун муфтаилун фойлотун.

Ва яна ҳам турк улусида бир суруддурким, ани "муҳаббатнома" дерлар ва ул ҳазажи мусаддаси мақсур баҳридадур ва ҳоло матрукдур, будур, байт:

Мани оғзинг учун шайдо қилибсен,
Манга йўқ қайғуну пайдо қилибсен.
Мафойилун мафойилун мафойилун.

Ва яна бу халқ орасида бир суруд бор экандурким, ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи маҳзүф вазнида анга байт боғлаб битиб, анинг мисрасидин сўнгра ҳаммул баҳрнинг икки рукни била адо қилиб, суруд нағамотиға рост келтирур эрмиш ва ани "мустазод" дерлар эрмиш, андоққим (мустазод):

Эй ҳуснунга зарроти жаҳон ичра тажалли,
Мафъулу мафойилу мафойилу фаулун
Мазҳар санга ашъё.
Мафъулу фаулун.
Сен лутф била кавну макон ичра мавли,
Олам санга мавло.

Яна Ироқ аҳли тарокимасида сурудедур шойиъким, ани "орзуворий" дерлар ва анинг байти кўпрак ҳазажи мусаммани солимдадур, андоққим, байт:

Сақоҳўм раббуҳўм хамри дудоғинг кавсариндандур,
Бу майни ичтукунг нуқли ҳадисинг шаққариндандур.
Мафойилун мафойилун мафойилун мафойилун.

Ва яна рамали мусаммани маҳзүф вазнида ҳам айтурлар, андоққим, байт:

Давлати васл илтимоси не ҳикоятдур манго,
Буки ёдинг бирла жон берсам кифоятдур манго.
Фойлотун фойлотун фойлотун фойлотун.¹

Алишер Навоий назми оҳанглари қанотида бир дақиқа қадим аждодларимиз яратган куй-қўшиқларга қайтсак, Қуёшга ўқилган муножотларда ҳам шу руҳ, шу жозибани туямиз. Тараннум этилган қўшиқларда юртга омонлик, элга нурафшонлик, бахту саодат тилаб, яратганининг иноятига сажда қилинган.

Ховар — қуёш демақдир. Ховарзамин — қуёшли замин, Хоразм деган муқаддас номда бир олам маъни мужассамлигига имон келтирмай иложинг йўқ. Чунки бу заминда яратилган "Авесто" гахталарида:

Қуёшни мадҳ этамиз,
Ул зўр партав афшонни,
Тулпорлари чаққонни.

¹ А. Навоий. "Мезон ул-авзон" Тошкент, 1967 й., XIV жилд, 179 — 181-бетлар.

Хуршед юзин очганда,
Иссиқ нурин сочганда,
Илоҳийлар тик турар.
Бахт чашмаси қулф уриб,
Бари севинчлар йигар,
Кўнгилга ҳам завқ сиғар.
Маздол инъом этган ер,
Саодатга лиқ тўлар...
Олам бахти кулсин деб,
Ер Ҳаққа кўп тўлсин деб¹...

Мана шу олийжаноб ҳис-туйғулар, орзу-умид ва саховатли ниятлар билан йўғрилган мисралардан ҳам буюк аждодларимиз умуминсоний маънавият ва қадриятлар ҳақида нақадар кўп ўйлаганликлари ва қайғурганликлари яққол кўриниб турибди.

"Маҳобхорат" ҳикматларида ҳам тўй-томошалар, орзу-ҳаваслар, қариндош-уруғлар орасидаги меҳр-оқибатлар — барчаси юртни бошқариб турган ҳукмдорнинг инсофию амалига боғлиқ дейилганида катта ҳақиқат борлигини ҳаёт кўрсатиб келаётибди.

Яна ою йиллар ўтиб, сиёсат майдонида неча-неча амиру султонлар алмашиб, musiқа маданиятининг ривожини ҳам уларнинг муносабати ила ўзгариб турган.

Ҳиротда таҳсил кўрган шоир, musiқашунос олим Нажмиддин Кавкабий Ҳусайн Бойқаро даврида нечоғли ривожланган, бироқ Шайбонийхоннинг жияни Убайдуллохон замонига келиб инқирозга юз тутган musiқа маданиятини юксалтиришга анча саъй-ҳаракатлар қилган. У ўзининг "Musiқа рисоласи"ни тортиқ қилар экан, асар бошида кичкинагина бир фасл ёзиб, musiқанинг шариятга хилоф бўлмагани, катта авлиёлар томонидан ҳам ҳар вақт тингланиб келинганини исбот этишга уринган. "Убайдуллохон Ҳирот шаҳрини олганидан кейин форснинг ўз замонида энг буюк шоири бўлган Ҳилолийни ўлдирди. Ҳилолийнинг ўлими Эрон шоҳи шоҳ Таҳмосб шоҳ Аббос ўғлига қаттиқ таъсир қиладир. Унинг ўчини олиш учун вақт кутади. Бу фожиадан уч йил кейин бизнинг Мавлоно Кавкабий Убайдуллодан рухсат олиб, зиёрат учун Машҳадга борадур. Шоҳ Таҳмосб Кавкабийнинг келганини эшиткач, ўзи тутдирур-да, Ҳилолийнинг

¹ Б. Насриддинов. "Гиря, яшт, мадҳия", "Ишонч" рўзн. 66-сон, 1996, 20 август.

қонини олган бўлиб, илмий, адабий қиймати Ҳилолийдан ҳеч кам бўлмаган бир Туркистон санъаткорини ўлдириб кўядир"¹...

Ҳижрий 970 ларда хонлик тахтига ўтирган машҳур ўзбек хони Абдуллохон замонида musiқа санъатига, муסיқий асбобларга бўлган қизиқиш бағоят ўсиб, ўзбек musiқа дунёсида уд, қонун, танбур, чанг, най, рубоб, қўбуз, ғижжак, ишрат кунгура, сетор, руҳафзо, сурнай, балабон, ноғора, доира каби асбоблар кенг ривожда бўлган. Фитрат домла ушбу жойда шундай давом этади: "Абдуллодан кейин диний таассуб яна кучая бошлаган. Musiқага гуноҳ, "Хилофи шаръ" кўзи билан қарашлар кўпайган. Дарвеш Али ҳам Имомқули учун кенгайтгани асарининг бош томонидан тўрт бетлик узун бир бошланғич ёзиб, муסיқийнинг гуноҳ бўлмаганини Муҳаммад пайғамбарнинг ҳадислари ила исбот этарга тиришган"².

Йиллар ўтиб Муҳаммад Раҳимхон I замонида, XIX асрнинг бошларида, Хоразмда, худди Ҳусайн Бойқаро давридагидек, musiқа санъати ўз қаддини ростлаган, ривожланишга юз тутган. Машҳур musiқашунос олим, мақомлар билимдони, Комил Хоразмийларнинг устози Ниёзхонхўжа мақом йўллари ривожлантириб, уни ноталаштиришга ҳаракат қилган, куйлар басталаган.

Муҳаммад Раҳимхон I нинг ўғли Оллоқулихон (1825 — 1942/43) моҳир ғижжакчи бўлган дейишади. Унинг яна бир ўғли Сайид Муҳаммадхон (1855 — 1864) musiқа маданиятининг ривожига бениҳоя улкан ҳисса қўшган ҳукмдордир. Musiқа санъати, адабиёт, маърифат Муҳаммад Раҳимхон I нинг невараси, Сайид Муҳаммадхоннинг тўнғич ўғли Бобожон тўра-Муҳаммад Раҳимхон Соний-Феруз замонида (1864 — 1910) Хоразмда янада юксак поғоналарга кўтарилди. Унинг юксалиш таъсири на фақат Ўрта Осиёга, балки бутун Оврупога ҳам кенг ёйилди.

Мақомлар, сўзсиз, миллатнинг беқиёс бойлиги, тенгсиз хазинаси. Ана шу бойлик ёзма равишда муҳрланмагунча, оғзидан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтиш жараёнида ўз жилосини, латофатини йўқотиши мумкин, магарам бутунлай йўқ бўлиб кетмаса. Ана шу улкан мулкни қоғозга туширишга амр этган ва бошдан-оёқ яралишига раҳнамолик

¹ Фитрат. "Ўзбек классик musiқаси ва унинг тарихи", 45-бет.

² Фитрат. Ўша асар, 46-бет.

қилган шахс буюк бобомиз, Хоразм тахтида 47 йилдан зиёдроқ вақт хонлик этган забардаст шоир, ажойиб мусиқа билимдони Муҳаммад Раҳимхон Соний — Феруздир.

1-расм. Муҳаммад
Раҳимхон Соний

1-picture Mukhammad Rahimhon
Soni-Feruz

дўнмас деган, Полвон сўта кабилар. Ҳамма Феруз хизматига тайин бўлганидин, бошқа сипоизодаларнинг баъзиларига дахл бўлмас эрдилар².

Хоннинг ўзи ҳам мусиқа шайдоси, ҳам шоир бўлиши давлат учун катта бахт эди. У энг қадимий мақом куйларини мукамал ўрганиб, "Наво", "Сеғоҳ", "Дугоҳ" ларга боғлаб куйлар яратгани, ижро этгани боис созандаю ҳофизлар орасида яна ҳам ардоғли бўлган. Соз илмидан бохабар бўлганлигидан унинг назми ҳам ўйноқи ва куйларга мос жозибалир:

Соз айлагил субҳу масо гаҳ "Рост" чертиб, гаҳ "Наво",
"Дугоҳ"у "Сеғоҳ"у "Сабо" ҳар бирисидур гамзудо,
Раҳм этмайин ул дилрабо айлар эди нозу адо,

¹ М. Юсупов. "Хоразм мақомлари", Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1980 й., 1-жилд, 6-бет.

² Лаффасий. Қўлимиздаги қўлёзма, 20-бет (1945 йил 14 январда ёзилган).

Ҳижрони ичра борҳо тортар эдинг ранжу ано,
Бу дам тутуб расми вафо шўҳи ситамкоринг келур.¹

Феруз қаттиққўл ҳукмдор бўлиши билан бирга санъатни, мусиқани жуда чуқур тушунувчи, уни иззатловчи бағри кенг инсон эди. Унинг созга, созандаларга, ҳофизларга бўлган ҳурмат ва эътиборини кўрсатувчи жуда кўплаб нақллар ҳозиргача халқнинг орғзида.

НАҚЛ

Бухоройи шарифдан амирнинг даъвати билан Хивага мақом усталари ташриф буюрганлар. Феруз меҳмонларни иззат-икром билан кутиб олиш тадоригини Комил Хоразмийга топширган ва улар шарафига берилган шоҳона базмда шахсан ўзи қатнашган. Гурунг бир жойга борганида хон меҳмонлардан:

— Соз бўлсинми? — деб сўраган.

— Соз бўлса, "соз" бўлсин, — дейишган улар.

Феруз аввал меҳмонларга, сўнг Хиванинг зукко созандаю гўяндаларига маъноли қараб:

— Нима чаласизлар? — дебди.

— Ихтиёрингиз хон ҳазратлари, "Рост" чалсақмикан?

Феруз меҳмонларга юзланиб:

— "Рост" чалишсинми? — дея сўрабди.

— Рост бўлса, "Рост" чалишсин, — дебди меҳмонлар.

Меҳмонларнинг бу илмоқли истаги хонни бағоят мамнун этган ва у ҳам завқ билан созандаларга буюрган:

— Рост бўлса, "Рост" чалингиз! — сал тўхтаб давом этган, — Созни Бобо буломон бошқарсин.

Созандалар ҳайрат ва саросима билан хонга қарашибди. Чунки буломон билан соз бошқариш қандай бўларкин, ахир салдом ила мақом куйини охиригача чалгунча буломончининг оғзи тупукка тўлиб кетади-ку! Бу қалтис аҳволни меҳмонлар ҳам сезишди. Хон меҳмонларнинг киноятга ўхшаш қочириқли сўзларига жавобан, Хива созандаларининг маҳоратини намойиш этиш истагида атайин созни буломончи бошқарсин деб буюрган эди.

— Бобо буломон, тушунмадингми? — деди Феруз овозини сал кўтариб.

— Тушундим, хон ҳазрат, — дедию Бобо буломон созни бошқариб кетаберди.

¹ Д. Раҳим, III. Матрасул. "Феруз: шоҳ ва шоир қисмати", 86-бет.

Созандалар Бобо буломонга эргашиб салобат билан "Сақили Рост"ни авжлатиб борабердилар. Хон созга путур етмаслигига ишончи комиллигидан, меҳмонларни ҳайратга солмоқчи бўлганини, албатта, Бобо буломон яхши тушунди. Лекин у ҳам тирик одам, оғзига тупук тўлиб, нафаси қайта бошлади.

Хоннинг амри вожиб, ўлса ўладика, ишончни оқлаши шарт. Бобо буломонни тер боса бошлади, куй авжлангандан авжланаяпти ва табиийки, синов дақиқалари узайгандан узайиб, ҳамманинг диққат-эътибори Бобо буломоннинг ҳолатига қаратилган.

Куй ярмидан анча ошганда Бобо буломон кўз илғамас чаққонликда ёнбошига бир туфлаб олади. Ҳеч ким сезмаганидан барча созандалар хушнуд бўлиб, куйни юксак ижрода тамомлайдилар.

Базм қатнашчилари, айниқса меҳмонлар созандалар маҳоратига таҳсинлар айтиб, хонга катта миннатдорчилик билдирадидилар.

Феруз созандаларнинг мукамал ижроси ва моҳирона бошқарган Бобо буломонга илтифот маъносида олдидаги лаъли табоқдаги ширинликлардан бир донасини олиб, унга беришни девонбегига буюради. Хоннинг амри даров бажарилади. Меҳмонлар назарида ширинлик ўралган бу оддий қоғознинг баҳосини мезбонлар яхши билишади. Бу ихчам ўроғлик қоғоз ичида 10 дона ўнлик тилло бўлиб, мукофотнинг қиймати 100 тилло эди. Албатта, хон бу қадар юксак илтифотни ҳаммага ҳамма вақт ҳам кўрсатавермасди.

Суюнганидан Бобо буломоннинг юраги тарс ёрилай дебди. Кечаси билан ухлолмай, тиллоларни бир неча бор санаб чиққан, негаки, 1000 тиллолик одам Хивада бой одам саналган.

Бобо буломоннинг тонгга яқин кўзи илинганида томдаги тақир-туқурдан уйғониб, ташқарига чиқибди. Не кўз билан кўрсинки, уч-тўртта уста уйининг учагини (томини) бузиб очишяпти. Хоннинг кечаги илтифотидан ҳали тамоман ўзига келмаган Бобо буломон томбузарларга дағдага қилибди:

— Ҳой устабузарлар, бу не шаккоклик?! Бу ишларингдан хон хабар топса, ҳаммангнинг уйингни куйдиради-ку! Қани, ҳамманг ошоқа (пастга) туш!

Томбузар усталар парво қилмай, қайта шиддатлироқ ҳаракат қила бошлашибди.

Бобо буломоннинг баттар жаҳли чиқиб:

— Кармисизлар, кўрмисизлар, ахир, мен хон созанда-симан, Бобо буломонман. Бу уй меники, яна янглишиб бузаётган бўлманглар. Хонга арз қиламан, каллангизни ҳам ўйланг,— деб бақирибди.

— На деб турибсан,— дебди усталарнинг каттароғи,— кар ҳам эмасмиз, кўр ҳам эмасмиз, биз хоннинг буйруғини бажаряпмиз.

Бобо буломон қараса, усталарнинг ҳаракати жиддий. Шундан сўнг ялинишга тушибди:

— Тўхтанг, жоним устажонлар, тўхтанг, менинг билан биринг хон ҳузурига юринглар, агар хон менинг ёнимда шу буйруғини тасдиқласа, учак тугул, бутун уйимни йиқсангиз ҳам розиман. Йўқ-йўқ десангизлар, ўзим бориб келай, шунгача бузмай туринглар.

Усталарнинг бошлиғи рози бўлибди. Бобо буломон югуриб хон ҳузурига арзга борибди.

— Хон ҳазратлари, бу на деган гап, бу на кўргулик? — дея йиғламсирабди буломон,— бирор янглиш бўлса гарак, усталар уйимнинг учагини очиб, бузишяпти.

Феруз қаҳр билан:

— Ҳеч қандай янглиш йўқ! И-и, кеча сиз (хон киноя билан гапирганда "сиз"лаган) боргоҳнинг устини очдингиз, созни буздингиз, биз индамадик, бугун биз бузсак, сиз индайсиз-а!

— Ахир, хон ҳазратлари, оғзимга тупик тўлиб, тос ўлвадим, нишатин, бир оласамликда (ҳеч ким эътибор бермаган вақтда) бир туфлай қўйвадим, бир қошиқ қонимдан ўтинг, олампаҳо!

— Яхшиям тўғриси айтиб, бўйнингга олдинг,— куйимсирабди хон,— йўқса, кўргулугингни кўрар эдинг,— деб Мамат маҳрамга усталарни қайтариб олишни буюрган...

Хивада ўз замонида ибратли шов-шувга сабаб бўлан бу нақлни hozир ҳам қариялар ички бир қониқиш билан эслашади, буломончининг оти Ҳудик эди деб гоҳ баҳслашишади.

Гап буломончининг отида эмас, балки куйга бўлган эҳтиром, ихлос, билағонлик, уни эъзозлашда нечоғлик фидойиликдадир. Оддий одамдан тортиб давлатнинг хонигача куйнинг тўғри ижросига масъуллигидадир.

Шуниси эътиборга лойиқки, ҳар бир созандау гўяндага созандалик шаҳодатномасини Ферузнинг ўзи тақдим қилган, вақти-вақти билан уларнинг маҳоратларини им-

тиҳондан ўтказиб турган. Кимки созни, куйни, мақом ижросини, талқинни бузса, жазолаган.

Бобожон Тарроҳ-Ходим "Хоразм навозандалари" номли рисоласида шунай ёзади: "Подшолик созандалари олти ярим мақомнинг бир учини ташлаб кетди. Бундан ғазабланган Муҳаммад Раҳимхон Кичик Мамат маҳрамга Муҳаммад Ёқубни 50 қамчи уришни буюрди. Муҳаммад Ёқуб позачи Муҳаммад Раҳим иккинчининг эллик қамчисини еб бўлгач, яна келиб созга ўтирди. Шу оқшом шундай соз бўлдики, созандалар, Муҳаммад Ёқуб позачи таёқлангондан кейин бўлғони каби соз бўлмагон, дейдиган бўлдилар. Хон шу оқшом ҳар оқшомги жавоб беражак вақтидан уч соат кейин жавоб берди. Шу оқшом икки марта ўзининг обрўсига ўтди. Биринчи марта ўтганида косасидаги тангалардан бутун созандаларнинг устига сочди. Биринчи танга сочганида ҳеч ким олмади. Тангалар сочилгон еринда ётди. Иккинчи ўтишинда яна танга сочди. Бу гал сарой шоирларига: — Сизлар ҳам олсангиз бўлмайдиму, — деганда: — Ажаб тақсир, — деб, югуришиб бизлар — Болта девон, Комил девон, Бобожон Тарроҳ, Юсуф Харрот-Чокарлар тангалардан олди. Хон созандаларидан Отажон сўтага: — Сўта, сан ҳам ол! — деб буйруқ берди. — Ажаб, тақсир, — деб Отажон сўта ҳам дарёни (доирани) текис тулди. Танга дарёга потирлаб тушди. Хон ўтиб кетгондан кейин Отажон сўта дарёдаги пулларни этагина солиб: усул қоқмоқга қаради. Хон ҳар куни қайта-дургон вақтидан уч соат кейин Қаландар дўнмасга: — Дўғмани бўғ, — деб буйруқ берди. Дўғмани бўғ, деб айтаса, қайтиш вақти бўлгон ҳисобланарди"¹.

Юқорида зикр этилган воқеа албатта, ривоят эмас, айнан иштирокчининг жонли эсдалиги. Мақомларнинг тўлиқ, мукамал ижро этилишига эътиборнинг самараси бўлмиш бу қаттиққўллик хоннинг мусиқа санъатида бўлган фидойилигининг рамзи сифатида ибратга лойиқ.

Ферузнинг мақомларга бўлган ихлосу эътиқоди ва куй-инчаклиги боис ушбу тарихий фармон дунёга келган.

ФАРМОНИ ОЛИЙ

Бизким Хоразм мамлакатининг олий хоқони Муҳаммад Раҳимхон Соний қуйидаги Фармони Олийга имзо чекдик.

¹ Бобожон Тарроҳ. "Хоразм навозандалари", Тошкент, Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994 йил.

Хоразм мақомлари халқнинг дахлсиз мулки деб эълон қилинсин. Ушбу Фармони Олийга шок келтирган ва мақомларни камситган ёйинки уни бузиб ижро этган ким-салар қаттиқ жазолансин!

*Муҳаммад Раҳимхон Соний,
1292 ҳижрий. Жумодул-аввал.
(1882 й.)*

Ушбу Фармони Олий Муҳаммад Ёқуб позачидек, Матасан Мутриб Хонаихаробдек, Муҳаммад Ёқуб девон, Абдулла маҳадик, Худойберган сунито, Отажон усулчи, Бобо буломон, Машариф Қамбар, Собир маҳрам, Қаландар дўнмас, Мадамин межанадек машҳур созандалари, Хоразм мақомларининг зукко билимдонлари, Комил Хоразмий, Муҳаммад Юсуф Баёний, Расул Мирзодек шоиру фузалолари, Қуржи ота, Полли дузчилардек сувора устозлари етишиб чиқаётган бир муҳитда мақом созларини бузмаслик, уни камситмаслик хусусида қайғуришнинг ўзига хос далили, бугунги авлодлар учун, келажак учун, асрлар давомида ибрат бўлғуси ноёб ҳужжатдир.

Ферузнинг бу янгилиг тарихий фармон қабул қилишига унинг яна бир ташвиши сабаб эди. Бу вақтга келиб аждодлар томонидан яратилган 12 мақомнинг номлари бор эди, холос. 12 мақомнинг 24 та шўъбалари жамлашиб олти мақомга жойлашган, у ҳам қоғозга муҳрланмагани боис кейинги авлодга етгунча яна қанчаси йўқолади. Фақат оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтиб, устод ва шогирдларнинг иқтидори даражаси билан мақомлар чалкашлиги шу янгилиг давом этаверса, бир аср ичида 12 мақом 6 мақомга жамланса, у ҳам муҳрланмаса, йиллар ўтиб улардан ҳам фақат номлар қолиб, кейинчалик 3 мақомга, сўнг 1 мақомга тушиб, инқирозга юз тутса, авлодлар кечирмайди деган фикр Ферузнинг қалбини тирнар эди.

Мақомларни келгуси авлодларга тўла етказиб бериш учун неки даркор бўлса аямаганлиги, санъат аҳлини рағбатлантиришининг ўзи Ферузни абадиятга дахлдор этади.

Муҳаммад Раҳимхон Соний давлат арбоби, ҳассос шоир, мақомларнинг зукко билимдони, моҳир созанда Комил Хоразмийга Хоразм мақомларини ноталаштиришни буюради. Уни бир неча маротаба Петербург, Масков ва Тошкент шаҳарларига нота йўлларини мукамал ўрганиш учун жўнатади.

Бу савобли ва масъулиятли ишнинг Комил Хоразмий зиммасига юкланишига унинг аввалдан нотага олиш илмидан бохабарлиги, XIX асрнинг иккинчи 10 йилликларида мақомларни нотага олиш борасида уринишларни қилган ва анчайин уддасидан чиққан устози Ниёзхўжа таълимотини олганлиги кўпроқ сабаб бўлган. У, эски манбаларда қайд қилинишича, Петербургга боришидан олдин (1883 й.) 1881 йилларда ҳам "Танбур чизиги" билан шуғулланган.

Шу ўринда машҳур рассом Мавлон Икромийнинг фикрини келтириш жоиз бўлади. Унинг маълумотига қараганда, танбур нотасини Ғиёс оқсоқолнинг бобоси Хоразмдан келтирган ва буни Ота Ғиёс бирмунча такомиллаштирган.

"Ер юзи" журнаlining 1927 йил март сонида қуйидаги хабар босилган: "Ота Ғиёснинг тирноғи классик куйларимизни ва айниқса, "Мушкilot" (назм)ни жуда яхши чалар эди. Ул танбур чалишда нохинак тутмас эди, ҳақиқатан ўзининг тирноғи билан куйларни обдон чиқарарди. Бухоро амири уни ўзи билан бирга олиб юрмакчи бўлди. Лекин Ота Ғиёс амирга хизмат қилишни хоҳламай қочиб юрди. Ва шу сабабдан музикани бирмунча муддат ташлаб юрди. Яқинда топилган танбур нотаси Ота Ғиёсдан чиққан".

Бу масаланинг бир тарафи, иккинчи тарафи бунинг акси. Е. Е. Романовская шундай ёзади: "Сўнгги хонлар даврида (XIX аср) Хивада ижро этилиб келинган ҳам 1934 йилда Ўзбекистон санъатшунослик илмий текшириш институти экспедицияси ёзиб олган мақомлар аслида Бухоро мақомларидир. Бу мақомларни бундан тахминан 130 йил бурун Ниёзхўжа деган созанда, машшоқ Бухородан Хивага олиб келган. Бу ерда уни Хива машшоқлари ўрганиб олиб, ҳар қаерда чалиб айтиб юрган".¹

Мақомларни Бухоро ёхуд Хивада ихтиро қилинган-қилинмаганини аниқлаш бизнинг асл мақсадимизга кирмайди. Лекин кўпгина тарихчилар, жумладан, мусиқа санъати билан шуғулланадиган олимлар ҳам тадқиқ этаётган у ё бу масала баёнотларини ўзлари чалкаштириб, кейин шу чалкашликка ўзлари ҳам ишонадилар.

Хўш, шашмақом нотасини Ниёзхўжа Бухородан Хивага олиб келган бўлса, Бухорода шу шашмақом нотасининг қолдиқлари бўлиши керакми, йўқми? Қолаверса, шашмақомнинг нотаси бўлмаганлигини Романовская билмайди-ми? Ниёзхўжа кўчириб олган нотанинг асл нусхаси

¹ Е. Е. Романовская. "Хоразм классик музикаси", Ўздавнашр, Тошкент, 19-бет.

наҳотки йўқолиб кетган бўлса? Жўн ва оддий саволларга ҳанузгача жавоб йўқ.

Бошқа улкан мусиқашунос: "Хоразм мақомининг биринчи айтим қисмидаги мақом парчалари Бухоро "Рост" мақоми айтим қисмларидан тузилиш жиҳатдан ҳам, характер жиҳатдан ҳам мутлоқ бир-биридан фарқ қилади,"¹ дейди.

Хоразмлик муаллифлар Мулло Бекжон билан машҳур мусиқашунос Матюсуф Девон 1925 йили Москвада чоп этилган "Хоразм мусиқий тарихчаси" асарида: "1821 йили Ниёзхонхўжа Бухорага бориб, бурундин маълум бўлган шашмақом нағмаларини танбур билан ўрганиб қайтган" деганларида "Шашмақом" форсийча атама бўлгани учун қандайдир ҳадик ёки дўстликка ишора бўлиши эҳтимолдан холи эмас, негаки, Москвада чоп этиладиган китоб ҳарқалай салобатли бир мулк. Муаллифлар барибир китобчанинг бошланғичида: "Чингизхон Кўҳна Урганчи хароб қилмасдан илгари Кўҳна Урганч шаҳрида сокин бўлган одамларнинг аксари мусиқини ўзлариға бир ҳунар ва касб ихтиёр қилганлар. Мунинг орқасида ўз оилаларининг ўнгушуқларини (кун кўришларини) таъмин этгандирлар", — деб ёзишган.

Ундан ташқари, Дарвеш Алининг "Рисолаи мусиқий" асарида мусиқа асбоблари хусусида тўхталиб, рубобнинг Балхда ясалгани, Муҳаммад Хоразмшоҳ замонида Хоразмда ривож топгани қайд этилган.²

Мир Алишер Навоий "Сабъаи сайёр" дostonида еттинчи иқлим йўлидан келган мусофирнинг тилидан шундай ёзади:

Чун дуо қилди деди фарзона,
Ки дей ўз кўрганимдин афсона.

¹ М. Юсуфов. "Хоразм мақомлари", 1-жилд, Тошкент, 1980 йил.

² Фитрат. "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи", 29-бет.

2-расм.

Е. Е. Романовская

2-picture Romanovskaya

Менки тушмиш буён гузар менга,
Мулки Хоразм эрур диёр менга.

Санъатим анда соз чалмоқ иши,
Билмайин мен киби ишимни киши.

Илми адвору фанни мусиқий,
Мендин ул илм аҳли таҳқиқи.¹

Алишер Навоийнинг ушбу битиклари Хоразмнинг қадим мусиқа маданиятининг юксаклигидан далолат беради.

Улкан мусиқа олими И. Ражабов ҳам буни эътироф этади, яъни: "Хоразмнинг ўзида ҳам токи мақом йўллари одат бўлгунга қадар, мақом каби катта формадаги куйи ашулалар мавжуд бўлганки, буларнинг кўплари созанда-бастакорлар томонидан бу ердаги мақомлар таркибига киритиб юборилган. Шашмақомнинг Ўрта Осиё халқларида асрлар давомида яратилган музика бойликлари заминиди вужудга келганини эсласак, бу нарса янада ойдинлашади". Лекин домланинг: "Хоразм мақомлари, Бухоро мақомларининг маълум варианты бўлгани сабабли, улар устида муфассал тўхтаб ўтирмаймиз,"² дейиши не чоғли мавҳум фикрки, буни тушуниш анча қийин.

Агар шашмақом Ўрта Осиё халқлари музикаси замирида яратилган бўлса, Хоразм дунёнинг Овруро қисмида бўлганмикан? Ҳали айтганимиздай, Шашмақом форсий-арабий атамада бўлгани учун Бухороники дейилармикан? Хоразмда токи мақом одат бўлгунча, мақом каби куйлар мавжуд бўлгану, улар созандалар томонидан мақомлар, таркибига кирган дейишларини қандай тушунса бўлади? Қайси мақомлар, қандай мақомларга кирган экан? Нима бўлгандай домла ўзига-ўзи қарама-қарши фикр айтиб, чалфиган кўринади.

Мана шу чалкашликлар оқибати ўлароқ ҳозир баъзи созандалар Нақши Навони бошлаб, ўртароғида Нақши Ростга ўтиб, қўшиқ охирида яна Нақши Навони айтиб тамомлайдилар. Ёки Нақши рост деб эълон қилиб, Нақши Навони айтадилар, ёхуд аксинча, Нақши Наво деб Нақши Ростни айтадилар. Чунки устозларидан ўрганганлари шун-

¹ Навоий, Асарлар, 9-жилд, 256-бет.

² И. Ражабов, "Мақом масалаларига доир", 245-бет.

дай бўлса, не қилсинлар. Бу ёшларнинг ўз навбатида шогирдлари нима бўларкин?

Ушбу чалкашликларни, мақомлар парокандалигини башорат этган Муҳаммад Раҳимхон Соний — Феруз, юқорида қайд қилганимиздек, мақомларни абадиятга муҳрлашни Комил Хоразмийга топширади ва ўзи мунтазам равишда раҳнамолик этади.

Комил Хоразмий 1825 йили мадраса мударриси Абдулла Охунд оиласида Хивада туғилган. Ўрни келганда бу забардаст мусиқа алломаси ва шоири замоннинг ёши тўғрисида икки оғиз айтиб ўтишни лозим кўрдик, албатта буёғи адабиётшунос, тарихшунос олимларга ҳавола.

Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида 1975 йили Комил Хоразмийнинг куллиёти чоп этилди. Ушбу куллиётни нашрга тайёрловчилар-филология фанлари доктори А. Ҳайитметов ва филология фанлари номзоди В. Мўминовалар: "Комил 1899 йили 74 ёшида Хевада вафот этди"¹, деб қайд этганлар. Ҳасанмурод қори Лаффасийнинг бизда сақланаётган қўлёзмасида: "Комил исхол касалига дучор бўлиб, уч кунга қадарли исхоли кучайиб, шу хасталиг бирлан тарих ҳижрий бир минг уч юз ўн бешланжида (1897 й.) 72 ёшида охира сафари қилиб, жаннат бўстонида манзил қиладур"², — деб ёзади.

Таниқли мусиқашунос олим Матниёз Юсупов: "Комил вафоти (1897) дан кейин Хоразм санъат ва музика билан шуғулланиш ишлари сусайиб кетди"³, — деб ёзади.

3-расм.

Комил Хоразмий

3-picture Komil Khorazmi

¹ Комил Девон. "Девон", 6-бет.

² Лаффасий. Кўлимиздаги қўлёзма, 19-бет

³ М. Юсупов. "Хоразм мақомлари", 1-жилд, 9-бет.

"Танбур чизиги"нинг яралишига келсак, Матниёз ака-нинг мусиқа санъати тўғрисидаги фикри ҳақиқатга тўғри келмайди, чунки Комил Хоразмий Хоразм "Танбур чизиги"ни бошлаб берган бўлса-да, у олти ярим мақомнинг бир мақомини — "Рост"ни қоғозга туширган, холос, қолган беш ярим мақомни унинг ўғли, машҳур бастакор Расул Мирзо ва Муҳаммад Раҳимхон Соний — Феруз назорати остида хон созандалари, Комил Хоразмийнинг шогирдлари амалга оширганлар, қолаверса, бу мулк Комил Хоразмий ҳаётлигида ниҳоясига етказилади. Бу тўғрида мана Илёс Акбаров нима дейди: "Комил Хоразмий ўзининг Танбур чизиги асосида Рост мақомининг бошланғич қисмини ёзиб чиқади. Унинг ўғли машҳур созанда Муҳаммад Расул Мирзобоши барча Хоразм мақомларининг чертим ва айтим йўлларини тўла қоғозга кўчирди. 1883 йилда (1300 ҳижрий) Хоразм хони саройида котиб Муҳаммад Юсуфбек Бобошонбек томонидан кўчирилган ва ҳозирга қадар сақланган қўлёзма бошқа мавжуд қўлёзмаларга нисбатан бирмунча мукамал ва аниқлиги билан ажралиб туради"¹.

Комил Хоразмий Ҳассос шоир, мусиқа устаси, у танбурнинг 18 пардасига қараб 18 чизик чизиб, куй нечанчи пардада ўйналса, нохуннинг урилишига биноан нуқталарни жойлаштирган ноёб талант эгаси. Унинг лирикасида ҳам созга, мақомларга муҳаббат алоҳида бир жанрдорлик касб этадиким, ашъоридан соз саси эшитилиб тургандай бўлади. У бир ғазалида танбурни улуғлаш борасида мусиқани шоҳу гадога баробар эъзозлилигини тараннум этади. Ғазал матнини келтиришдан аввал сал эътирозли чекиншига тўғри келади. Феруз шахсини яна ҳам юксакроқ улуғлаймиз деб Давлатёр Раҳим ва Шихназар Матрасуллар ушбу ғазал матлаъсини бузиб нашр этганлар. Улар шундай ёзадилар: "Шоир (Комил Хоразмий) ўзининг бир шеърида Ферузнинг мусиқа илмига муносабатини шундай кўрсатади:

Ғар олса илгига шоҳ танбур,
Чекар кўнглимдек ўтлиқ оҳ танбур"².

Аслида бу ғазал мана бундай битилган:

¹ И. Акбаров "Мусиқа лугати", 340-бет.

² Д. Раҳим, Ш. Матрасул. "Феруз: шоҳ ва шоир қисмати" Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991 й., 86-бет.

Ғар олса илгига ул моҳ танбур,
Чекар ўтлиқ кўнгулдек оҳ танбур.

Қилур мутрибвашимнинг фуқратида
Дамодам нолаи жонқоҳ танбур.

Ғамингдин нола айларда туну кун
Мангодур ҳамдаму ҳамроҳ танбур.

Бўлурман ғам сақилидин сабукбор,
Аён қилса ғар ишқил-лоҳ танбур.

Жаҳонда сознинг анвои кўпдур,
Вале истар гадову шоҳ танбур.

Бўлур ушшоқ, эй мутриб, асиринг,
Олиб соз айласанг, "Дугоҳ" танбур.

Қилур сайри мақомат, ул жиҳатдин,
Эрур Комилға хотирхоҳ танбур.

Комил Хоразмийнинг мақомларга ихлосини авваламбор устозлари, қолаверса Муҳаммад Раҳимхон I сулоласининг мусиқа санъатига бўлган муҳаббати тоблаган. Унинг устозлари замонасининг забараст созандалари ва мақом таълимотчилари бўлган. Ниёзхўжанин шогирди Муҳаммадҷон сандиқчидан Абдусаттор маҳрам Хўжаш маҳрам ўғли таълим олган. Мадаминхон даврида Абдусаттор маҳрамдан Худойберган этикчи, ундан Комил Хоразмий таълим олган. Иккинчи тарафдан, хонларнинг мусиқага бўлган ишқи ҳар қандай таҳсинга лойиқ. Ферузнинг отаси Сайид Муҳаммадхон дутор, гижжак чалган дейдилар.

Комил Хоразмий ва унинг шогирдлари томонидан халқнинг бебаҳо мулки — мақомларнинг ноталаштирилиши Феруз замонасининг энг гуллаган, мусиқа маданияти энг юқори чўққига кўтарилган даври ҳисобланади, негаки, ушбу "Танбур чизиги" жаҳон мусиқа маданияти хазинасига қўшилган катта бойликдир.

"Танбур чизиги"ни яратиш жараёни, албатта, баҳссиз, мунозарасиз кечган эмас. Комил Хоразмий устозлар ва етук созандалар маслаҳатига таяниб бу улкан масъулиятли ишга қўл урган.

Ҳасанмурод қори Лаффасий шундай ёзади: "Паҳлавон Мирзобоши девонбегилик мансабига ҳам тайин бўлиб, Хоразмнинг тамом бож-хирож, закотлари Паҳлавон девонбе-

гининг тахид иродасида бўлганидан ул ўзига кибр пайдо қилиб, бошқа сипойи-амалдор, вузароларни манзур-назар қилмайду¹.

Бу албатта, эътирозли гап, чунки замонаи аллома шоир, буюк тарихнавис Огаҳий Комил Хоразмий тўғрисида бундай деган: "Наврас фикр ва тоза таъб шуародин, фозил ва ҳунар аҳли орасида мумтоз Полвонниёзким, фозиллар гуруҳи ичра тахаллуси Комилдир"².

Амал балки бироз унинг феълени ўзгартиргандир, уёғи худога аён, лекин форсийдан ноёб китобларнинг нечасини туркийга ўгириб машҳури замон бўлган, ғазаллари ҳофизлар томонидан севилиб куйланган, созанда аҳлининг пешқадами, нодир куйлар ихтирочиси, хаттотлик илмининг устози, девонлари тошбосмада чоп этилган, шоирлар ўз замонида унинг тимсолида буюк бир сиймони кўрган зўр истеъдод соҳибигина, яъни Комил Хоразмийгина мақомларни мукамал ноталаштириш ишининг уддасидан чиқа оларди.

"Танбур чизиги"ни яратишда фаол қатнашган ва уни охирига етказган яна бир буюк шахс — Комил Хоразмийнинг катта ўғли Муҳаммад Расул Мирзодир. У XIX асрнинг 30-йиллари охирида Хивада туғилган. Мирзо ёшлигидан созга, адабиётга катта ихлос кўрсатиб, ота касбига меҳр қўйди. Ўз меҳмонхоналаридаги фозилу фузалолар суҳбатидан баҳраманд, ижро этилган мақомлардан қулоқ қонди бўлиб ўсди ва машаққатли машқлар эвазига замонасининг пешқадам машшоқи, мусиқашунос олими, забардаст шоири бўлиб етишди. Юнус Юсупов Айёмий Мирзо хусусида шундай ёзади:

4-расм.
Муҳаммад Расул Мирзо

4-picture Mukhammad Rasul Mirzo

¹ Лаффасий. "Тазкираи шуаро", қўлёзма, 17-бет.

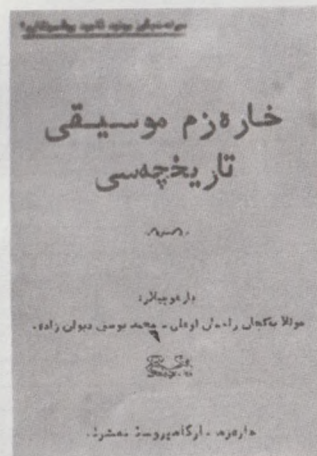
² Айёмий. "Ўт чақнаган сатрлар", Тошкент, Ф. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й. 90-бет.

"Муҳаммад Расул Мирзо отаси Комил ихтиро этган шашмақом чизиқлари-нотани қоғозга кўчириб чиқди ва уни китоб ҳолига келтирди. Бир вақт мавжуд олти мақомга (шашмақомга) Хоразм бастакорлари ярим мақом янги куйлар басталаб, уни олти ярим мақом деб юритганлар. Мирзо ярим мақом ҳисобланган "Панжгоҳ" мақомига яна бир қанча куйларни қўшиб, уни бир мақом ҳолига келтирди. Шундай қилиб, Муҳаммад Расул Мирзонинг ижордорлиги ва жиддий ташаббуси билан мақомлар 7 га етказилади"¹.

Домла Айёмий, албатта, эшитганини ва "Хоразм мусиқий тарихчаси"га таяниб ёзади, қолаверса, унинг шоирлар тўғрисидаги очеркларида, асосан уларнинг адабиёт соҳасидаги қилган ишлари баёни кўпроқ қаламга олинган. Шу боисдан домланинг юқоридаги баёнида андак ғализлик бор.

Фитрат домла бу хусусда анча тўғри фикрлайдилар: "Хоразмда ёзилгон "Хоразм мусиқий тарихчаси"га кўра, ундаги мусиқийшунослар ўз томонларидан боғланган турли нағмаларни ярим мақом ҳисоб қилиб, шашмақомга тушканларда, ҳаммасини олти ярим мақом санаганлар. Сўнгра улар Хоразм мусиқийшуносларидан Муҳаммад Расул Мирзо бошининг ижтиҳои билан мазкур ярим мақомга яна бир неча куй қўшиб тўлдирганлар-да, ҳаммаси етти мақом бўлган.

"Хоразм мусиқий тарихчаси"нинг кўрсатишига кўра, бу еттинчи мақом "Панжгоҳ" мақомидир. Меним фикримча, панжгоҳни ярим ёхуд бир ярим мақом санаб, мақомни еттига чиқариш ўрунсиздир, чунки: а) "Хоразм мусиқий тарихчаси"нинг 27-бетида панжгоҳ мақомидан деб кўрсатилган куйларнинг ҳаммаси мушқилотдир. Наср қисми йўқтир. Ҳолбуки, бунинг бешинчи бир мақом бўлиши учун наср ҳам тароналар лозимдир; б) Панжгоҳ мақомидан деб кўрсатилган маз-

5-расм. "Хоразм мусиқий тарихчаси" китобининг муқоваси

5-picture Book-jacket of the book Music histori of Khorezm

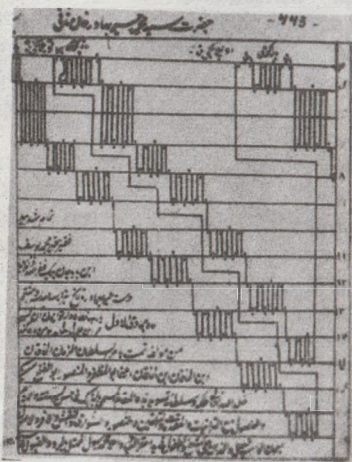
¹ Ю. Юсупов. "Хоразм шоирлари", Тошкент, 1967 й. 73-бет.

кур саккиз куйнинг ҳаммаси Хевада ясалмаган. "Мухаммаси ушшоқ", "Сақийли вазмин" эскидан бордир, "Рост" мақомининг куйларидан саналадир, ҳам шул рост пардасидан чалинадир, айниқса "Мухаммаси ушшоқ"нинг "Рост" мақомидан бўлишида шубҳа йўқдир, чунки ушшоқнинг насри "Рост" куйларидан биридир, ҳам шул пардадан чалинадир. (Негаким "баёт" насри наво мақомидан, "Мухаммас" ҳам шундан, "Насруллоҳий" бузрук мақомидан, унинг мухаммаси ҳам шундандир); в) умумшарқ муסיқасида ҳам "панжгоҳ" отли айрича бир мақом йўқдир.

"Панжгоҳ" отли бир куй бордирким, "Рост" мақомидан саналадир. Мана шу мулоҳазаларга таяниб, биз "Хева муסיқий тарихчаси"нинг "етти мақом" деган фикрини қабул қила олмадик. Сўнгра биз мақомнинг ёлғиз чолғу билан юрган қисмига "мушкилот", чолғу ҳам қўшуқ билан юрганига "наsr" дедик. "Хоразм муסיқий тарихчаси" эса бунинг тескарисини кўрсатадир. Бунга кўра мақомнинг ёлғиз чолғу билан юргани мансур, чолғу ҳам қўшиқ билан юргани манзумдир. Бу айирма мени бир оз шоширди. Ҳатто "тарихча"даги тақсимни қабул этмак

фикрига тушкан вақтларим ҳам бўлди. Лекин "тарихча"нинг 20 — 26-бетларида ҳар мақомнинг қўшуқли (айтимли) шўьбаларини ёзганда "наsrи баёт", "наsrи ажам", "наsrи чоргоҳ" каби куй исmlарини кўргач, мақомнинг қўшуқли қисмига "наsr" дейишнинг тўғрилигига ишондим. Шу йўлда тақсим этдим.¹

Муҳаммад Расул Мирзо Хоразм олти ярим мақомини "Танбур чизиги"га муҳрлашда пешқадамлик қилгани тарихдан маълум, негаки унинг отаси Комил Хоразмий фақат битта мақом — "Рост"нинг чертим ва айтим йўлларини қоғозга туширган.

6-расм.

"Танбур чизиги".
Баёний кўчирган

6-picture Mukhammad Yoqub
Kharroi Devon

7-расм.

Муҳаммад Ёқуб
Харрот Девон

7-picture "Tanbour chizighi", The
last page of the script copied by
Byani.

8-расм.

Худойберган муҳркан.

8-picture Hudoiberghan Mukhrkan

"Мирзо бастакор сифатида "Рост" мақомига "Сабъ" ва "Уфори" номларида икки куй басталагандир. Қарияларнинг айтишларига қараганда, Мирзо танбур ва ғижжақда фавқуллодда зўр маҳоратга ва истисъодга эга бўлган. Шунингдек, усул-чилдирма чалишда ҳам катта маҳорат қозонган. Мирзо музика бўйича Феруз (Муҳаммад Раҳимхон II)нинг муаллими бўлган.¹

Хоразмнинг бу улуғ фарзанди, Хива "Мажмуатуш-шуро"сини тузган Аҳмаджон Табибийнинг таъбири билан айтганда "Шеър элининг алломаси", "Сабоқи назмда пир", "Шоир аҳлининг устои" Муҳаммад Расул Мирзо 1922 йилда 83 ёшида вафот этади ва "ўз хусусий мадрасасига дафн қилинади".²

Хоразм "Танбур чизиги"ни мукамал ҳолида қоғозга туширишдек муқаддас ишга Расул Мирзо қатори

Муҳаммад Ёқуб Харрот, Худойберган муҳркан, Муҳаммад Юсуфбек Бобожонбек ўғли Баёнийлар фаол иштирок эт-

¹ Фитрат. "Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи", 11-бет.

¹ Ю. Юсунов. "Хоразм шоирлари", 73-бет.

² Ю. Юсунов. "Хоразм шоирлари", 74-бет.

ганлар. Озод Бобоназаров тадқиқ этаётган "Танбур чизиги" Баёний қаламига мансуб нусхадир. Бу насха И. Акбаров кўрсатганидек, яъни ҳижрий 1300 йилда кўчирилган эмас, балки ҳижрий 1338 кўчирилган, лекин Муҳаммад Расул томонидан 1300 йилда (1883 й.) битилган.

Хоразм тарихнавислигининг улкан намояндаларидан бири, тиб илмининг билимдони, иқтидорли шоир, хаттот Бобожонбек ўғли Муҳаммад Юсуф Баёний 1840 йили Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида дунёга келган. У Хиванинг Мадраҳимхон I дан аввалги хони Элтузархоннинг (1804 — 1806) чеварасидир.

Кези келганда, Баёнийнинг туғилган йили боис чалкашликлар хусусида икки оғиз айтиб ўтишни лозим топдик, негаки Ю. Юсупов: "Баёний 1859 йилда Хивада туғилди"¹, — деб ёзади. Айёмий домла андак янгилашган кўринадилар, чунки Феруз девонида ишлаган Бобожон Тарроҳ: "Шоир Баёний 70 ёшларида вафот этган бўлса, эҳтимол"², дейди. Баёний 1923 йилда вафот этади. Қолаверса, Д. Раҳим, Ш. Матрасул: "Ферузнинг соз илмига меҳр қўйишида устоди ва дўсти Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг хизматлари беқиёсдир"³, — де ёзадилар. Муҳаммад Раҳимхон Соний — Феруз 1844 йилда туғилган.

Шундай экан, Баёний 1859 йили туғилиши мумкин эмас, яна худо билади, негаки Қ. Муниров: "Ҳозиргача Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг ҳаёти, ижоди ва илмий мероси адабиётчиларимиз ва тарихчиларимиз томонидан ўрганилган эмас", —⁴ деб ёзади. Балки Ю. Юсупов Баёнийни "64 ёшида вафот этди"⁵ деганида, унинг отаси билан чалкаштиргандир. Баёнийнинг ёзишича: "Ушбу йилким, ҳижратнинг минг икки юз саксон саккизланчиси ва қўй йили ва сунбуланинг авохири эрди (1871), ҳазрати алломайи замон ва олими улуми мутадовил (машҳур) ва пинҳон, яъни Бобожонбек ибн Оллоберди тўра ибн Элтузархон жаннатмакон бақо оламиқа азм этдилар. Айёми ҳаётлари 64 йил эрди. Ул ҳазрат илми сарф (морфология) ва илми наҳв (грамматика) ва илми мантиқда ягонаи аср

¹ Ю. Юсупов. "Хоразм шоирлари", 91-бет.

² Б. Тарроҳ. "Хоразм навозандалари" 41-бет.

³ Д. Раҳим, Ш. Матрасул. "Феруз: шоҳ ва шоир қисмати", 89-бет.

⁴ Қ. Муниров. "Мунис, Огаҳий ва Баёнийнинг тарихий асарлари", 32-бет.

⁵ Ю. Юсупов. "Хоразм шоирлари", 93-бет.

ва илми ҳикматда яктойи даҳр эрдилар ва китоби "Шабистон" ва "Девони Бедил"нинг мағаллақотлари ҳаллида оламоройлари иқдақушод эрди. Лиҳозо ҳузури вофияссурурлари маржи уламо ва фузало эрди ва тибу рамлу нужуму ҳисоб фанларида ҳам бағоят моҳир эрдилар. Раҳматуллоҳи алайҳ ул ҳазратдин икки ўғул қолди. Валади иршодлари сарвари атиббо Яхшимуродбекдурлар. Иккиланчиси ушбу фақири ҳақир Баёнийким, бу ҳуруф роқимидурман".

Бу янглиғ наёб истеъдодсоҳиб отанинг ўғли бўлмиш Баёний ўз замонасининг етуқ намояндаси бўлиб етишди. У ғазаларини жамлаб бир девон тузган, тарихчи сифатида "Шажарайи Хоразмшоҳий" ва тугалланмай қолган "Хоразм тарихи" асарларини битган. Араб ва форс тилларини мукамал билган Баёний бир неча асарларни, жумладан, Мавлоно Дарвеш Аҳмаднинг 3 жилдлик "Саҳоифул-ахбор", Биноийнинг "Шайбонийнома", Табарийнинг "Тарихи Табарий"ларини ўзбек тилига таржима этган.

Бу серқирра олим Хоразм олти ярим мақомини мукамал билган. Унинг хонадонидан танбур, дутор, ғижжак, буломон, доира каби мусиқа асбоблари мавжуд бўлиб, Хиванинг зўр созандалари тонг отар соз қилишган. Унинг ёқимтой меҳмоннавозлиги уйига файзу баракот бериб турган.

Бугунги кунда биз тарафдан таҳлил этилаётган "Танбур чизиги" айнан Баёний қаламига мансуб, кўзимизга тўтиёдир. Баёний 1923 йилда вафот этган.

"Танбур чизиги"ни ўз замонасида эътиқод ила ижро этган созандау гўяндалар, бастакору хаттотлар олдида бош эган ҳолда, ушбу мураккаб иншога илк бор озмиқўпми жон киргизган яна бир зукко мусиқашунос

9-расм.

Муҳаммад Юсуф Девон-Чокар

9-picture Mukhammad Usuf Devon-Chokar

Баёний. "Шажарайи Хоразмшоҳий", Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 207-бет.

тўғрисида сўз юритмоқчимиз. Бу олим Муҳаммад Ёқуб Девоннинг ўғли Муҳаммад Юсуф Девон — Чокардир.

Чокар 1881 йили Хива шаҳрига яқин Шихло қишлоғида харрот (йўнувчи) оиласида дунёга келган. Унинг ота-бобоси харротлар бўлсалар-да, отаси Муҳаммад Ёқуб Девон моҳир созанда бўлган. Матёқуб харрот Хоразм олти ярим мақомини тўлиқ билган ва "Танбур чизиги" ни кўчиришда қатнашган хаттот ҳамдир.

Чокарнинг туғилган жойи хусусида аниқлик киритиб кетишни лозим топдик, негаки ҳар қанай безътиборлик азиз аждодларимизга бўлган ҳурматимизни хиралаштиради.

Айёмий домла Чокарнинг туғилган жойини Шомохулум қишлоғида дейди, лекин шоир билан бир ҳужрада ётиб таҳсил олган Ходим-Бобожон Тарроҳ: "Чокар Шихло деган қишлоқда қози Иноят қўминда туғилган"², — дейди. Бизнингча, бирга ўқиб, бирга ўсган одамнинг гапи тўғри бўлса керак.

Чокар кенг қамровли ижод соҳибидир. У мутриб оиласида туғилгани боис, ёшлигидан саз илмига катта меҳр қўйган ва оқибатда чолғу асбобларининг қарийб барча турида чалиб билган. Айёмий домлада сақланган "Таржимаи ҳол"ида Чокар шундай ёзади: "Классикага хос чолғувчилардан танбур машқини таълим олиб, қўлим моҳир бўлгандан сўнгра Хоразм классик мақомларини айтдим ва чертдим, қисмларининг машқига киришиб, уни билгандан кейин, Хоразм нотасини қараб чалиш қоидаларини ўргандим. Ашулани Хоразмнинг улук гўяндаси Матёқуб подачидан (китобда хато кетган кўринади, аслида "позачи", яъни омовч ясайдиган усталар сулоласидан бўлгани учун ҳам машҳур мақомчига Матёқуб позачи дейдилади — К.А.) гижжак, самтурни мусиқий устоз Қаландар Дўнмасдан, дуторни мулла Машариф Қамбардан, гармонни Қурбон созчидан ўргандим. Чолғу асбобларини ясаш ва ремонт қилиш ва йўнувчилик ҳунарларини ҳам биламан"³.

Атоқли бастакор ва мусиқашунос олим Чокар инқилобдан кейин Хоразм театрида, Самарқанд илмий-текшириш музика институтида ишлаб, истеъдодли бастакорлар

М.Бурҳонов, М.Левиев, Ш.Рамазонов ва бошқа кўплаб ажойиб мусиқашунос бўлиб етишган илми толибларга таълим берган.

Чокар 1940 йиллардан кейин то умрининг охиригача (1952 й.) Навоий номидаги опера ва балет театрида ишлади. Бобожон Тарроҳ Чокарни 55 йил умр кўрди деб янглиш кўрсатган, балки нашр хатосидир, яна худо билди.

Чокар "Танбур чизиги"ни мукаммал билгани боисдан Хоразм маориф нозирлиги томонидан Москвада нашр этилган "Хоразм мусиқий тарихчаси"нинг асосий муаллифидир.

"Танбур чизиги"га битилган Хоразм мақомларига янгидан жон бахшида қилган одам, жойи жаннатда бўлсин, Матпано ота Худойбергановдир. Бу мўътабар инсон тўғрисида кам ёзилган, ваҳоланки, Хоразм мақомларини шу кишидан ўрганиб, Матниёз Юсупов "Хоразм мақомлари" китобларини чоп қилдирди, Ҳожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов ва бошқа қатор саз аҳли доврўқли бўлдилар.

Ҳаётдаги кўп тилсимлар одамзодни асрлар давомида лол қолдириб келган. Бутун олам оҳанги бир қамишга жамлангандай, пуфлаган билан кўз ўнгингда намоён этадиган най, бир чўмич янглиғ гижжак симларининг титратмасидаги дунё-дунё севинчу гамнинг мужассамлиги, ипак торлар тароватидаги хушнаволиғ, сўзлар билан тасалсуллик, кўнгил билан мутаносиблик бир мўъжиза эмасми? Ёпирай! Мусиқа, қўшиқ сабаб инсонлар қонидаги қавийликдан, кучдан юрак уришлари-чи?!

Шу боисдан ҳам қўшиқларга, куйларга, мақомларга сайқал бериш, жило бериш бир сония ҳам тўхтамайди. Йиллар давомида унинг ривожига дахлдор одамларнинг

10-расм.

Матпано Худойберганов.

10-picture Matpano Hudaiberganov

¹ Б.Тарроҳ. "Хоразм навозандалари", 83-бет.

¹ Ю.Юсупов. "Хоразм шоирлари", 105-бет.

² Б.Тарроҳ. "Хоразм навозандалари", 82-бет.

³ Ю.Юсупов, "Хоразм шоирлари", 106-бет.

вақти-вақти билан дунёга келишининг ўзи бир мўъжиза. Акс ҳолда классик мўсиқамиз, мақомларимиз парокандаликка маъқум бўлур эди. Кимларнингдир саъй-ҳаракати билан, хоҳиши туфайли сув оқими ўзгаргандай, кимларнингдир рўйхушлиги билан мўсиқа оқими ҳам ўзгариб, бутун бир маданият оқимиға таъсир қила бошлади, бошқа мўсиқа оқимлари билан аралашиб, рангини, ўзлигини йўқота бошлади. Бироқ ҳар миллатнинг куй дарёси минг йилликлар тарихига эга, унинг ирмоқларида ҳам шу оҳанг оқмоғи лозим. Лекин бу ҳаёт, билгичдан-билгич, дунё кезгичдан-дунё кезгич кўп, оҳангларни бошқа оқимларға йўналтириб юборганларини сезмай қоладилар. Ана шундай вақтда миллий оҳангларнинг, мумтоз мўсиқамизнинг ҳақиқий шайдолари, унинг билимдонлари, фидойилари жон куйдириб, мавж уришиға, юксалишиға боғлиқ билимларини, кучларини, қувватларини сафарбар этадилар.

Юқорида қайд қилганимиздек, табаррук мақомларимиз неча бор аянчли аҳволға тушганиға тарих гувоҳ. Мақомларнинг сони 12 та, шўъбаларининг сони 24 та бўлгани бугунги кунда олис хотиротдир.

Муҳаммад Раҳимжон Соний — Феруз ана шу 12 та мақом қолдиқларидан олти ярим мақомни "Танбур чизиги"ға ёздиртиргани, албатта, беқиёс тарихий воқеа. Шу олти ярим мақом ҳам асримизнинг 40-50-йилларига келиб унут бўлаёзди, инқирозға юз тутди. "Танбур чизиги"ни ўқий биладиганлар ва умуман мақомлардан боҳабар бўлганларнинг қатағон йиллари (1937 йил) аёвсиз қириб ташлангани асримизнинг энг мудҳиш фожеаси ҳисобланади.

Барибир фидойи одамлар топилади ва улар юрт учун, она замин учун куйиб яшайдилар. 1943 йилнинг январида Хоразм вилоят театрининг директори бўлиб ишлаётган ёзувчи Юнус Юсупов (Айёмий) домланинг қалбига мақомларни тиклаш ғояси тинчлик бермай қолдиким, у театрда хизмат қилаётган ҳофиз Ҳожихон Болтаевни ҳузуриға чорлаб:

— Хоразм мақомларининг ўрисча ёзувини топдим. Буни ўқиб, ким ижро қила олади? — деб сўрайди.

— Буни ўқиб билиш-билмаслигини билмайману, лекин мақомларға қулоқ қонди бўлган одам бор, — дейди Ҳожихон ака.

— Ким?

— Хударган мўҳрканнинг ўғли, Матпано ака.

— Ҳозир қаерда у киши?

— Ана, УПРАДИСда (УПРАДИКда демоқчи, яъни Амударё сув ҳавзаси бошқармаси — К.А.) ишчиларға чой қайнатади.

— Илтимос қилиб театрга ишға олиб келиб биласизларми?

— Ё насиб.

— Шу бугуноқ боринг, ҳозироқ боринг, — дейди ҳаяжонланиб кетган Айёмий.

Ҳожихон Болтаев, Нурмат Болтаев, ёшгина Аҳмаджон Машариповлар Урганчининг эски қалъасида жойлашган Маъсим эшон пиримизнинг мадрасаларида истиқомат қилаётган Матпано отаникиға бориб, отани зўрға кўндиришади ва эртасиға Айёмий домланинг олдиға олиб келишади.

Айёмий домла ҳол-аҳвол сўрашғач:

— Қани, Матпано ака, театруга ишға олсак, ишлайсизми? — деб сўрайди.

— Не билай, — дейди Матпано ота ер чизиб ўтирганча.

— Сизни мақомларни яхши билади деб мақташяпти, мана, мақомларимиз тўғрисида ўрисча китобни топдим, лекин буни ўқиб биладиган, бу ноталарға қараб чалиб биладиган одам йўқ. Мақомлар ўлиб бораёттир, ўргатмасангиз бўлмас, на дейсиз?

— Не билай...

— Не билай эмас, уста, билганларингизни аямай ина буларға ўргатинг, — Ҳожихон ака, Нурмат ака, Аҳмаджонлар устаға илтижо билан қарашиб, директорларининг гапини маъқуллагандай бош ирғашиб ўтирибдилар. Матпано ота "қандоқ бўлар экан" қабилида андак андиша билан шогирдларига бир-бир қараб сал кулимсирағач, Айёмий домла хурсандчилик оҳангида давом этди, — Сизға бугун буйруқ берамиз, театрунинг буйруғини.

Шундай қилиб, 1943 йили 14 январь куни театрунинг 9-буйруғи чиқди. Худойберганов Матпаноға ҳар кунига 43 сўм маош белгиланди. Кунда концертға қатнашадиган артистларға 38 сўмдан маош тўланган бир вақтда Матпано отаға кўрсатилган бу илтифот устозға бўлган, мақомларға бўлган меҳр-оқибатнинг инъикоси эди.

Матпано ота Худойберганов шогирдларига фақат мўсиқа ва қўшиқларни ўргатибгина қолмай, тетрунинг колхоз-совхозлардаги концертларига ҳам қатнашиб, жамики созандаю гўяндларнинг меҳрибон, суюкли мураббийсига айланган.

Матпано ота оиласи билан бир мадраса ичида ёнма-ён яшаган Нурмат ака билан Розия Муродовалар оби ёвғонини устоз оиласи билан баҳам кўришган. Матпано ота рафиқаси Саражонби иккови яшаган Маъсим эшон пиримизнинг мадрасаларида олти оила истиқомат қилган, бир эшикдан кириб-чиқишган. Олти оиланинг учтаси руслар оиласи бўлган, лекин бу олти оиланинг аҳиллиги, оғизбирчилиги тавсифу таҳсинга лойиқ. Урушнинг оғир, машаққатли йиллари, на электр, на газ, на водопровод, на душ, на ванна йўқ, 1 кило буғдой 60 сўм; бир кунлик маош қарийиб ярим кило буғдойга етадиган, қишнинг изғиринли, совуқ кунлари ҳар ҳужрада битта оиладан олти оиланинг ҳамжиҳатликда яшаши бизнинг ота-боболаримизга хос кенгбағирлик, олийҳимматликнинг нишонасидур.

Ота-оналаримизнинг сабри-тоқати янглиғ улкан мулкни баъзан андак ёддан мосуво этмоқчи бўламиз. Матпано ота оиласи билан Нурмамат акалар оиласига бир ўчоқ, бир қозон. Аввал Саражонбиби пиширса, кейин Розия опа шу қозонни қайнатади. Саражонбиби аслзодалар авлодидан, хушсуврат, сочлари узун, истараси иссиқ, қўли мазали пазанда аёл бўлганким, унинг юзидаги чирой мадрасага, ҳужраларга ботиний бир ёруғлик бахшида этиб турган.

Матпано ота ҳам хушсуврат, шўх, ҳалол, ҳусниҳат одам бўлган. Унинг истарасидаги нур одамларни ўзига оҳанрабодек тортганким, фақат ҳавасга менгзайди. Шу боисдан ҳам унинг тилсимий ҳужрасидан шоиру фузало аҳлининг оёғи узилмаган. Ота махсум Партав, Раззоқ ота Омонов, Мадраҳим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаев, Комилжон Отаниёзов, Матниёз Юсупов, Абдушариф Отажонов, Олланазар Ҳасанов, Ҳайитбой Бобожонов, Қутлимурод Ҳажиев, Назира Юсупова, Султонпошша Раҳимова, Розия Муродова, Аҳмаджон Машарипов, машҳур усулчи Матёқуб Отажонов, Отамурод сурнай, халқ орасида афсонавий раққосага айланган Саодат Давлатова, гармончи Жума Отажонов, Ўғилжон ўйинчи ва бу ерда исмлари зикр этилмаган яна қанча созандаю гўяндалар соз ўрганишган, қўшиқ ўрганишган, ҳамсуҳбат бўлишган.

Матпано отанинг саъйи-ҳаракатлари билан Хоразмнинг олти ярим мақоми тикланган. "Рост"нинг мухаммаслари, сақили вазмини, "Сегоҳ"нинг "наврўзи хоро", "нақшию", "настри ажам"лари, "Ироқ"нинг са усуллари, "Дугоҳ"нинг "сақили Феруз", "тахта зарб", "баёт"лари, "Бузрук"нинг

"насурллои"лари, "Наво"нинг "настри орази" ва ҳамма мақомларнинг тани мақомлари, нақшу суворалари, уфори-ларининг ҳам чертим, ҳам айтим настри оҳанглари мадраса гумбазлари пештоқларини жаранглатиб, то тонггача дилларни хушнуд этган.

Матпано отанинг мўъжаз ҳужрасидаги тинимсиз машқлар, ҳамкорликдаги ижодий изланишлар ўз самарасини берди. Шундоқ ҳам халқ суйган Мадраҳим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаев, Комилжон Отаниёзовлар улкан хазинага, мақом мулкига эга бўлдилар, доврўқли ҳофизлар бўлиб донг чиқардилар. Матниёз Юсупов Хоразм мақомларини нотага олиб чоп қилдириди, етук бастакор бўлди, Абдушариф Отажонов, Роман Оллабергановлар қанчадан-қанча спектаклларга куйлар басталаб, бастакорлик туғини баланд кўтардилар. Назира Юсупова "Фарёд"ни, халқ лапарларини, бошқа яна неча-неча созандаю гўяндалар куй, қўшиқларни ўрганиб, қиёмига етказиб ижро этганлар, доврўқли бўлганлар.

Матпано ота моҳир танбурчи, созанда бўлиши билан бирга ширали шоир ҳам бўлган. Унинг тахаллуси Суханвардир. Ҳазаллари ўйноқи ва содда, халқ ўртасида машҳурдир.

Матпано ота Худойберганов-Суханвар 1961 йил 1 августда 82 ёшида бақо оламига риҳлат қилади, қабри Урганч туманидаги Шаҳобиддин қабристониди.

Матпано ота Худойберганов билан елкама-елка туриб, йўқолиб бораётган мақомларни тиклашда жонбозлик кўрсатиб меҳнат қилган улкан санъаткорлар руҳи олдида эҳтиром ила бош эгамиз. Булар Мадраҳим Ёқубов Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов ва бошқалардир.

Мадраҳим Ёқубов Шерозий 1890 йил Хивада дунёга келган. У мактабда таълим олиб юрган чоғларидаёқ ашулага, созга ихлоси баланд бўлган. Уша даврнинг машҳур ҳофизлари Полли дузчи, Қуржи оталарга эргашиб, ашулани юракдан ижро қилишни, сўзларни аниқ, эшитувчилар қалбига сингдириш йўлларини ўрганди. У киши ўрта бўйли, хушмуомала, истараси иссиқ, саводли ҳофиз эди. Унинг касби тикувчилик бўлганиданми, кийган кийимлари жуда бежирим, ўзига ярашиқли эди. Биз у кишининг суҳбатига ҳамиша иштиёқманд эдик, бағоят хушсухан одам эдилар раҳматлик. Қоракўл терининг "шерози" навидан телпак кийиб юргани учун унга Шерозий деб лақаб қўйганлар, суйиб ардоқлаганлар.

11-расм.

Мадраҳим Шерозий

11-picture Sherozi

Мадраҳим Шерозий 1923 йили Москвада бўлиб ўтган Бутун Россия қишлоқ хўжалик кўрғазмасида ўз ҳамнафаслари доираси Мулла Юсуф ота, танбурчи Раззоқ ота Омонов, буломончи Худойберган ота, Хударган раққос (Вовоқ), масхарабоз Раҳим Оллаберганов, Жуманиёз сурнайчи ва бошқалар билан қатнашиб, москваликларга Хоразм санъатининг шон-шуҳратини намойиш этган.

Мадраҳим Шерозий кенг қамровли, улкан санъаткор эди. Хоразм суворийларини куйлашда ўзига хос услуб кашф этиши билан бирга йиллар давомида уни зийнат-

лади, жило бахш этди. У ижро этган "Якпара суворий", "Чапандози суворий", "Кажанг суворий"лар бетакрор ва беқиёсдир.

Мадраҳим Шерозий халқ куй ва қўшиқларини қайта ишлаб, ўзининг қўшиқчилик йўлини яратди. "Гул Ватан", "Санамо", "Мустаҳзод", "Ўт энди гунойимни" ва бошқа қатор қўшиқлари халқ мулкига айланган.

Шерозий ота классик адабиётни яхши биларди, ўзи ҳам ижод этарди. Унинг қаламига мансуб шеърлар ўйноқи, нафис ва дилрабодурлар. "ЗАГС" номи билан машҳур бўлиб кетган термалари алоҳида таҳсинга лойиқ:

Номозшомдан чиққан ойлар ботмагай,
Севар ёра галган давлат қайтмагай.
Галмин-галмин бир галибсиз бизлара,
Дўққиз оқшомгача донглар отмагай.

Уйларимиз ҳавлингизнинг қошинда,
Оға-бола йигирма беш ёшинда.
Бошшиндаги шерозиси ярашган,
Ҳавасим бор гўззи билан қошинда.

Таровангни тирқишиннан қарийман,
Гежа-гундуз кутиб ойлар санийман.

Бунча ўзинг четга олма, оғажон,
Ўксириб ўт, овозингдан танийман.

Саёт кўлнинг сузиб юрган гозиман,
Шерозий боланинг ўрис созиман,
Отам-онам севганима бермаса,
Бошим олиб гетганима розиман.

Оёқимда жирқи кавуш қадоқли,
Дейма бола, ман бирова одоғли.
Гежа борин десам, ойлар қоронғи,
Гундуз борин десам, изим сўроғли.

Олиб барган ботинкаси дор акан.
Кўнглима муносиб яхши ёр акан.
Иккимизни осонгина қўшдилар,
Бахтимизга ЗАГС деган бор акан.

Мадраҳим Шерозий "Ҳурмат белгиси", "Меҳнат қизил байроқ" орденлари, "Ўзбекистон халқ артисти" унвонига мушарраф бўлган улкан санъаткордир. У 1973 йили 83 ёшида вафот этди, қабри Урганчдаги Охунбобо қабристониди. Хоразм мақомларининг, классик қўшиқчилик санъатининг ривожига беқиёс катта ҳисса қўшган бетакрор, улкан санъаткорлардан яна бири Ҳожихон Болтаевдир.

Ҳожихон Болтаев 1904 йили Хоразм вилоятининг Хонқа тумани маркази яқинидаги Қаричмон мавзёсида туғилган. Ота касби этикдўзликни яхши эгаллаган Ҳожихоннинг ўю хаёлини қўшиқ чулғаб олган кунларнинг бирида отаси уни ёнига ўтиргизиб:

— Ишласанг, ёмон этикчи чиқмайди сендан. Ҳарқалай ота касби... Ҳозир адашсанг бир умр ўксиб ўтасан, болам.

12-расм.

Ҳожихон Болтаев

12-picture Hojikhon Boltayev

Сен кўнги қўйган ишнинг оқибати йўқ. Этикдўзлик-ҳунар. Ҳунарли киши хор бўлмайди. Бунинг устига, ғараз билан ҳасад кўп ёмон... Ҳозир сўзларимни унча оғширмасан, ҳарқалай, худо ёринг бўлсин. Менга деса, этикдўз бўлганинг аъло, — деди.

Ҳожихон отасини ўксинтирмаслик учун ҳам этик тикди, ҳам қўшиқ айтди.

Мадраҳим Ёқубов-Шерозийдек улкан санъаткор бўлиб етишган Ҳожихон Болтаев йиллар давомида машаққатли изланишлари эвазига миллатнинг ғурурига, элнинг обрўсига айланди.

Асрлар давомида одамлар сўзга нечоғлик эътибор этсалар, овозга ҳам, созга ҳам шунчалар меҳр билан қарашади.

Ҳожихон Болтаевнинг овозида бир олам сеҳр бор эди-ким, у қандай қўшиқ ижро этмасин, хоҳ мозийдан, хоҳ шу бугуннинг тезоб йўлидан, барибир, эшитган одамнинг хаёллари олис-олисларга олиб кетар эди. Унинг овозидаги ишва ва жозиба йўқолиб бораётган мақомларга, сувораларга қайта ҳаёт бағишлади, уни дилларга жо этди.

Мен Ҳожихон аканинг микрофонга қўшиқ айтганини эшитган эмасман. Шундай вақтлар бўлганки, тўй барибир тўй-да, унда қатнашаётган одамлар ҳамма вақт ҳам бирдай жим ўтириб қўшиққа қулоқ солмайди, Ҳожихон ака торини уч қўлга, яъни "до"га сошлаб, "соль"дан "Феруз"ни бошлаганида ҳаммаёқ сув сепгандай жимжит бўлар эди, ана энди эшитаверасиз ашулани. Тоғдан тушаётган шалоладай гувлаб келади овоз, авжини қандай оларкан деб юрагингизни ҳовучлаб ўтирасиз.

Сал бурунроқ, бундан 5 — 10 йил аввал қўшиқ эшитувчилар ҳам бир анойи, шинаванда эдилар. Дейдиларки, бир сафар бир йиғинда Ҳожихон ака "Якпарда сувора"га Амирий сўзини ўқиётиб, авжида ушбу байтни ташлаб:

На хушдур ком аро насл истасам ширин дуоғингдин,
Лабингдин лаъли қиммат томдию гавҳар қулогингдин,
Ниёзу нозаро фарқ ўлмади бошу оёғингдин,
Висолингни тилаб оворалар бўлдим сўроғингдин,
Дилу жоним сенга қурбон-қурбону дилу жоним.

Кейинги катта авжга ўтаётганида, даврда қўшиқ эшитиб ўлтирган Хўжа дамирчи, яъни темирчи уста Ҳожихон акани тўхтатган:

— Тўхтанг, эшон, нега "На хушдур"ни ташлаб кетдингиз? Ахир бизлар Амирий сўзларининг мағзини чақиб ўлтирган эдик, нега тўлиқ айтмадингиз? — дея устанинг ўзи суворанинг шу авжи билан юқоридаги байтни ижро этган, шунда Ҳожихон ака катта авжнинг паузасини бера-туриб, халққа қарата:

— Уста айтсин деб ташлаб ўтган эдим, — деб юқорилаб кетаберган:

Жафо расмини бунёд айлаган бераҳм ёримсан...

Ўзбекистон халқ артисти Ҳожихон Болтаев қўшиқчилик санъатига ларза солиб ўтди дунёдан.

Ҳожихон бир мулкким, олтин ҳазина,
Хоразм созининг якпардаси у.
Инжудир узукнинг қошу кўзина,
Басе, қўшиқ аҳлин саркардаси у.

Забардаст ҳофиз, Ўзбекистон халқ артисти Ҳожихон Болтаев 1986 йили оламдан ўтди, қабри Хонқа туманидаги Халфа эшон қабристониди.

Ушбу марсия унинг вафотига айтилган:

Кўзёшлар бўлиб дарё кетдими Ҳожихон билан?
Гирёнга тўлиб дарё кетдими Ҳожихон билан?
Соҳиби сирли созлар кўзин юмди бу оламдин,
Мулки сувора, аё кетдими Ҳожихон билан?
Сўл усул, "Талқини Рост", ҳам баётлар беқиёс.
Тушдай бетакрор гўё кетдими Ҳожихон билан?
Ҳайқириқли бежилов суворалардан айрилик,
Наҳотки бўлса рўё, кетдими Ҳожихон билан?
"Нигоро поймолинг"ни эшитмоқ боисиди,
Чақирурмиз кимни, ё кетдими Ҳожихон билан?
Тўй-базмлар тўлдириб гумбурловчи оҳанглар —
Дурмуши тилсим дунё кетдими Ҳожихон билан?
Ҳа, дегин, Комил Аваз, токи авлодлар учун,
Десалар, ўчмас зиё кетдими Ҳожихон билан?

Фидойилик ила мақомларга жон бахшида этган, қўшиқчилик санъати парвозига ўз услуби ила қанот берган яна бир улкан овоз соҳиби Ўзбекистон, Туркменистон, Қорақалпоғистон халқ артисти Комилжон Отаниёзовдир.

¹ Н.Солаев, "Ҳожихон", "Хоразм" нашриёти, 1994 й., 5-бет.

Комилжон Отаниёзов 1917 йилнинг 20 июлида Шовот туманидаги Бўйрачи қишлоғида машҳур шоир Отаниёз қори охунд (Ниёзий) хонадонидан дунёга келди. Комилжон ака баланд бўйли, оқ юзли, хушсуврат одам эди. У етук қўшиқчи, адабиёт тўғрисида, араб, форс сўзларининг луғавий маъносидан ташқари, ғазалдаги маънолари, ўрни борасида фикр-мулоҳазаларини ўртоқлашадиган, баъзи сўзларнинг бир ҳарфи устида баҳслашадиган, бир сўз билан айтганда, мириқиб суҳбатлашадиган, илмли, юксак маданиятли инсон эди. Комилжон ака ўзбекча сўзларнинг этимологияси билан қизиқар, кўпгина сўзларга ўзи янгича ёндошиб, шундай шарҳлар эдики, ҳайрон қолардингиз.

1973 йил охирида Шовот туманининг "ҳосил тўйи"дан кейинги дўстлар даврасида шу боис қизғин суҳбат кечди. Комилжон ака сўзлаганида, кейинчалик Хоразм вилояти ҳокими бўлиб ишлаган Маркс Жуманиёзовга қараб, худди масалани, ўз фикрини унинг билан маслаҳатлашаётгандай, у орқали ўтирганларга сўз таъсирини етказаётгандай шонилмасдан, муқаррар бир тўхтаб келиб баён қилди:

— Марксбой, рус тилига тўла таржима қилиб бўлмайдиган уч сўз бор, бу сўзларни таржима қилсанг ўзининг асл маъносини йўқотади,— деди ва сал тўхтаб давом этди,— Биринчиси — тўй...

Даврада пашша пар урса билинадиган даржадаги жимлик. Комилжон аканинг бир меъёрдаги ширали овози билан яна сирлироқ, янада тилсимлироқ бир ҳолат касб этдиким, бутун вужудимиз қулоққа айланиб, суҳбатнинг давомини эшита бошладик.

— Тўй,— дея давом этди Комилжон ака,— бу тўймоқ... Ейишдан, ичишдан, создан, томошадан ва ҳоказо — бари лаззатдан тўймоқ. Ҳе! — деди мийғида кулиб,— "Свадьба" — нима у? Тўй, тўй,— деди сўзнинг охириги ҳарфига урғу

13-расм.

Комилжон Отаниёзов.

13-picture Komiljon Otaniyozov

бериб.— Иккинчиси — ер. Ер ейди, едиради, том маъноси билан ер. Бу сафар урғуни "е" га бердилар.— Учинчиси — соз. Соз — ўттиз икки мучалинг соз бўлиши керак, ҳамма пардаларинг, торларинг соз, соз бўлмоғи керак.

Комилжон ака ҳеч кимга қарамай бирпас сукут қилдилар. Мен у киши бида жуда кўп суҳбатда бўлганман ва ҳар гал у кишининг тафаккур доирасининг кенглигига, мушоҳадасининг нақадар теранлигига қойил қолганман. Бугунги суҳбатдошлар ҳам у кишининг фикрлаш кўламига таҳсинлар айтиб, шогирдлариданми, ўзлариданми қўшиқ эшитишни таклиф қилдилар.

— Мана, икки шогирдингиз шу ерда. Отажон Худойшукуров ҳам, Бобомурод Ҳамдамов ҳам, бир айтишув айттириб бермайсизми?

Комилжон ака, қандай бўлар экан, деган андиша билан бир Отажонга, бир Бобомуродга қаради ва мийғида кулиб:

— Майли, қани, ихтиёрлари,— дедилар.

Бобомурод:

— Уста, мен Чоржўйга боришим керак, ўзим бир-икки қўшиқ айтиб кетсам дейман,— деди.

Комилжон ака шундай жавоб бўлишини кутганмиканлар, дарҳол рози бўлдилар. Устоз яна сезгирлик қилдилар. Шогирдларига синашта этилмаган услубда қўшиқ айттириш ноўрин бўлишлигини дилдан ҳис қилганлиги у кишининг юз-кўзидан сезилиб турган эди. Бобомуроднинг сўровидан кейин юзига табассум югурди.

— Майли, айтиб бериб кета қол,— дедилар.

Юқоридаги суҳбатдан Комилжон аканинг миллийлик хусусидаги жонкуярлигини билса бўлади. Ҳозиргачаям кўпгина санъаткорлар Огаҳийнинг "Устина" радиопрограммаси Феруз куйига айтиб, ғазалнинг биринчи байтини "Мушкин" демай, "Мушкул" деб бошлайдилар. Ўзбекчарусча сўзлари тўғрисида гапирмасаям бўлади.

Комилжон ака ўзига жуда талабчан санъаткор эдилар. Ҳар бир қўшиқнинг сўзини пухта ўзлаштирагунча, куйига сайқал бермагунча халқ олдига чиқиб айтмас эдилар.

Комилжон аканинг бутун ёш хонандаларга сабоқ бўладиган яна бир хислатлари бор эди. У киши концертнинг иккинчи бўлимида чиқишларига қарамай, бутун биринчи бўлим давомида бўш хонага кириб қўшиқларни такрорлаб, овозини қиздирар, қочиримларини сайқаллар эдилар.

Комилжон ака қўшиқларининг довуғи авж нуқталарга чиққан йиллари, "Комилжон тушида булбул кўрибмиш"

деган гаплар тарқалди. Бир сафар ушбу гапга гувоҳ бўлдим. Радиодан устознинг:

Душимда бир булбул гўрдим,
Хуркиб галмиш гулзориннан.
Қайси боғнинг булбулидир,
Қайси боғчанинг нориннан,

деб бошланувчи машҳур ашуласи берилётган эди. Гўё ўзи бошидан кечиргандай шиддатли нола чекиб айтаётган ҳофизнинг қўшиғини кўз юмиб, бош чайқаб, ҳузур билан тинглаётган қариялардан бири ўзига-ўзи сўзлаётгандай деди:

— Комилжоннинг ўзи кўрган экан шу булбулни...
Қўшиқ авжига чиқди:

Гўрмишам саҳар чоғлари,
Сийнама солмиш доғлари.

— Ана!..— Қарияга жон кирди, — ўзиям айтяпти, саҳар чоғи кўрган булбулни... Тонг олди кўрилган туш эса ўнг келади. Комилжон бекорга булбулдай куйламайди.

Бу гаплар, эҳтимол, Комилжон аканинг чинакам мухлисларидан бирининг унга юксак эҳтироми сифатидаги бир тўқимасидир. Булбулдай куйиб куйлаш кўйига тушган Комилжон аканинг тушларига булбул кириш табиий-ку! Қолаверса, булбул тилини булбул тушунади. Яна ким билсин, ҳар ҳолда... доно халқ ҳар нарсадан огоҳ.

Хоразм мақомларини муқаммал ўрганишда Матпано отага, Шерозийга, Ҳожихон акаларга суянди, камол топди, усто бўлди Комилжон ака. У 1952 — 1955 йили Тошкент Давлат консерваториясида таълим олган, бастакорликнинг нурли йўлига қадам қўйган. А. Степанов билан ҳамкорликда Аҳмад Бобожоннинг "Азиз ва Санам" пьесасига, М. Юсупов, А. Степанов билан Аҳмад Бобожоннинг "Ошиқ Ғариб" (1958), С. Ҳайитбоев билан Аҳмад Бобожон, Мумтоз Муҳамедовларнинг "Сўнги хон" (1967) драмаларига мусиқалар басталаган.

Комилжон Отаниёзов Огаҳий номли Хоразм вилоят театрида актёр сифатида — қатор ажойиб образлар яратган. Хуршиднинг "Фарҳод ва Ширин" ида Фарҳод, Собир Абдулланинг "Тоҳир ва Зуҳра"сидаги Тоҳир образлари Комилжон Отаниёзов ижросида ажиб бир сайқал топган-

ким, ҳали-ҳалигача кўрган одамлар ҳавас билан эслайдилар.

Комилжон Отаниёзов ўзининг ширали, баланд овози, юксак маданиятли ҳофизлиги билан Хоразмнинг, Ўзбекистоннинг довруғини оламга ёйди. У Хитой, Ҳиндистон, Бирма, Афғонистон, Комбоджа, Таиландда гастролларда бўлиб, миллионлаб одамларнинг меҳрини қозонди.

Комилжон Отаниёзов уч марта "Ҳурмат белгиси" ордени ва медаллар билан мукофотланган улкан санъаткордир.

Хоразм куйлари торида янграб,
Оламга довругин сочди Комилжон.
Эшитмай қолмади на афгон, араб,
Дарёи қалбини очди Комилжон.

Эл суйган ҳофиз Комилжон Отаниёзов 58 йил умр кўрди. У 1975 йили вафот этди, қабри Урганч туманида, Иморат бува қабристониди, отаси Ниёзий ҳам шу қабристонда.

Мана, юқорида турли даврларда яшаб, ижод этган даҳо санъаткорлар хусусида бироз тўхтадик, негаким, буларнинг даҳолиги — вақти-вақти билан инқирозга юз тутган мақомларни кейинги авлодларга етказиб беришдек улкан масъулиятни елкаларида кўтариб яшаганликларидир.

Хоразм мақомларини Матпано ота, Мадраҳим Шерозий, Ҳожихон Болтаев, Комилжон Отаниёзов ва бошқа устозлардан ўрганиб нотага олган, уни аввал бир жилд, кейин 1980 йилда уч жилдик этиб chop қилдирган яна бир улкан бастакор Матниёз Юсуповдир.

Матниёз Юсупов 1925 йилнинг 1 январиди Хоразм вилоятининг Урганч туманидаги Ниёзматарбоб мавзеида тавваллуд топган. Матниёз Юсупов мусиқага зеҳни

14-расм.
Матниёз Юсупов

14-picture Matniyoz Yusupov

ўткирлигидан 15 ёшидаёқ вилоят эстрадасига мусиқачи бўлиб ишга кирган. 1943 йили Улуғ Ватан урушидан ногирон бўлиб, бир оёғидан айрилиб қайтган.

Мусиқага, созга умрини бахшида қилган инсонларнинг қаноти создир. Матниёз Юсупов урушдан қайтиб, қайноқ ҳаётга, мусиқа оламига шўнғиб кетди. Унга ўхшаган бир гуруҳ иқтидорли ёшлар вилоят театрининг директори Айёмий ташаббуси билан ишга таклиф этилган машҳур танбурчи Худойберган Мўҳрканнинг ўғли Матпано отанинг атрофига жипслашиб, қадим мақом йўлларини ўргана бошладилар. Ўн йилга яқин давр ичида у моҳир ғижжакчи сифатида мақом, халқ дostonчилик йўлларини мукамал ижро эта бошлади. Лекин илмга чанқоқлик, созга меҳр уни куну тун безовта қилар, катта билим уммонига чорлар эди. Ниҳоят Матниёз Юсупов, 1951 йили Ҳамза номидаги Тошкент мусиқачилар тайёрлаш билим юртига ўқишга киради ва бутун вужуди ила мусиқанинг сирли оламига дахлдор бўладиким, энди билим юртидаги сабоқлар камлик қилади. У мусиқа билим юртини муваффақиятли тамомлаб, 1955 йили Тошкент Давлат Консерваториясининг композиторлар тайёрлаш факультетига ўқишга киради ва уни композитор Зейдман раҳбарлигида 1960 йили битказди.

Табиатан мулойим, очиқ юзли, истараси иссиқ, юзларидан доимо нур ёғилиб турадиган Матниёз Юсупов тезда халқ оғзига, ижодкорлар назарига тушади. Республика радиосидан тез-тез унинг хуш овозлари янграб, у басталаган қўшиқлар ижро қилина бошлайди.

Матниёз Юсупов консерваторияда ўқиган йиллари драма асарларига мусиқа басталайди. 1961 йили Муқимий театрида унинг "Ғазал фожеаси" мусиқий асари саҳналаштирилади. Аҳмад Бобожоннинг бу асари Матниёз Юсупов оҳанглари ила элга машҳур бўлди. Бастакор, шунингдек, Ҳамид Ғулomнинг "Дил кўзгуси", Айёмийнинг "Тун ва нохун", Ҳайитмат Расулнинг "Муқаддас диёр" ва бошқа қатор драмаларга куйлар басталаб, эл ғурматига сазовор бўлган. У устозларидан ёзиб олган Хоразм мақомларининг 1959 — 60 йиллари 1 — 2-жилдларини чоп қилди.

Матниёз Юсупов 1961 йилдан бошлаб Ўзбекистон Радиосида катта муҳаррир, ундан кейинги йилларда М.Уйғур номидаги Тошкент санъат институтида ва А.Қодирий номидаги Тошкент Маданият институтларида педагоглик қилиб, профессор илмий даражасини олади.

Матниёз Юсуповнинг энг баракали ижод маҳсули сифатида 3 жилдли "Хоразм мақомлари"нинг 1980 йили чоп этилишидир. У Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонига мушарраф бўлган улкан санъаткордир.

Бутун умрини мусиқа илмига бахшида этган Матниёз Юсупов 1992 йили оламдан ўтди; Тошкентдаги Чигатой қабристонига дафн қилинган.

Хоразм "Танбур чизиги"ни ҳозирги нотага ўтазиш жараёнининг тафсилотига ўтишдан аввал, кейинги 20 йил давомида ушбу нота ёзувининг сир-асрорларини топишга уриниб юрган учта фидойи, илмли созандалар тўғрисида тўхталмоқчимиз.

Моҳир ғижжакчи Аҳмаджон Машрипов 1926 йили Хивада, ширапаз оиласида туғилган. У Урганч шаҳрида очилган мусиқа мактабига ғижжак синфи бўйича ўқишга кириб, уни 1943 йилда тугатади ва шу йили Давлат Эстрадасига ишга кириб, Матпано ота Худойберганов бошлиқ мақомчилар гуруҳига қўшилади, машҳур гўяндалар Ҳожихон Болтаев, Нурмамат Болтаевлар ёнида ғижжак чалиб, мақом сирларини ўрганади.

Маъсим эшон Мадрасасидаги тонготар машқлар, созу қўшиқлар сеҳри ёш Аҳмаджоннинг юрагини бир умрга забт этади. У бутун умри давомида мақомларни бус-бутун ҳолида авлодларга етказиб бериш, уни асл манбадан, яъни "Танбур чизиги"дан ҳозирги нотага кўчиртириш устида қайғуриб келади.

Аҳмаджон ака илм йўлида фидойилик қилди, қирқ ёшидан ошганда М.Харратов номидаги мусиқа билим юртига ўқишга кирди, ўғиллари тенг болалар билан ўқишдан ор қилмади. Бунинг бариси олис оҳангларга янгидан ошно бўлиш, улар билан дардлашишдир. Билим юртини битказиб, мусиқа муаллими, жонкуяр устоз бўлди ҳамки, Ҳожихон Болтаев ёнидан жилмади, яна ўрганаверди, ёшларга ўргатаверди. Ва ниҳоят, кўп изланишлардан кейин 1967 йили

15-расм.

Аҳмад Машарипов

15-picture Ahmadjon Masharipov

"Танбур чизиги"нинг асл нусхасини топишга муваффақ бўлди, лекин уни ўқий биладиган одам бўлмади.

Аҳмаджон аканинг излаган одами 1976 йили Тошкент Давлат Консерваториясини битказиб келди. Бу Озод Бобоназаров эди. Унинг болалардай қувонганига сабаб — Озоднинг диплом иши "Танбур чизиги"нинг тадқиқоти бўлганидандир. У Озоджонни еру кўкка ишонмайди, Хожихон акага мақтайди, арбий, форсий илмлардан бохабар одамларга яқинлаштиради. Барибир иш Аҳмаджон ака кутганидай силлиққина кетмади, йиллар эса... йилдиримдай ўтиб борарди.

Тиниб-тинчимас Аҳмаджон ака кўп уринишлардан сўнг, яна мақомчилар гуруҳи тузишга муяссар бўлди. Бу сафар мақом йўлларининг ихлосли куйчиси, хушовоз ҳофиз Озод Иброҳимовни ҳам сафга қўшиб, "Танбур чизиги"ни ҳозирги нотага кўчиришни Огаҳий номли вилоят мусиқали драма ва комедия театри қошида тузилган кичик гуруҳ ила йўлга қўйди. 70 ёшларидан ошганига қарамай, қўлида ҳасса билан ёзнинг жазирамасию қишининг қаҳрига бепи-санд пойи-пиёда ҳар кун ишга келади.

Озод Иброҳимовнинг асл исми Икромдир. 1937 йилда Ўзбекистон Марказкомининг биринчи котиби Акмал Икромов қатағон қилиниши муносабати билан унинг ота-оналари қўрқиб, Икромни Озод деб ўзгартирганлар, лекин гувоҳномасида Икром бўлиб қолаберган. Биз ҳам ўзи кўниккан Озод исми ила рақам этдик, токим мулаққами Озод бўлғай. У 1937 йилнинг 7 январида Хоразм вилаятининг Қўшқўпир туманидаги Низахос қишлоғида ўқитувчилар оиласида дунёга келган. Унинг ота юрти Хива туманининг Гўжа қишлоғи бўлгани учун уни ҳамма гўжали дейди. У яратган янги суворийнинг номи ҳам "Гўжайи суворий"дир.

16-расм.

Озод Иброҳимов

16-picture Ozod Ibrohimov

Илмга чанқоқ Озод Иброҳимов Тошкентдаги Ҳамза номли мусиқа билим юртини қашқар рубоби бўйича муваффақиятли тамомлаб, Хоразм вилоятига келган қалдирғоч муаллимлардан ҳисобланади. У ўқиб юрган чоғларидаёқ Комилжон Отаниёзов бошлиқ "Хоразм" ансамблида ишлади ва 1957 йилда ўтказилган жаҳон ёшлари фестивалининг лауреати бўлди. 1959 йили Москвада ўтказилган Ўзбекистон декадасида ўз иқтидорини намоён этди. У ўша йиллари ёш бўлишига қарамасдан, Огаҳий номли вилоят театри саҳнасида қўйилаётган "Фарҳод ва Ширин", "Лайли ва Мажнун", "Тоҳир ва Зуҳра", "Аршин мол олон" каби мураккаб мусиқий драмаларга дирижёрлик қилган.

Озод Иброҳимов М. Харратов номидаги Урганч мусиқа билим юртида директор бўлиб ишлаб юрган кезлари ҳам тинмай изланди, ижод қилди ва ниҳоят, уни катта илм ўчоғи — Тошкент Давлат Консерваторияси ўз бағрига чорлади. Ф. Н. Васильев, Сулаймон Тахалов, Анвар Левиев, Иброҳим Ҳамроев каби мусиқа билимдонлари, профессорлар унга мусиқий илм сирларидан сабоқ бердилар.

Амалий иш жараёнида эса отаси ўрнида оталик қилган устози, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Каримжон Исмоилов, машҳур ҳофизлар Хожихон Болтаев, Жўраҳон Султонов, Акмалхон Сўфихонов, Шоқосим Шожалиловлар мураббийлик қилиб, унинг етук ҳофиз даражасига етишишига сабаб бўлганлар.

Озод Иброҳимов классик қўшиқларни, мақом йўлларини мукаммал эгаллай боргани сари, ўзида ҳам шеър устасига, мухаммасларга куйлар басталаш иштиёқи туғилдиким, Бедилнинг "Қилурман мен", Нодиранинг "Ихтиёр эт", Ферузнинг "Ичра ўт", Неймат Солаевнинг "Топилмас", Матназар Абдулҳакимнинг "Боғ билмасин", Эркин Самандарнинг ва каминанинг қатор ғазалларига куй боғлаб, ширали овози билан халққа манзур этди.

У Комил Авазнинг "Феруз" драмасига ва шу драма асосида ишланган уч қисмли видеофильмга, Қ. Искандаров билан ҳамкорликда Неймат Солаевнинг "Юракдаги жароҳат" спектаклига куйлар ёзиб, моҳир бастакор сифатида элга танилди.

Озод Иброҳимов шу кунларда Огаҳий номли вилоят театри қошида тузилган мақомчилар гуруҳида "Танбур чизиги" ни ҳозирги нотага кўчириш борасида ишламоқда, мусиқа мактабида муаллимлик қилмоқда. У "Санъат аъло-чиси" нишонининг соҳибидир.

Ушбу "Олис оҳанглар" рисоласининг ёзилишига сабабчи бўлмиш инсон — Озод Бобоназаров алоҳида битикка лойиқ. Унинг "Танбур чизиги" устида олиб борган таҳлилу тадқиқотлари ҳали кўп мусиқашунослар томонидан ёритилади, рисоалар ёзилади. Озод Бобоназаров 1947 йила Хоразм вилоятининг Ҳазорасп туманидаги Шихёпи қишлоғида туғилган. Унинг ота-боболари дарёда кема ҳайдаб дарғалик қилишган. Мусиқага, созга ихлосманд, илмли одамлар суҳбатига иштиёқманд оилада ўсган Озоджоннинг мурғак қалбида созга ҳавас эрта уйғонди. У 15 ёшида Урганчдаги Матюсуф Харратов номидаги мусиқа билим юртига ўқишга кириши биланоқ

17-расм.

Озод Бобоназаров

17-picture Ozod Bobonazarov

иқтидорини кўрган муаллимлар Озоджонни Огаҳий номли вилоят театри маъмуриятига тавсия қилишади. Шу боисдан Озоджон ҳам ўқиб, ҳам ишлайди.

Озоджоннинг Тошкент Давлат Консерваториясига қабул қилиниши ажойиб кечган, у билим юртида баян курсини битирган эмасми, сурнайга баян клавишларини ўрнатиб ижро этганини кўрган домлалар уни олий мусиқа ўқув масканига имтиҳонсиз қабул этганлар. Озоджоннинг баян клавишларини қўйиб ясаган сурнайи ҳозир Тошкент Давлат Консерваторияси музейида сақланмоқда.

Озоджоннинг домласи Сулаймон Тахалов ҳар томонлама пишиқ ўсаётган шогирдига 50 йилларда Хоразмга келганида машҳур ғижжакчи Олланазар Ҳасановдан эшитган "Надромаддин" куйини нотага ёзиб олишни буюради. Озоджон домлари айтганидай, бу ишни аъло даражада бажаради. Ана шундан кейин домла Озод Бобоназаровни "Танбур

чизиги"га қизиқтиради ва унга ушбу сирли нота ёзуви таҳлилинди диплом иши қилиб беради.

Озоджон Консерваторияни муваффақиятли битириб, Урганчдаги М. Харратов номли мусиқа билим юртига сурнай, қўшнайн, дутор, танбурдан дарс бера бошлайди.

Ижоднинг қай тури бўлишидан қатъий назар, у ёки бу нарса туртки бўлиши сабаб дунёга келади, яралади, ривожини топади. 1980 йили Хивада мусиқашуносларнинг Бутуниттифоқ симпозиуми муносабати билан ўтказилган тайёргарлик даврида улкан бастакор Файзулла Кароматов М.Харратов номидаги мусиқа билим юртида директор бўлиб ишлаётган таниқли бастакор Абдушариф Отажоновга:

— "Танбур чизиги" бўйича мақомларни ҳозирги ноталаштирилган мақомлар билан қиёслаб ижро этиш мумкин-масмикан? — деган фикрни билдиради.

Ушбу ғаройиб ғоя А.Отажоновга тинчлик бермайди, лекин унинг уддасидан чиқиш у қадар енгил ҳам эмас. Абдушариф ака билим юрти муаллимларига, кўпроқ халқ чолғу асбоблари бўлимидагиларга "нима қиламиз" деган маънода сўз ташлайди. Бу фикр алмашинувида Озод Бобоназаров ўзининг ўй-мулоҳазаларини билдирганида, Абдушариф ака уста бастакор эмасми, Озоджон нафас олишидан уни шу ишга ихлосмандлигини ва уқувини дарров илғаб олади. Шу кундан эътиборан Озоджонни симпозиумда қатнашадиган чолғучилар дастасига масъул этиб тайинлайди ва бу ишга уни рағбатлантиради.

Дарҳақиқат, мақомчиларнинг Бутуниттифоқ симпозиумида Озоджон бошлиқ чолғучилар дастаси томонидан "Танбур чизиги" асосида "Рост" мақомининг чолғу қисми, унинг "тани мақоми", "таржеъ"си ҳамда "Мухаммаси ушшоқ"лар ижро этилди. Бу салдомли ижро симпозиум қатнашчиларида катта таассурот қолдирди. Айниқса, "Танбур чизиги" билан ҳозирги нотацияда ёзилган юқоридаги куйларни қиёслаш симпозиум нафасига ажиб бир хушбўйлик қўшдиким, барча бирдай баҳраманд бўлди. Бу мозийга муҳрланган мақомлар изланишига хоразмлик ёш мусиқашунослар томонидан ташланган илк қадамлар эди.

Симпозиум ўтганидан кейин ҳам мақомлар жаранги, "Танбур чизиги"га битилган асл оҳанглар Озоджоннинг бутун вужудини қамраб олдиким, у энди кечаю кундуз олис оҳангларнинг сеҳрли оғушида яшай бошлади. Бетиним изланишлар аста-секин ўз самарасини бера бошлайди

ва у ўзи тузган "Сувора" мақомчилар дастасига "Танбур чизиғи"нинг "Рост" мақомини чертим ва айтим йўлларини ўргатиб, ижро қила бошлашади.

Бу ижодий, амалий изланишлар ҳосиласи 1982 йил ўтказилган Халқаро мақомчилар симпозиумида Хива қатнашчиларининг юксак маҳорати билан баҳоланди. Симпозиум қатнашчилари бўлмиш таниқли мусиқашунос олимлар ёш мусиқашуноснинг "Танбур чизиғи" билан астойдил шуғулланаётганидан мамнун бўлдилар ва умахалқ мулки ҳисобланмиш Хоразм "танбур чизиғи"ни тадқиқ этиш, уни кейинги авлодга ҳозирги нота чизиғида етказиб беришдек улкан масъуллик ишончли қўлларда эканига амин бўлдилар.

Бу ишонч юки Озод Бобоназаровни ўйлантириб қўйди. Энди бу бир оддий ҳавас эмаслигига амин бўлиб, бу йўлда ҳар қандай заҳматни енгилга белини маҳкам боғлади. Лекин, қилаётган ишларим тўғримиқан, деган андиша уни туну кун безовта этарди. Шу боис Хоразмнинг кекса ҳофизларига, уста созандаларига, мақомлардан қулоқ қонди бўлган шинавандаларига у ёки бу куйни ижро қилиб эшиттириб кўрар, уларнинг фикрларига илҳақ, бутун вужуди қулоққа айланиб, оғизларига тикилиб қоларди.

Машҳур мақом устаси, Ўзбекистон халқ артисти Ҳожихон Болтаев билан Озоджоннинг мулоқотлари ажиб бир ҳолатда кечган. Олис оҳанглар шайдоси, фидойи куйчиси Аҳмаджон Машарипов хонадонидаги узоқ суҳбатлар чоғида Ҳожихон ака миқ этмай тинглар, Озоджон ижро этаётган қадимги куйларни у Матпано отадан, Қуржи отадан, бошқа устоз ҳофизларан эшитган, ўзи ҳам айримларини инқилобдан аввал бошлаб, то ҳозирга қадар ҳам ижро этиб келаётир, лекин замоннинг зайли билан бу кую ашулалар бир неча бор тезлашиб кетганига афсусланганча кўзлари намланар, оғир хўрсинар, бироқ индамас эди.

Бир куни, тақминан 1984 йилари, ҳофизнинг 80 ёшлардан ошган вақтлари, Хоразм вилоятининг Янгиариқ туманидаги Шаравот қишлоғида истиқомат қилувчи Муҳаммад Юсуф Баёний неварасининг уйига боришади. Аҳмаджон аканинг ташвиқи билан бўлган бу сафар ўз самарасини бермай қолмади.

Улкан ҳофиз Ҳожихон акани кўрган хонадон соҳиблари дарҳол Баёний хаттоглигига мансуб бўлган "Танбур чизиғи"нинг асл нусхасини кўрсатишади. Ҳожихон ака "Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим..." деб китобни очадю

ҳайратдан кўзлари нурланиб кетади ва ўқий бошлайди.

— Мақоми Рост...

Ҳаммалари устага тикилиб қолишади. Устанинг ҳаяжони буларга ҳам ўтади. Олис оҳанглар муҳрланган китоб худди буларнинг умрига умр қўшадиандай, уни авайлаб ўқий бошлайдилар. Китоб охирайди, Ҳожихон ака топган олтинини яна қайта ташлаб кетаётгандай бирдан ҳорғинлайди, киприкларига нам инади. Қанча ялинишмасин, хонадон эгалари турли баҳоналар билан китобни буларга беришмайди.

Улар учови машинада Урганчга қадар маъюс, ҳар ким ўз хаёли билан жим келишди. Урганчга яқинлашганларида Ҳожихон ака ички бир армон ила, ўзига-ўзи гапираётгандай:

— Имиқ (сокинликда) ўрганадиган мулк экан,— дейди.

Ҳеч кимдан садо чиқмайди. 80 ёшларан ошган одамнинг ҳавасини кўрган Озоджон юрагида яшашга, ижодга, бетўхтов изланишларга иштиёқ қанот ёзди, у бу ишга, "Танбур чизиғи"ни мукамал тадқиқ этишга белини яна ҳам маҳкамроқ боғлади ва устозига боқий умр тилади.

"Правда" газетасининг 1984 йил 6 март сонида қизиқ бир хабарга кўзим тушди: "Озод Бобоназаров 100 йил олдинги "Танбур чизиғи"ни тирилтирди, сўз қўйиб, айтим йўлларини ижро қилдирди"...— деб ёзилган эди. Юрагим ҳаяжондан ҳаприқиб кетди. Мен дарҳол Ҳожихон акани кинога олиб юрган ёзувчи дўстим Нейматжон Солаевга бу хабарни суюнчиладим. У мийғида кулиб:

— Хабарим бор, сизни Озоджон билан учраштираман,— деди.

Сал вақт ўтмай бизни — Ҳожихон аканинг шогирди, Ўзбекистон халқ ҳофизи Рўзимат Жуманиёзов икковимизни Аҳмаджон ака Машариповнинг уйига олиб борди. Соҳларига кўздан талоқ тегмаган паришонҳол йигит-Озод Бобоназаров билан яқиндан танишдим. Камсуқум, камсўз бу йигитнинг суҳбатга унчалик мойиллиги йўқлиги у ҳақдаги таассуротларимни тўзғитиб юборди. Шу ўртада Рўзимат Жуманиёзовга ҳам беписандлик билан қарагандай бўлди. Бу эса менга оғирроқ ботди.

— Сиз бу аҳволда бу хайрли ишингизни қандай давом эттирасиз? — дедим унга совуққина. У жавоб бермади, сал тўхтаб давом этдим,— Аҳмаджон ака сизни мақтайвериб эси оғиб юрибди.

— Ҳали мақтанадиган иш қилганимиз йўқ,— деди у қўрслик билан. Унинг шу икки оғиз сўзи мен қўшилмоқчи бўлган ғояни қарийиб 20 йил орқага сурди.

1991 йили мен Огаҳий номли вилоят мусиқали драма ва комедия театрига директор бўлганимдан кейин, театр санъатининг фидойи жонкуяри, ажойиб ташкилотчиси Аҳмаджон акани яна ўзининг аввалги, бир вақтлари ишлаган директор ўринбосарлиги лавозимига, унинг оёқ тирашига қарамай, таклиф этим. Бирга, ҳамнафас бўлиб ишлай бошладик. Кун ора Озод Бобоназаров тўғрисида бирор гап айтади. Мен атайлаб эшитмаганга соламан, у айтишини қўймади. Ҳақ деди, Озоджон деди. Ахири бир кун сўрадим:

— Хўш, арзанда укангиз нима иш билан машғул?

— Санъатдан кетган, мотор ремонт қиляпти, машина тузатади, "Жигули" тузатади. Ота касби,— деди хўрсиниб,— сизни яхши кўради. Сиз унга ўшанда унча тушунмадингиз,— дея қўшиб қўйди. Тавба, у қўрслик қиладию, мен айбдормишман.

Яна орадан бир йиллар чамаси ўтди, Аҳмаджон ака хастанди ва нафақага чиқди. Ёши ҳам етмишга бориб қолгани боис бетоблиги сал чўзилди. Кўришга шифоҳонага борсам, одатига кўра тез-тез гапириб:

— Озод "Бузрук" мақомининг таҳлилига ўтибди,— дея менга маъноли қараб ётибди. Асли фидойи одам-да, дейман ичимда ва эсон-омон тузалиб чиққанингиздан кейин Озоджонни театрга олдирамиз, десам, кўзлари ажаб нурланиб, севиниб кетди.

Дарҳақиқат, Аҳмаджон ака анча тузалиб, оёққа тургач, Озоджонни қўлидан етаклаб театрга олиб келди. Биз орамизда ҳеч гап бўлмагандай мулойим гаплашдик.

— Майли, яхши келдингиз, устозингиз икковингизгаям ярим ставка маош тайинлаб, ишга қабул қиламиз, бошлаган ниятингизни охирига етказинг,— дедим.

Бу гапим Озоджонга унчалик ёқинқирамади:

— Мен иш сўраб, пул сўраб келганим йўқ,— деди.

Унинг бу қўрслиги билан яна йигирма йил орамиз узилиб кетса, умримиз етмас деган андиша билан:

— Бир донишманд, менга пулни ёмон кўрадиган одамни кўрсатинг, у менга пулни ёмон кўришини исботласа, қип-қизил аҳмоқ экансан дейман, деган экан,— дедим.

Озоджон бирдан кулиб юборди.

— Кулиб билар экансиз-ку!

— Ҳа, мени кулиб билмайди деб ўйлаганмидингиз? Шу ерда Аҳмаджон ака луқма ташлади:

18-расм.

Чапдан ўнга: А. Машарипов, О. Бобоназаров, О. Иброҳимов.

18-picture From the left of the right; O. Masharipov, O. Ibrohimov, O. Bobonazarov.

— Тўғри айтганлар, қайсики одамнинг ҳамма нарсаси старли бўлса, демак унинг нимасидир етишмайди.

Учовимиз ҳам қаҳ-қаҳа отиб кулиб юбордик.

Шу кундан эътиборан, яъни 1995 йилнинг 1 февралидан театрнинг 17-буйруғи билан уларга мақомчилар гуруҳи деб ном бердик.

— Гуруҳ бўлиш учун камида уч киши бўлмоғи керак, бизларга Озод Иброҳимовни ҳам қўшмасангиз бўлмайди,— дейишди. Рози бўлдик. "Танбур чизиғи" устида иш қизғин бошланиб кетди...

Ровийлар айтибдурларким, биров билан яқин бўлмоқ истасанг, унинг кўнглига қулоқ қўй...

ОЗОДЖОННИНГ КЎНГИЛ ДАФТАРИДАГИ ЁЗУВЛАР

"Эшитган тенг бўлмас кўрган кўз билан",— дейди Маҳтумқули. Нақадар ҳақ сўзни айтмиш улуғ шоир. Хоразм "Танбур чизиғи" тилсим бир дунё. Бу муқаддас мулк ила ошно бўлаётганимдан бери ўзимни бошқа бир оламда,

сирли оҳанглар оламида сезаман. Шу сирли оҳанглардан барча-барчани огоҳ этсам дейман, лекин қурбим етарми-кан? Ахир бу бир одамнинг иши эмас-ку! Наҳотки мақомлар билан боғлиқ чалкашликларни, дилнаво оҳангларни ошкор этолмай кетсам дунёдан... Тонг ёришаяпти...

Салом, эй шамъи маҳфил матлаи анвор, хуш келдинг...

Қуёшни кутяпман, демак ёлғиз эмасман! Яна "Суврой" оғушига бош қўяман. Узоқлардан отларнинг дупури келади; авжланиб, ҳайқириб ўтиб кетадилар қалбимни ҳаприқтириб. Ҳожихон аканинг ҳайқириқли овози хаёлларимни олиб қочади"...

Бошимни дафтардан кўтардим, қандайдир сас келяпти, ҳеч ангширолмапман. Бунай қулоқ қўйсам, нариги хонада телефон жиринглаяпти. Анча вақтгача олмадим, сас тинди. Яна жимлик чўкди оқшом саҳнига. Энди Озоджоннинг кўнгили дафтарини ўқимоққа хаёлларим изи бермади. Телефон қўнгириғи боис бир ҳарф билан боғлиқ ажабтовур воқеа хаёлимдан кетмай қолди.

БИР ҲАРФ МАЖАРОСИ

Айёмий домланинг 1970 йиллар бошида босмадан чиққан "Хоразм шоирлари" рисоласига кирган ажойиб шоир Партавнинг "ишқ" радибли газалига мухаммас боғламоқчи бўлдим, лекин газал мақтаъсидаги бир чалкашлик ҳеч йўл бермади:

Фироқ ёри аро лаззат дунёдин саво Партав,

Кўтармиш боқ нигоринг ой жамолидин ниқоби ишқ¹

Байтдаги ҳамма сўзлар тушунарлию, аммо "саво" сўзига изоҳ топиб газал маъносига тушунолмадим. Айёмий домлага бу тўғрида айтишга истиҳола қилдим. Луғатларни қарайман, шу сўзга изоҳ йўқ. Ойлар ўтди, бир куни шоир дўстим Неъматжон Солаев келиб қолди. Мақсадимни айтдим. У бироз ўйлаб турди-да:

— Ҳозир Айёмий домланинг ўзидан сўраймиз,— деди.

У қўнгироқ қилиб узоқ гапиришди домла билан. Гаплашиб туриш асносида балки домла рисоласининг шу

¹ Юнус Юсупов (Айёмий), "Хоразм шоирлари", Тошкент, 1967 й., 125-бет.

бетига қараб олдим, ҳарқалай, сабо, шабада, ёр жамолдан пардани кўтаради деб, инқилоб шабадасига шаъма этган бўлсалар керак, Неъматжон ака Айёмий домланинг шу йўсиндаги фикрларини менга баён қилди. Аввалига мен рози бўлдим, ҳарқалай, домланинг эски араб ёзувидан хабарлари бор, қолаверса, нашриёт ходимлари ҳам унча-мунча нарсани шунчаки беписандлик илан ўтказиб юбормасалар керак деган андишга бордим, лекин барибир мухаммас боғлашга негадир ҳеч қўлим бормади.

Яна ойлар ўтди. Кунлардан бир кун Ҳожихон ака билан Сиддиқ маҳсум деган саводли кекса ошнализ бўлғучи эди, шу иккалови дадамини истаб, уйимизга келишди.

Улар юзларига фотиҳа тортиб, ҳол-авол сўрашгач, мен Партав домланинг "Ишқ"ига мухаммас боғламоқчи эканимни айтдим. Ҳожихон ака менга ялт этиб қарди ва ҳамшиаги одати бўйича мийғида кулиб, индамасдан ерга қараб ўтираверди. Сиддиқ маҳсум:

— Жуда яхши,— деб Ҳожихон акага ер тагидан бир разм солди-да, жим қолди.

Икковининг Партавга бўлган муҳаббати яхшилигини билганим учун мен ҳам индамадим. Икковининг фикрини ўқиб ўлтирибман, "Партавга мухаммас боғлаш осон эканми?" Салдан кейин жимликни бузиб:

— Лекин охири байтига тушунмай ўтирибман, Айёмий домланинг яқинда Хоразм шоирлари тўғрисида яхши китоби чиқди, шунда Партавнинг "Ишқ" и тўлиқ берилибди,— икковиям бошини кўтармади,— охири байтида:

Фироқ ёри аро лаззат дунёдин саво Партав,—

дебди, дедим.

Сиддиқ маҳсум бошини аста кўтариб, менга анойид қаради. "Шуни ҳам билмасдан мухаммас боғламоқчимисан, ўзинг муҳандис бўлсанг, касбингни қилиб юравермайсанми?" деган маънони уқиб, айтганимга андак пушаймон бўлдим.

— Домуллангиз хато айтибдилар, "саво" эмас, "суво" деб ўқимоқ лозим, мосуво,— деди овозини баландлатиб, сўнг қўшиб қўйди,— барча лаззатлардан четда қолган.

Ҳожихон ака шу ўтирган кўйи бошини кўтармасдан мисрани тўлиқ қайтардилар:

Фироқи ёр аро лаззоти дунёдин суво, Партав.

Кўзим олди ялт этди. Шу битта ҳарфни деб неча ойлаб сувойи қалам бўлдим-ку! Ана шундан кейин мухаммасни битдим...

Озоджоннинг кўнгил дафтариغا яна кўзим тушиши билан унга меҳрим ошиб, ўқий бошладим...

ОЗОДЖОННИНГ КЎНГИЛ ДАФТАРИДАГИ ЁЗУВЛАР

"Неча-неча мақом усталари бу дунёдан кўз юмганлар ва алалхусус, мақоми битилган "Танбур чизиги" эса 50-йилларгача ёпиқлигича очилмаган. Во дариг!.. Мақом куйларининг ритм ўлчовига ёт бўлган Е. Е. Романовская 1934 йили Хоразмга экспедиция билан келиб, М. Харратов ижросида мақомларнинг чертим қисмидан айримларини фонографга ёзиб олган ва 1944 йилга келиб, Матниёз Юсупов Матпано отадан, устозлардан эшитиб мақомларни ёза бошлаган. Бу вақтда М.Юсуповнинг мусиқа саводи қай даражада эди? Ўрта маълумот ҳам бўлмаса керак".

Дафтарнинг шу бетигади ёзувлар орасидан Озоднинг дағал мушоҳадаси бўй чўзади. Балки овоз чиқариб айтолмагани учун ҳам ёзгандир: "Қадрли устозимиз Матниёз Юсупов 1957 йили бастакор И.Акбаров таҳрири остида "Хоразм мақомлари" китобини нашр қилдирди. Бағоят улкан ишнинг уддасидан чиқди, лекин шу давргача нима айтилиб, нима чертилиб юрган бўлса, домла шу билан чегараланган, бирор-бир янги чертим ёки айтим йўли китобдан ўрин олмаган. Қарийб бариси бу даврга келиб грампластинкаларга, магнит ленталарига ёзилиб ижро қилинмоқда эди. Барибир устозимизнинг меҳнатлари зое кетмади, магарам у киши китоб қилмаганларида, оғиздан-оғизга ўтиб, бошқа ранглар касб этиши мумкин эди-ку!"

Ижодкор қалби денгизга менгзайди, кенг, тўлқинли, баҳрамандир. Бўлмаса, у айтмоқчи "Хоразм сегоҳи"ни Ҳожихон ака қандай айтган бўлса, Комилжон ака ҳам шу услубда, борингки уларнинг шогирдлари ҳам бирор жойини ўзгартирмай ижро этиб келаётирлар. Нима, бу ижро этувчилар орасида нота ўқий биладигани камми? Йўқ, жуда кўп, аммо нотага олинган мақомларда тўлалигича қадимий сирлари очиб берилмаган. Айниқса, чертим қисидидаги куйлар "Хоразм мақомлари" чоп этилмасидан олдин қандай чалинган бўлса, шундай чалинапти.

Озоджоннинг кўнгил дафтари фаройиб битилган. Қай бир жойларида унинг ҳайқириқли нидоси дафтар

саҳифасидан чиқиб, хона пештоқларига жаранг-жаранг этиб урилади: "Устознинг саъй-ҳаракатларига раҳмат. "Хоразм мақомларини энди 3 жилдлик қилиб чоп эттирибдилар... Орадан 13 йилдан кейин 3 жилдлик китобни мақом мухлисларига тақдим этиш ҳар қандай одамнинг ҳам қўлидан келавермайди. Ўқияпман... ўқияпман, чарчаяпман. Бошим лўқиллаб оғрийтиди. Қўлимга олсам, яна шу аҳвол. Нега деган савол юрагимни ғашлайди, дардимни кимга айтаман? Домланинг биринчи китоби Хоразмнинг асл мақомларидан нечоғлик узоқ бўлса, бу 3 жилдлик иккинчи нашри ундан ҳам узоқлашиб кетган... Гўзал опера ва балетлар яратган профессор устозимизга мақомларга ёт илмлар таъсир қилдимикан? Хоразмнинг классик куй-қўшиқларини қоидага хилоф равишда Хоразм мақомларига қўшиб китобни 3 жилд қилиш нечун керак бўлдикиан? Бу сохта шуҳрат Хоразм мақомларига керакми? "Танбур чизиги"даги нота бутун Турон заминига кўзгу бўладиган мулк-ку! Бу мулкни таҳлил этиб чоп қилдириш устознинг қўлидан келарди-ку!.. Аксинча, мақомларнинг кўп жойларида қусур бор. Устоз томонидан тўғри ёритилмаган, "Рост" мақомидаги чертим қисми — "Тани мақоми Рост"нинг ўлчовлари ўзгарувчан берилган. Наҳотки устоз $\frac{3}{4}$ ўлчови ўзгармаслигини эътиборга олмаган? Даражаси (квдратность) бузилган, куйни ёдлаб бўлмайди, чунки ритм кўрсатилмаган. Китобнинг 2-нашрида ритм ўлчови бир хил берилиб тўғри илинган, лекин усул 4 тактга чўзилиб хато бўлган, некаги Сарахборлар зарб ул-қадим бўлиб, 1 такт оралиғида гул-так бўлиши керак ~~$\frac{3}{4}$~~ шашмақомда бу куй йўқ. Ҳар бир хона ичда ритм 3 - 4 маротаба ўзгарса, куйнинг тўғри бораётганига ишонч йўқолади ва куйни ёдлашга имкон бўлмайди.

"Таржиб" куйининг ритми "Танбур чизиги"да така-гулгул берилган, устознинг иккала нашрида ҳам андак чалкашликлар мавжуд, ҳиссалар ўрни бошқа жойга тушиб кетган.

"Танбур чизиги"да "Пешрави Рост" "Пешрави гардун" деб берилган, куй "Пешрав" усулида ҳам, "Гардун" усулида ҳам ижро этилса бўлади, бироқ домланинг иккала нашрида ҳам "Пешрави гардун" деб $\frac{3}{4}$ ўлчов берилган, бу "Гардун"га хато бўлади.

Домланинг иккала китобидида ҳам қайд этилган "Мухаммас"лардаям анча-мунча чалкашликлар бор. Хоразмда "Мухаммаси ушшоқ" куйи жуда машҳур. Ана шу барча

тўйю маъракалара ижро этиладиган куй то ҳануз 16 тактли ритм чўзимига тушмай келаётир. Биринчи китобда 15 тактли ритм кўрсатилган, барибир фраза якунига тўғри келмаган. Иккинчи нашрда 16 тактга чўзилган, яна фразага тўғри келмаган. "Танбур чизиги"да ушбу куй йўналиши аниқ 16 тактга боради ва шу ритмга қўйиб қўйгандай...

Матниёз аканинг биринчи нашридаги "Сақили вазмин" иккинчи нашрида йўқ, лекин иккинчи нашрдаги "Сақили Мирзо" "Сақили вазмин"нинг ўзи. Худи шундай иккинчи нашрдаги "Сақили Муҳркан" куйи машҳур "Хоразм мискини" куйидир. "Уфори 1" шу "Мискин"нинг уфориси, китобдаги "Уфори 2" эса "Рост"нинг айтим қисмидаги уфоридир".

Бу янглиғ чалкашликларни ўқиб, ўзимнинг ҳам чалкашишимга оз қолди. Озджоннинг дафтарини аста ёпдим, лекин шу фидойи йигитга нисбатан қалбим тубида хайрихоҳлик пайдо бўлди. Унинг билан дилдан суҳбат қурмоқни ният қилдим.

СУҲБАТ

Баъзи одамлар бор, уларга бир гап кўп, ярим оғиз гап камлик қилади. Ундай одамлар билан гаплашиши учун чорак кам бир оғиз гап топиш керак. Ана шу ўлчовни топмасангиз суҳбатингиз маромига етмайди. Шу боисдан ҳам Озоджонни суҳбатга тайёрладим. Гапни узоқдан бошладим. Озод гапни бўлмай аввалига лоқайдлик билан, кейин-кейин қизиқиб эшита бошлади.

— Бир куни, — деб бошладим ҳол-аҳвол сўрашгач, бироз жимликдан сўнг, — Ўлмас Умарбеков, Рўзимат Отаев, икковиям оламдан ўтди, жойлари жаннатда бўлсин, — яна бир сукут қилдим, чунки у ажойиб шоир Рўзимат Отаевни яхши билар эди, — учовимиз Хивага борадиган бўлдик. Шу кўҳна кўприкда (Урганчдаги) машинамиз бузилди. Бу гап ё 1968, ё 1967 йили бўлди, такси олиш учун пиёда Шовотнинг кўпригидан ўтиб, Хивага кетадиган таксилар бекатига келдик. Такси навбатита турган 5 — 6 та одам бизни танибми, танимаймми, ишқилиб, навбатини беришди. Биз ҳаялламасдан келган таксига миниб, энди жўнаймиз десак, бита кекса, истараси иссиқ одам, эски модадаги хоразмча оғли иштонда, ҳаво иссиқ бўлишига қарамай камзулда, қадимги телпақда, орқасига ярим қоп юк

орқалаган ҳолда, машинага яқинлашмай сал нарироқда чўнтагидан бир сўмлик пул чиқариб (у пайтларда Хивага-ча таксилар одам бошига 1 сўмдан ҳақ олишарди) қўлини кўтариб турибди. Мен:

— Хивага борсалар шу отани ола кетайлик, — дедим.

Шофёр таксини отанинг ёнгинасида тўхтатди. Ота 1 сўмни чўзиб:

— Хивага бормоқчи эдим, — деди ялиниб.

— Мининг, — дея мен орқа эшикни очдим ва ўртага сурилиб ўтирдим.

Рўзимат, қислиқдик, дегандай сал оғриниб сурилди. Ўлмас ака индамай олдинги ўриндиқда ўтирибдилар. "Волга"миз Хива йўлига чиққандаям ҳеч кимдан садо чиқмади. Бироз юрганимиздан кейин йўл четидаги ҳарбий аскар чизилган катта паннога ишора қилиб, Рўзимат ака ижирғиниб гапирди:

— Қўлида автоматли бу аскарни сувратини чизиб қўйганларича, Хиванинг йўли бўлса, Огаҳийнинг бир байтини ёзиб қўйсалар бўлмайдами?

Ҳеч қайсимиздан яна садо чиқмади. Сал ўнғайсиз жимликдан сўнг Ота:

— Сизлар Огаҳийни биласизларми? — деди. Рўзимат ака бирдан жонланиб кетди:

— Оз-моз хабардоримиз, сиз-чи? Сиз ҳам биласизми? — деб сўради.

Ота такси шофёрига мурожаат қилди:

— Ҳей, шопир бола, машинингни астароқ ҳайда, — ва бизга буюрди, — Сизлар эшик ойналарини бекитинглар. Биз ҳаммамиз қизиқсиниб, дарҳол машина ойналарини кўтардик. Ота бошлаб юбордилар "Суворий"ни:

Дилим дуди бало даштида сайрон этдигимдандур...

"Суворий" аста-секин авжланиб, машина ичига овоз сиғмай, юракларни ҳаприқтириб юборди. Бизлар ҳайратдан лол бўлиб қолдик, Ота баландлаб бораверди Дуторсиз, доирасиз 70 ёшларидан ошган одам Огаҳийни сиз ҳам биласизми деганимизга аввалига Партавининг Фузулийга мухаммасини, сўнггида Огаҳийнинг "Савт"исини ўқиб қўшиқни чиройли тамом этди, машина ҳам Хивага кириб борди. Ота бирдан:

— Мен мана шу ерда тушишим керак, — деди.

Шофёр дарҳол машинани тўхтатди. Биз шошиб қолдик.

— Ота, сиз ким бўласиз? — дедик ҳаяжонимизни яширолмай.

— Менми? — ҳар биримизга бир-бир қараб, мийғида кулди, — мени баъзи бировлар Қаландар бола дейди, баъзилар Қаландар банги дейди.

Машҳур ҳофиз Қаландар бола номини кўп эшитган бўлсак ҳам танимаганимиздан хижолат бўлдик. Ўлмас ака чиройли кулимсираб, орқасига қараб-қараб қўяди. Шунда мен Отадан илтимос қилдим:

— Юринг биз билан. Бизлар дўхтир Отаназар ака Абдуллаевникига борапмиз.

— Йўқ, йў-йўқ, — деди Ота тезгина, — Мен дуторимга келяпман, Ҳажӣ эшонникида (Ҳожихон Болтаев демоқчи) Тожикистондан меҳмонлар бор, Маъруфхўжа Баҳодировлар. Бир ҳафта-ўн кун бўлармишлар. Ҳажӣ эшонни дутори қўлимга тушмади. Раҳмат, йигитлар, Урганча қайтмасам бўлмайди.

— Ўзимиз олиб борамиз, — деди Рўзимат ака ялиниб.

— Йўқ-йўқ, ўзим кетаман, — у машинадан тушдию, эшикни ёпмай, қулиб қўйди, — Ина шу ерда уйим, ҳована, йўлингиз тушганда келинглар.

Ота қопини орқалаб, илдам юриб кетди. Отанинг тетик одимларида юртга эгалик, элга эркалик ҳисси акс этиб борар эди...

— Озоджон, — дедим суҳбатга тортмоқ учун, — шу Қаландар отани кейин ҳам эшитдик, Ҳожихон ака билан телевизорда айтишувини ташкил этдик, лекин мен то ҳануз бир нарсага тушунолмайман.

Озоджон суҳбатимиз мавзуга ҳалиям унча тушункирмай, аста бошини кўтириб, "айтаверинг, эшитаяпман" дегандай менга қаради.

— Шу Қаландар аканинг овози Ҳожихон аканикидан бир-икки парда баланд экану, менга ритми йўқдай туюлди...

Орага оғир жимлик чўкди. Бу фикрни мен чилдирмакашларнинг шу бугўнги кундаги устаси ҳисобланмиш Назар акага ҳам айтганимни, у ҳам Ҳожихон ака билан Қаландар аканинг ўша машҳур айтишувида икковининг ўртасида ўтириб доира чалганини, Қаландар акага навбат келганида бироз қийналганини айтдим.

Озоджон яна индамади. Қизиқ бўлди-ку деб ўйлаб турган эдим, у бир ички афсус билан:

— Ҳожихон аканинг санъати олдида бош эгмаган одам йўқ. Шундай устоз одам, агар Қаландар аканинг ритми бўлмаса, айтишув айтармади?

Ана сизга жумбоқ. Энди мен индамадим. У суҳбатга қандай берилиб кетганини билмай қолди.

— Қаландар акадай гўяндаларни тингламоқ учун, уларнинг қочиримларидан баҳраманд бўлиш учун эшитувчанлик қобилияти зўр бўлмоғи лозим. Улар катта авжда "Дастгири фано...о..." деганида ҳозирги ман-ман деган доирачи ҳам ўзини йўқотиб, ўзи усулдан чиқиб кетади, кейин пана-панада ашула айтувчини усулга тушмай кетади гоҳ-гоҳ дея ғийбат қилади, — мени тушуняптимикиан дея сал жим қолди-да, яна давом этди, — худди ҳозирги коденцияга ўхшаш, худди беусулдай, лекин барибир ички ритми бор.

— "Ритм чўзими" деган иборангизга энди тушундим.

Озоджон менга ялт этиб қаради:

— Дафтарни ўқибсиз-да.

— Ҳаммасини эмас. Кўп жойларига тишим ўтмади. "Ўзбек халқ музыкаси" китобининг М.Юсупов қаламига мансуб VII жилдида "Не қошу юз" ашуласи "Тани мақоми Рост"нинг ўзидир, дебсиз. Хўш, унда нима бўлибди?

— Қизиқ гапирасиз, — туюқиб кетди Озоджон, — катта бир мақом куйи камбағаллашиб қолган. "Наво" мақомининг "Нақш" и асосида ишланган куйни устоз "Савти Феруз II" деб берибди, қаранг, очиб қаранг мана, — сумкасидан катта жилдли китобни олиб варақлай бошлайди, — мана, 146-бет, мана 244-бет, "Дилдоринг келур" ашуласи "Бузрук" мақомининг "Тасниф" и асосида ишлангани таъкидланади. Албатта, бу китоб таҳрирчилари Ю.Кон ва И.Акбаровларнинг таъсиридир, чунки "тасниф" ибораси Хоразмда истеъмолда йўқ. М.Юсупов эса истеъмолдаги куйларни нотага олишга муяссар бўлган олим. Шунинг учун ҳам бу қўшиқни "Таснифи Бузрук" куйи асосида яралган деса тўғрироқ бўлади. Агар Бухоро шашмақомидаги "тасниф", Хоразм мақомидаги "I Пешрав" эканини эътиборга олсак, юқорида қайд қилинган қўшиқ Хоразм созандалари томонидан "I Пешрав" асосида яратилган дейилса, жуда аниқ топилдиқ бўлур эди.

— "Ўзбек халқ музыкаси" китобининг VII жилд 293-бетиде берилган "Гуландомим била" номли қўшиқ Комилжон ака ижросида халққа таниш. Бу "Талқини Наво" бўлиб, "Талқини Наво" асосида ишланган дейилгани нотўғри де-

гансиз. Мен шу китобни сиз кўрсатган бетини очиб, "Талқини Наво" асосида ишланган дейилган жумлани топмадим. Буни қандай тушунмоқ керак?

Озоджон бирдан ўзига хос туюқиш билан:

— Эй-воей!... 587-бетини очинг!

Мен дарҳол унинг гапини икки қилмай, айтган бетини очдим ва юқоридаги жумлада қайд этилганини ўқидим. Яна бўш келмай:

— Хўш, нима бўлибди?

— Сиз ё яхшилаб ўқимагансиз менинг ёзганларимни, ёки мени калака қиляпсиз! Ахир Комилжон ака "Талқини Наво"ни ижро қилишдан аввал ўрганган устозларига, Матпано оталарга эшиттириб кўргандир! Агар Комилжон ака ижросидаги "Талқин" тўлиқ ноталаштирилганда, бу қадар кабағал бўлмас эди куй! Ёдингизга олинг! Озоджон баланд овозда ижро қила бошлади.

Қайда бўлсин музтариб кўнглимга ором, эй рафиқ,
Тутмадим ором чун бирдам дилоромим била.

У бирдан қўшиқни тўхтатиб, ҳорғин бир руҳият ила деди:

— Ушбу авж байти нотада йўқ, 2—3 хона билан чегараланиб қўя қолинган...

— Сиз бу қадар куюнчаклик билан гапиряпсиз, лекин сизни ҳам ғийбат қиладилар,— дедим уни ҳаяжонини босиш учун. У ҳайрат билан боқиб сўзи оғзида қолди,— Сизни ҳам "Рост"нинг чертим йўлига сўз қўйиб ижро этиб юрибди дейдилар.

Озоджон оғир хўрсинди. Унга раҳмим келди.

— Менга раҳмингиз келмасин,— деди худди фикримни ўқиётгандай,— "Танбур чизиги"даги оҳанглар мутахассислар учун ҳам нотаниш бўлгани учун шундай деб ўйлайдилар. Бу ғийбат эмас, билимдонларнинг мозий оҳангларимиздан беҳабарликларидандир. Ҳатто Икром Акбаровдай зукко олим олти ярим мақомнинг биттасини — "Рост" мақомини мукаммал таълиф этишга ожизлигини тан олган. Мана,— дея "Ўзбек халқ музыкаси" китоби VI жилдининг 518-бетини очди,— мана, "Булардан ташқари яна бир неча турли шаклларда нуқталар, турли белгилар учрайдики, ҳозирча буларнинг аниқлаш имкониятига эга бўлолмадик".

Озоджон билан неча бор суҳбатлашганимизга қарамай, бугунги суҳбат ва кечаги унинг кўнгил дафтари билан

танишувим Хоразм вилоят ҳокими Маркс Жуманиёзовга хат ёзиб Хиванинг яқинлашиб келаётган 2500 йиллик тўйига тухфа бўларлик мулкни тезроқ халққа етказиш, уни китоб этиб чоп эттириш учун у кишини огоҳ этгим келди. Биринчидан, вилоятнинг раҳбари, иккинчидан, у кишининг ўзи мусиқа санъатига, тарихга, ўтмишимизга бағоят қизиқувчан, тарихни рўёбга чиқариш учун қўлидан неки келса аямайдиган бир инсон.

ҲОКИМГА ХАТ

Хоразм вилояти ҳокими
ҳурматли М.Жуманиёзовга

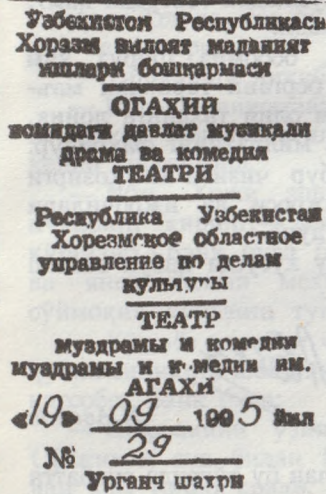
Қадрли Маркс Жуманиёзович!

Ушбу битикни қандай бошласам экан деган ўйда кўп андишага бордим, негаки ёзилажак бу номадаги истак хайрли бўлиши билан бирга, андак ташвишли, андак иқисод талаб ва бироз фармойиш талаб ҳамдур...

Сиз доим маданиятимиз, айнқса, мусиқа маданиятимиз ва унинг билан боғлиқ бўлган муаммолар хусусида ибратли ишларни қилиб келяпсиз. Бу албатта Оллоҳнинг бизга

кўрсатмиш буюк неъматидир.

Хоразм олти ярим мақомини Феруз замонидаги "Танбур чизиги"да битилган аслини ҳозирги нотага кўчириш билан тиклаш бўйича берган топширигингиз ана шу қилаётган ибратли ишларингизнинг биридур. Худди Сиз айтгандай иқтидорли бастакор Озод Иброҳимовни, Озод Бобоназаровни, бундан қарийиб 30 йил аввал Ҳожихон ака билан мақом дастасини тузишда қатнашган, классик мусиқамизни тиклаш жонкуярларидан бири созанда Аҳмаджон ака Машариповни театрға таклиф этиб, Сизнинг топширигингизни етказдим ва ҳар қайсига ярим ставка маош тайинлаб, шу ишга жалб этган эдим. Ўтга 9 ойда улар

"Рост" мақомининг мушкilotини, ғазаллар танлаб насрини ва уфорисини Сиз таъкидлагандай ҳозирги нотага кўчирдилар.

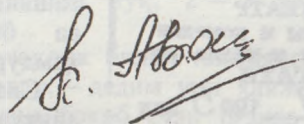
Бир мақомни кўчиришга 9—10 ой вақт сарф бўлганидан кўришиб турибдики, ишлаш жараёни бениҳоя қунтлиликни талб этади. Демак, қолган мақомларни кўчиришга камида 4—5 йил кетиши муқаррар, магарам иш шу маромда давом эттирилса. Бу ишнинг тезлашишига, Хиванинг 2500 йиллик муборак санасига туҳфа этилишига Сизнинг аралашувингиз лозим кўринади. Яъни, "Танбур чизиғи" устида иш олиб бораётган бу 3 заҳматкаш ҳамма ишларидан озод бўлмагунларича (жумладан театрдан ҳам), ишни тезлатмоқ амри маҳол кўринади.

Қадрли Маркс Жуманиёзович, бобомиз Феруз ҳам мақом тўғрисида алоҳида фармон бергани тарихдан маълум. Сизнинг куюнчақлигингиз ҳам олий таҳсинга лойиқ. Ахир мақом маънавиятимиз мулки, миллатнинг фахридур.

Баёний иншоси бўлмиш "Танбур чизиғи"ни ҳозирги нотага олиш бир дунё, унинг ижроси ва ижрочилари тўғрисидаги ғамхўрлик бошқа бир дунё.

Сиздай олийҳимат ҳокимнинг бу хусусда қабул этмиш қарори даргоҳида мустажоб бўлғай.

Чуқур эҳтиром ила
Огаҳий номли вилоят
театри директори

К.Авазов

Хатни ёзишга ёздиму, ҳоким билан бу тўғрида суҳбатга тайёрманми деган андиша қалбимни тирнай бошлади. Кечалари Озоджоннинг кўнгил дафтарини ўқийман, кундуз кунлари вақт топдим дегунча, уларга ажратилган хона кириб, учалови билан суҳбат қураман.

СУҲБАТЛАР

Бир куни кирсам, мақомчиларимизнинг учовиям ерга қараб жим ўтиришибди. Ё чарчашган, ёки бирор нарсанинг ечимини топишолмаяпти. Жимликни "нима гап?" деб бузмасдан, уларнинг руҳини кўтармоқчи бўлдим:

— Қўшкўпирда Банк бува деган бир саховатли, дастурхони очиқ одам бўлган. Ўзи ширапазлик билан шуғулланиб, новвот, печа ва турли қандолат маҳсулотларини пишириб сотар экан. Катта савдо-тижорат

ишлари билан ҳам машғул бўлган бу тагдор одамникида вақти-вақти билан Шерозий, Ҳожихон ака, Комилжон акалар тонготар базмлар қуришар экан.

Кунлардан бир кун Банк буваникига Шерозий меҳмон бўлиб келган. Банк бува, хурсандлигидан қўй сўйиб, яхши ўлтириш қилган. Базм бир жойга борганда, Банк бувани хотини чақирган:

— Бу ёққа чиқиб кетинг.

— Ҳа, нима гап, омонликми? — деб ташқарига чиқса, эшик олдида Комилжон Отаниёзов турган.— И-е, Комилжон, кел-кел, қани ичкарига кир,— дебди Банк бува. Комилжон Отаниёзов кирганидан кейин базм янада авжига чиққан. Ашула, соз бўлиб турганида Банк бувани хотини яна чақиртирган:

— Ташқарига чиқиб кетинг.

— Иби-ей, нишатавардинг-а,— деб Банк бува ташқарига чиқса, ичкаридагилардан беҳабар Ҳожихон Болтаев келиб турганмиш.

— Иби, Ҳожи эшон, қайси шамол учирди, қани, ичкарига киринг,— дея Ҳожихон акага кўп мулозамат кўрғазиб, Банк бува базмни яна ҳам қизитиб юборибди ва янги келган меҳмонлар шарафига яна бир қўй сўймоқни кўнглига тугиб:

— Хўжаёз қасобни чақириб чиқ,— дея боласини қасоб қўшнисиникига юборган. "Хўш, хизмат" деб келган Хўжаёз қасобга Банк бува:

— Шерозийни ўзини сўвжақ эдим, бўлмади. Энди (Ҳожихон ака билан Комилжон акаларни кўрсатиб) булар ҳам галиб қолди. Яна бир қўй сўймасанг бўлмас,— дебди.

Қасоб "хўп" деб чиқиб кетган ва салдан кейин қайтиб келиб, баланд овозда Банк бувадан сўрабди:

— Банк бува, Банк бува! Қўйларни қайсисини сўяй?

Банк бува сал тўхталиб, меҳмонларга бир-бир қараб, Мадраҳим Шерозийга шаъма қилиб, шерози жунли қўйни назарда тутган ҳолда шўхлик билан жавоб берибди:

— Шерозини ётиравар!

Суҳбатдошларим очилиб кулиб юборишди. Кулги адо бўлмай туриб Аҳмаджон ака сўзни илиб кетди:

— Ҳожихон ака билан бир йигит саломлашиб ўзини таништирган:

— Мен палонкас ашулачиман!

— Яхши, яхши,— дебди Ҳожихон ака.

— Уста, ман сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим.

— Яхши, яхши, — дебди Ҳожихон ака.

— Шу, ман қўшиқ айтсам бошим оғрийди.

Ҳожихон ака ашулачи йигитга ялт этиб қарабди:

— Дим қаттиқ оғрийдими?

— Дим аласа!

— Ҳим...— дея бироз ўйга толибди Ҳожихон ака ва кулмасдан астойдил кўнгил берган, — шу ашула айтганингдан кейин, ашулангни эшитган одамлардан ҳам сўра-чи, уларнинг боши ничик экан...

Бўлди кулги, бўлди кулги. Ҳаммаларининг руҳияти созлашгандан кейин суҳбатни илмга буришдан олдин ҳазрат Навоийдан бир байт ўқидим:

Майхонада кимки майдин ибo қилгай,

Най бир дилкаш наво билан расво қилгай.

Озод Иброҳимов:

— Эҳ, энди Навоий — Навоий-да, қаранг:

Кўз касби зиё дўст юзидан фан этар,

Маҳбуб юзин кўрмаги кўз равшан этар.

Дўст билан учрашмоқ, ҳамсуҳбат бўлмоқ нечоғ шарофатли, яхши келингиз.

Озод аканинг шу гапидан кейин бирдан "Танбур чизиғи"га ўтишни эп кўрмадим ва дўст, маҳбуб хусусидаги фикрини андак давом эттирдим:

— Раҳматлик Сиддиқ маҳсум, жойлари жаннатда бўлсин, падари бузруквори Ҳожихон ака, Нурмат ака — булар бир антиқа дўст эдилар, яхши биласизлар. Сиддиқ маҳсум билан дадам икковлари гоҳ у, гоҳ бу сўз устида баҳслашиб, тортишиб, баъзан аразлашиб юрар эдилар, лекин беғараз, холисанилло яқин дўст эдилар. Уларнинг муноқашаси, мунозараси арабий ва форсий сўзларнинг маънолари хусусида бўларди. Ҳожихон аканинг табиатлари бошқачароқ эди. У киши тортишмас, бирор гапнинг маънисини маъқул тушса, қўлига дуторини олиб, ҳайратомуз бир куйга эшитилмаган ғазални ўқиб юборар, ўтирганлар баҳсчи, аразни эсларидан чиқариб, қўшиқ оҳангига мафтун бўлар эдилар.

Қиш оқшомларининг бирида, 1975 — 76 йилларда, Сиддиқ маҳсум уйга кўнғироқ қилиб, мени меҳмонга таклиф

қилди. Соатга қарасам, кечки 10 лар. Қиш оқшомидаги соат 10 туннинг ярмидай гап.

— Сиддиқ ака, кеч бўлди-ку, тинчликми? — деб сўрасам, у киши ҳамишаги бас товушида:

— Ҳожи эшон келиб эди... Нурмамат ҳам бор, дадангиз ҳам...— Сиддиқ маҳсум Ҳожихон Болтаевга доим Ҳожи эшон дердилар.

— Бир у эмас, — деди Аҳмаджон ака, — Маҳбубий домла ҳам, бошқа тенг-тўшлари ҳам Ҳожи эшон дейишарди.

Демак, бирор янги ғазал тавсири бўлапти экан-да дедиму, дарҳол этиб бордим. Маҳсум ака айтгандай, тўртталови иссиқина меҳмонхонада имиқ суҳбат қуриб ўлтирибдилар. Ҳожихон аканинг ёнбошида тори, Нурмамат ака ёнида эса дутор, ўртада одмигина дастурхон. Дадамнинг қўлларида эски китоб, ненидир шарҳлаптилар. Мен кирганим боис андак жимлик бўлди. Ҳол-аҳвол сўрашдик, дадам қўлидаги китобнинг келган жойидан жумла охиригача ўқидилар: "Ўғиллари Ҳаммод демушким, отам Имоми Аъзам буғдойранг, чиройли, гўзалсуврат, ҳайбатли, улугсифат эрдилар. Хомуш бўлиб, гапирмас эрдилар, магар жавоб бермак учун сўзга кирар эрдилар. Ўрта бўйли, узунлиқга мойил, мавзунқомат бўлиб, беҳуда сўзларга қўшилмас эрдилар. Суҳбатлари ниҳоятда дилкаш ва файзли эрди".

Дадам бошларини китобдан кўтариб, ўтирганларга ўзларига хос майин таббасум билан боқдилар:

— Қаранг-а, ўрта бўйли дегани билан чегараланмайди ўғли, узунлиқга мойил, мавзунқомат (чиройли, бенуқсон қоматли) дейди.

— Вой-бўй, — дея хитоб этди Ҳожихон ака.

— Бугунги муҳокама бизнинг устимизда экан-да, — дедим Сиддиқ акага қараб.

— Эй-вўй, Комилжон-ей, сиздай фарзанди бўлгани учун ҳам дадангиз ёш йигитдай. Сизни яхши кўрганимиздан чақирдик.

Ҳаммалари қизгин маъқуллашди. Нурмамат ака бирдан луқма ташлади:

— Бировни қарғанда, хаҳ, Имоми Аъзам урсин деб қарғайдилар-а!

— Имоми Аъзамнинг муборак исмлари ан-Нўъмондир. Бу исмда, — дедилар дадам, — бир латиф сир бордур, зероки Нўъмон қон маъносида, қон баданнинг таянчи ва

тирикликнинг низомидур. Баъзи ҳукамо қонни — руҳ дебурлар...

— Самандар,— деди Сиддиқ маҳсум,— бай-бай қироатини келтирдингиз-дон, Имоми Аъзамдан улли имом йўқ, ҳазрати Имоми Аъзам фикҳ гулшанининг лоласи, яъни ислом гулининг гулшанидир. У кишининг номлари билан қарғаш қаттиқ ёмон, изоҳлаш ҳам ўринсиз.

— Вой-бўй,— деди Ҳожихон ака,— Имоми Аъзам кўп илмли одам бўлган, Унга худо берган.

Қарасам, гап мавзуи қуюқлашиб, соз қолиб кетадиган, вақт эса алламаҳал бўляпти, аста сўз йўналишини бурдим:

— Ҳожихон ака,— менга нима иши бор экан дегандай у кишининг анойи бир қараши бор эди, ҳойнаҳой қўшиқ сўрайди-ёв деганга ўхшаган ёқинқирамаган бир қараш қилдию бошини пастига осилтирди, "айтаверинг" дегани эди,— Қаландар банги қўшиқнинг авжина чиқанда, боғлиқ турган моллар ипини узар экан дейдилар, шу гап ростми?

Нурмамат ака шўх ва ҳазилкаш одам эдилар:

— Ҳов-а, Қаланар ака қўшиқ айтса, одамлар молларини занжир билан боғлаб қўяр эдилар.

— Сўйиб кетмасин дабми? — дедилар дадам.

Ҳаммалари кулишди.

— Одамлар ҳам муболағани йириб юборадилар-ов,— Сиддиқ маҳсум Ҳожихон акага қуш қараш қилди.

— Лекин Қаландар аканинг овози дим қаттиқ эди, дим баланд эди,— Ҳожихон ака ғамгин бир хўрсиниб, қўлига торини олди. Нурмамат ака ҳам дуторини олиб, тишининг кири билан торларини таранглади, "энди ашулавозлик бўлади" дегандай ҳаммамизга одати бўйича кулимсираб бир-бир қаради.

Ҳожихон ака салдом билан "Катта суворий"ни бошлади. Бу сафар тамоман мен эшитмаган, бошқа бир мухаммасни ўқиди. Авжида мухаммаснинг бир сатрини алоҳида урғу билан нола қилди:

Бу маҳфил ичра равшанлик на шамъи, на лагандандур...

Қўшиқ тамом бўлди. Ҳожихон ака овозининг акс-саоси уйнинг шифтларига урилиб ҳалиям жаранглаб тургандай.

Ўртага ҳузурбахш жимлик чўкди. Ҳеч ким уни бузгиси келмас, ҳар ким ўз ўйи билан банд.

Менга таъсир қилган мисрани завқ билан такрорладим:

Бу маҳфил ичра равшанлик на шамъи, на лагандандур...

— Ҳовва! — деди чўзиб Сиддиқ маҳсум,— бугунги маж-лиздаги ёруғлик шамъдан ҳам эмас, шамънинг остидаги ёритқич лагандан ҳам эмас, сенинг борлигингдан, эй дўст, эй рафиқ, эй худо!..

Ғазалларни, сўзлар ичига яширинган сирли қочиримларни тушуниб ижро этадиган хонандалар яна келармикан деган ўй миямни тиглаб ўтди...

Суҳбатимни тинглаб ўтирган Аҳмаджон акаям, иккала Озод акалар ҳам анча вақтгача сукут сақлаб ўтирдилар.

— Ашуланинг, ғазалнинг мағзини чақиб эшитадиган шинавандалар ҳам келармикан? — деди Озод ака.

— Келади,— деди ҳаяжон билан Аҳмаджон ака,— хонандалар ҳам келади, эшитувчилар ҳам. Ахир биз, мана, қандай улкан иш устида ўтирибмиз, ҳар не шарофатнинг ўз вақти-соати бор.

— Тўғри,— дедим,— лекин нечанчи бор сўрашимдан узр, нега шунча даврдан бери улкан мусиқа олимлари "Танбур чизиғи"нинг сирларини очолмаяптилар? Кеча ўқидим, Озоджоннинг суҳбатидан кейин, Илёс Акбаров ёзибди: "Ҳозирга қадар "Танбур чизиғи"ни содда ва оддийлиги, пауза ва ритмик ўзгаришларнинг йўқлиги кўпгина музикашунос, композитор ва музика арбоблари томонидан таъкидлаб келинади. Бу система бўйича ёзилган Хоразм мақомларини ҳам нотага кўчириш (расшифровка қилиш) иши талай қийинчиликларга дуч келди. Ана шу иш юзасидан олиб бўрилган тадиқотлар ҳозирча бирон-бир самара бергани йўқ".

— Биз ҳам игна билан қудуқ қазигандай имиллаб иш-лаяпмиз,— мунгли сўз қотди Аҳмаджон ака,— ҳалиям бахтимизга Озоджон бор экан, барака топсин, кечаю кундуз эрмагимиз шу, шу иш билан андармонмиз. Мана, "Бузрук"ни ярмидан ўтдик, суворийлари бир олам экан.

— "Суворий"лар деб яхши эслатдингиз. Ўн икки мақомлардан бирининг номи "Раҳовий" экан. Исҳоқ Ражабов: "Баъзи мулоҳазаларга кўра, у "раҳ" ёки "роҳ" — йўл маъноларида ҳам келади. Чунки мақомларнинг бизгача етиб келган вариантлари ва халқ музика асарларида "Суворий" номи билан машҳур отлиқлар юришини тасвир этадиган куй ва ашула йўллари кўплаб учрайди. Суворий отлиқлар юришига тегишли деган маънода келса, Раҳовий йўлга,

¹ И.Аkbаров. "Музика луғати", Тошкент, 1987 й. 338 — 340-бетлар.

йўл юришга тегишли маъноларни беради. Раҳовий сўзининг бизгача етиб келган формаси Суворий бўлиши керак¹, — деб ёзади.

— Хўш, "Раҳовий", "Суворий" экан, нега шашмақомда "Суворий"лар йўқ?

Озоджоннинг бу саволини эшитган ҳар қандай муסיқашунос олим ҳам йўргалаб бораётган фикрларини таққа тўхтатади.

— Шунинг учун ҳам, — дея давом этди Озоджон, — "Танбур чизиги" Турон замини муסיқа хазинасининг ноёб улкан мулки, бироқ сирли, кўп ишлаш керак.

— Илёс Акбаров, — дея ҳаммаларига бир-бир қарайдим, — яна китобга мурожаат қилаверамиз, "Ўзбек халқ музикаси" китобида: "Хоразм танбур чизиги табулатур принципи асосида тузилади, бунда товушнинг баландлиги эмас, балки танбурдан товуш чиқариш усули ёзилади"², — деган... Табулатур нима? У қандай система? — Тўғри, — деди Озоджон ва ўрнидан туриб, танбурни осиглик жойидан қўлига олди-да, танбур дастасининг пастидан юқорисигача бўлган орлиқни кўрсатиб, давом этди, — Мана шу оралиқ — табулатура ал-Форобий, ибн Синодек буюк алломаларнинг ижодий изланишлари ўлароқ нота ёзувининг, бу системанинг дунёга келишига замин бўлган. Муסיқа илми алломаларининг ишини сидқиддилдан давом эттирган урмиялик машҳур олим Сафиуддин ал-Урмавийнинг хизматлари беқиёсдир. У номаълум бир куйни "сақили аввал", яъни биринчи сақил деб атаган ва рақамлар бирикмасидан иборат ҳарфли нотация тузган, уд пардалари ўлчовига тушириб, шу куйни жадвалга жойлаштирган...

— Рақамлар дедингиз, демак, ал-Форобийнинг муסיқа илми математика фанларидан бири ҳисобланади деган назарияси ўз инъикосини топган, — дедим, — Форобий ўзининг фалсафий рисолаларида таъкидлашича: "Назарий фалсафанинг асосий бўлимлари учта бўлиб, улар табиат тўғрисидаги илм, худо тўғрисидаги илм (илоҳиёт) ва улар ўртасидаги оралиқ жойни эгалловчи математик илмлардан иборат бўлган; математик илм тўрт хил: арифметика, геометрия, астрономия ва музика"³.

— Албатта, куйни саноқсиз чалиб бўлмайди, — Озоджон доирани олиб, аста усул бераркан, давом этди, — 1 и, 2 и, 3 и... ва ҳоказо. Табулатурага келсак, унинг испанча, французча ва немисча турлари бўлган. Турли чолғу асбоблари учун чизиқли ҳамда чизиқсиз турлари ҳарфлар, рақамлар ва турлича белгилар билан кўрсатилган. Табулатура аста-секин нота белгилари билан алмаштирилган. "Танбур чизиги" ҳам табулатуранинг бир хили.

— Озоджон, сиз ҳали шашмақомда "Суворий"лар йўқ дедингиз...

— Тўғри, "Нақш"лар ҳам йўқ.

— Ҳозир, бир дақиқа, Ғулом Зафарий 12 мақомни санаб, Раҳовий, Ҳусайний, Рост, Ҳижоз, Бузрук, Кучак, Ироқ, Сафихон, Наво, Ушшоқ, Зангула, Буслик дея ҳаммасига тааллуқли куйларни санайди ва "Раҳовий"да 12 куй борлигини таъкидлайди, яъни "Наврўзи араб" — 6 куй, "Наврўзи аҷам" — 6 куй.

— Булар "Раҳовий"нинг ўзи эмас, насрларидир. Наср дегани — усул дегани, "Насри аҷам", "Наврўзи хоро"лар. Энди "Раҳовий"нинг ўзини олсак, уни "Суворий"га ўхшатиш мумкин эмас. "Раҳовий" йўл билан боғлиқ, мана, бизларнинг машҳур "Али Қамбар" куйимиз — усули пиёда, ҳассали одамнинг, Қамбар отанинг юришига ўхшайди. Бу усулни кўпроқ Султон Увайс бобо, Норинжон боболарнинг зиёратига борувчиларнинг қадам босишига ўхшатгим келарди.

Аҳмаджон ака бирдан ҳаяжонланиб кетди:

— Ҳиндистоннинг қайбир уруғида шундай одат бор экан: қишлоқлардан шаҳарга, бозорга келган одамлар, у-бу нарсаларни харид қилганларидан сўнг, 8-9 киши жамлашиб, бозордан махсус ашула айтувчи ёллар эканлар.

— Нега? — деб сўрадим.

— Харид қилган юкларини уйларига, 7-8 чақирим жойга пиёда кўтариб борганларича, ашулачи қўшиқ айтиб борар экан. Ҳалиги бозорчилар кўтарган юкларининг оғирлигини сезмасдан манзилларига етар эканлар.

— Ажаб бир яхши одат экан, — деди завқланиб Озод ака.

— Бизда бир куй бор, — яна сўзида давом этди Аҳмажон ака, — дуторда чалинади — "Ровий", ана шу куй "Раҳовий" бўлиши керак.

¹ *Ғ. Зафарий*. "Инқилоб" ойнамаси, 1922 й., 3-сон, Бу борада қаранг: *Ғ. Зафарий* "Гулистон" ойнамаси, 1994 й. 1-сон.

¹ *И. Ражабов*. "Мақомлар масаласига доир", Тошкент, 1963 й., 46-бет.

² *И. Акбаров*. "Ўзбек халқ музикаси", VI жилд, XI бет.

³ *В. Бартольд*. "Культура мусулманства", Петроград, 1918 й., 35-36-бетлар. Яна шу ҳақда қаранг: *М. Хайруллаев*, "Форобий ва унинг фалсафий рисолалари", 41-бет.

— Ровий — ривоят айтувчи, — дедим.

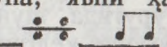

— Тўғри, ровийлар қисса айтадилар, куйга солиб айтсалар-чи? — биз индамагач, — ҳа, энди, фикримизни айтдик-дон, — деди Аҳмаджон ака.

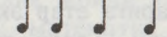
Ҳар суҳбатдан бир олам завқ, бир олам маъни оламан. Ана шундай фараҳбахш кунларимнинг бирида вилоят ҳокимлигидан кўнғироқ қилиб, "эртага сизни кундуз соат 3 да вилоят ҳокими қабул қиладилар", дейишади.

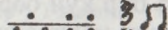
Вилоят ҳокими менинг "Танбур чизиғи" боис ёзган хатим бўйича қабул қилишини билсам-да, имтиҳонга киришдан олдин талабанинг боши ғувлаб, ҳамма нарсани унутгандай ҳаяжонлана бошладим. Яна бир бор "Танбур чизиғи" борасида фикрлашмоқ учун Озоджонни ҳузуримга таклиф этдим.

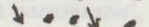
СУҲБАТ

— Озоджон, "Ўзбек халқ музыкаси"нинг 6-жилдида, яъни "Хоразм мақомлари" қисмида Илёс Акбаровнинг расшифровкаси билан "Танбур чизиғи"нинг "Рост" мақоми берилган. Сиз нега яна "Рост" мақоми янгидан нотага оляпсиз?

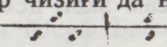
— И.Аkbаров ўз расшифровкасида 3 хил намунага таяниб иш олиб борган, холос. Ваҳоланки, учинчи намуна, яъни учта нуқталарнинг бундай ҳолатда келиши синкопа усулига тўғри келади дейилиши ҳам тўғри келмаётир. Биринчи намуна, яъни ҳар бир нуқта 8 талик нота ўлчовига тенг ва қўшалоқ нуқталар 16 талик нота ўлчовига тенг дейилиши тўғри, лекин буям қисман тўғри, чунки ҳар бир нуқта ўз жуфти билан ёки жуфтсиз келади. Жуфти билан келса, 8 талик нотага тенг бўлса, жуфтсиз ҳолда чораклик, ёки айрим ҳолларда ритм туроғига қараб 3 та 8 ликка тенг бўлади. Нуқталар ўнгдан сўлга қараб ўқилади:

1. . . . — ритм така-гул-гул, бу тарзеъ қуйида учрайди.

2. Ҳар бир нуқтанинг 3 та 8 таликка тенг ҳолати мақомнинг талқинларида учрайди.

3. Булардан ташқари, "Танбур чизиғи"да қўйилган стрелкаларнинг турли вазифалари бор. Тўлиқ ва қисқа бўлмаган бозғўйлар ижроси ана шу стрелкаларга жуда ҳам боғлиқ:

Айрим стрелкалар хона бошланишини кўрсатса, айримлари оҳанг ёки сўзларнинг бошланишини билдиради. И.Аkbаров ана шу узун ва қисқа стрелкаларга тўлиқ эътибор бермаган, афсус.

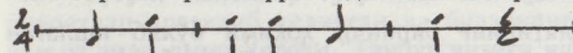
4 "Танбур чизиғи"да нуқталар орасига қўйилган айрим чизиқчалар ўқиш пайтида чалкашмаслик учун ритм туроқларини ажратишга қўйилиб, куйнинг айнан қийинчалик туғдирувчи жойларига қўйилган. Домла ушбу сирдан воқиф бўлмаганлар.

5. Фақат 8 талик нота билан ифодаланган куй "Рост"нинг таронаси бўлиб, натацияда тўғри расшифровка қилинган, лекин ритм нотўғри бўлинган.

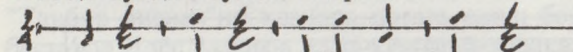
6. Энг характерлиси, усул бўлганда 16 тактни бир хонада айланишини била туриб, 16 ни 3 га бўлинмаслигига эътибор этмаган ва шу кўрсатилган ритм 3 тактга жойлаштирилган. "Танбур чизиғи" да кўрсатилган ритм —

Гул = так = така = гул = так.

И.Аkbаровни расшифровкада жойлаштириши:

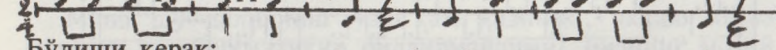

Аслида бундай бўлиши керак:

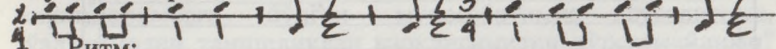

яъни, 4 тактга жойланиши керак шу усул, 4 қайтарилганда хона тўлади.

Бундай хатоларни "Суворий"ларда ҳам кўриш мумкин. "Суворий"лар 13 ҳиссаларда бўлиши керак, лекин нотага олинишда 12 ҳиссага жойлаштирилган. Шунинг учун кучли ва кучсиз ҳиссалар ўрни алмашиб, чалкашиб кетган. Масалан, расшифровкада:

Бўлиши керак:

Ритм:

така = така так = так гул = гул так = така така = гул

7. Ҳозирги замон нота ёзувида рефриза (такрорлаш белгиси) ўрнида "Танбур чизиғи"да алиф белгиси ифодаланган. Алиф белгиси оралиғида нуқталар такрорланади. /оралиқ/

8. Ҳозирги замон сегнаси (белгиси) ўртасида "Танбур чизиғи"ида юлдуз белгиси қўйилади, бу катта масофа

такрорланишини кўрсатади ҳамда фонаел (куй ўтиш жойларини кўрсатувчи) белгисини билдиради...

Озоджон куйиб-пишиб гапиряпти, лекин мен эртага ҳоким билан суҳбатда содда ва оддий қилиб тушунтириш учун қайси нуқталарга урғу берсам экан дея ўйлай бошладим.

— Нега ўйланиб қолдингиз?

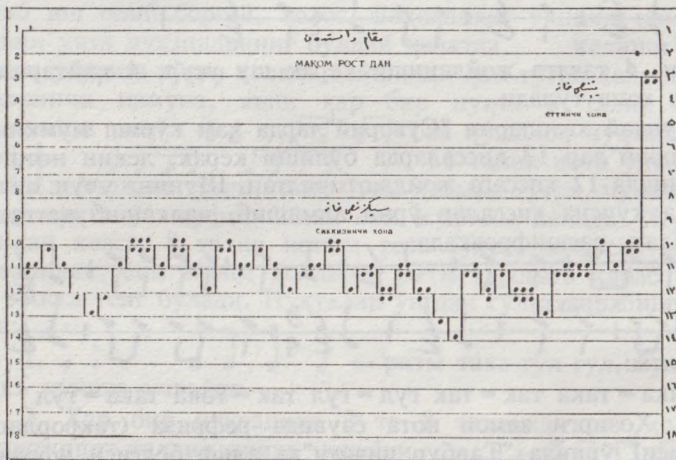
Озоджоннинг саволидан сергакландим. Яна ҳамишаки жавоблар мени қониқтирмайдиган саволни бергим келди, чуни ҳоким мендан албатта шуни сўрайди:

— Нега "Танбур чизиги" ҳозиргача мукамал таҳлил этилмаган ва нотага олинмаган?

Озоджон аввалига ҳайратланди, кейин мени ҳурматимга ҳафсаласи пир бўлганини сездирмай, босиқлик билан узоқ тушунтирди ва ниҳоят миллий мусиқа асбобларимиз Оврүпо мусикаларини чалишга мослаштирилгани ҳақида батафсил тўхталгач, эртага вилоят ҳокими билан бўладиган суҳбат мавзуининг бош нуқтасини топгандай бўлдим.

ВИЛОЯТ ҲОКИМИ ҚАБУЛИДА

Хоразм вилятининг биринчи ҳокими бўлиб ишлаган Маркс Жуманиёзов билан қайси мавзуда суҳбатлашсангиз

19-расм. "Танбур чизиги"нинг фотонусхаси.

19-picture Photo-copi from
"Tanbour chizighi"

ҳам роҳатланасиз, чунки у киши ҳар тарафлама чуқур ҳаёт тажрибасига эга ва дунёвий илмлардан бохабар киши.

— Хўш,— деди Маркс ака,— хатингизни олдим, жуда савоб ишни бошлабсизлар. Бу, "Танбур чизиги" нима экан ўзи?

Муҳаммад Юсуф Баёний томонидан кўчирилган "Танбур чизиги"нинг қадимий ноталаридан олинган фото нусхалардан бир нечтасини олиб борган эдим, столга ёйиб кўрсатдим:

— Мада, сирли нуқталар қўйилган эски ноталарнинг фото нусхаларидан намуналар.

Маркс ака узоқ тикилиб ўтирдилар-да, фото нусхаларни бирини олди:

— Худди кардиограммага ўхшар экан-а! Юрак тепиши ёзилгандай, а? — деди ва ҳайратланганича давом этди,— Нега шунча вақтгача бу нуқталар ҳозирги нотага кўчирилмаган экан? Ахир республикада не-не казо-казо композиторлар бор-ку! Мақомлар тўғрисида китоблар ҳам оз эмас.

— Тўғри, мақомлар тўғрисида тазкиралар, рисоалар, ривоятлар яратилиб келинган ва буларнинг муаллифлари ҳам оз эмас, аммо Хоразм "Танбур чизиги"ни ҳисобга олмаганда мақомларнинг қадимий мукамал ёзма манбаси йўқ. "Танбур чизиги"ни ҳозирги нотага олиш борасида ажойиб бастакор Илёс Акбаров жуда кўп саъй-ҳаракатлар қилган ва битта "Рост" мақомини нотага олишга мушарраф бўлган, у ҳам камчиликлардан холи эмас, бизда ташкил этилган мақомчилар гуруҳи шуни эътироф этишяпти. Қолаверса, "Танбур чизиги" билан Илёс акадан бўлак бирор-бир бошқа на бастакор, на созанда шуғуллангани бизга қоронғу. Бир сўз билан айтганда, бу ноёб мулк ўз ижросини ҳам, эшитувчисини ҳам ҳозиргача тополгани йўқ.

Мана шу далилнинг ўзи ҳам қадимий, яккаю ягона манбага эътиборсизликни билдирмайдими? Бизнинг мозий оҳангларимизга бўлган муносабатимиз сустлигини, ўзлигимизни танишликдан узоқлигимизни кўрсатмайдими?

— Дарҳақиқат,— деди Маркс ака,— мақомлар хусусида соатлаб гапирамиз, бирон ҳақиқий мақомлар жамланган манбани ҳозирги нотага ўтказиб, ижро қилишдан ҳали кўп йироқда эканмиз. Бу эса бизнинг миллат сифатида юксалишимизга халал берадиган, ўзлигимизни, қадриятларимизни тиклашга бўлган рағбатимизни суст қиладиган мисоллардан биридир.

— Энди, Маркс ака, менга юқорида берган саволингиз хусусида жуда кўп ўйладим. Нега шу вақтгача "Танбуру чизиги" мукамал ўрганилмаган, ҳозирги замон нота чизигига олиниб, халққа етказилмаган,— сал тўхтаб давом этдим,— бунинг бош сабабларидан бири ўзбек миллий халқ чолғу асбобларини қизил империя даврида реконструкция қилинишидир. Умуман ўзбек миллий мусиқа санъати энг кам ўрганилган соҳалардан бўлиб келган, чунки инқилобдан кейин ёппасига Оврупо мусиқасидан кўчирма асосида ўқув юртлари ташкил қилинди ва миллий мусиқа қонун-қоидаларидан, уларни ўрганишдан четлашиб, узоқлашиб кетилган.

— Ана бу гапингизда, Комилжон, жон бор. Консерваторияда шарқшунослик факультети қачон очилган экан?

— 1973-74 йиллардан бурун эмас, тахминан шу йиллари.

— Ана, кўрмайсизми, қачон уни талабалар битиради, қачон изланиш қилади. Демак, табиий савол тўғилади, бизнинг классик мусиқамиз билан, мақомлар билан шуғулланувчи кадрлар масаласи оқсаб келган.

— Ана энди мушоҳада этамиз, халқ чолғу асбоблари факультетида баянда ҳам, балалайкада ҳам, хуллас, турли миллат халқ чолғу асбоблари реконструкция қилинган асбобларда ўқув машғулоти олиб борилганда, мақом тўғрисида гап бўлиши мумкинми? Албатта йўқ. Бизнинг миллий созларимиз Бетховен, Бахларни чалишга мослаштирилгани боис нота билан ижро этувчи созандалар нота ўқишда қийналмайдилар ва бемалол оркестрга қўшилиб чалаверадилар, лекин миллий созанда бўлолмайдилар.

— Миллий созанда бўлиши мумкин, бироқ чинакам ижро этадиган, танингни жимирлатиб чала оладиган созанда бўлолмаслиги мумкин.

— Барибир миллий колоритдан йироқ бўлишади. Миллий колорит бизга фақат оғзаки ижро асосида етиб келди. Ўқишга киролмаган миллий созандалар авлоддан-авлодга, устоздан-шогирдга ўтказиб келганидан ҳам мақомлар қисман яшаб қолдилар.

Маркс ака кулиб юбордилар. Мен у кишининг олдларига реконструкция қилинган кўпгина мусиқа асбобларининг сувратларини олиб келган эдим, стол устига ёйдим ва кўрсата бошладим:

— Мана, битта дуторимизнинг аҳволи: мана бу — дутор прима, мана — дутор альт, мана — секунда, мана — дутор бас, мана — дутор контрабас.

Дутор альт-дуторнинг кичрайтирилган тури. Пардалар дастани ўйиб хроматик ҳолда доимий ўрнаштирилган.

Дутор бас — дуторнинг катта қилиб ишланган тури. Унинг тўртта тори бўлиб, булар кварта бўйича тўртинчи тор катта октавадаги "до", учинчи тор катта октавадаги "соль", иккинчи тор кичик октавадаги "ре" ва биринчи тор кичик октавадаги "ля"ларга соланади; "ля"тори ичакдан қилинган бўлиб, қолганлари металдандир.¹

Дутор контрабас-дуторнинг жуда катта қилиб ишланган тури.

Қадимий чанглар ҳам реконструкция қилиниб, деотоник тонликдан хроматик тонликка ўзгартирилган.

— Вой-бўй, гап кўп экан-ов бу созлар тарихида,— деди Маркс ака.

Ғижжаклар скрипкага ўхшаб соналдиган бўлди. Мана, ўзимизнинг қадимий Хоразм ғижжаги.

Мана бу сувратга қаранг, созанадани таний олмадик, тиззасида ётқизиб қўйган ғижжак дастасининг узунлигини кўринг. Сурнай реконструкция қилинган, лекин истеъмолга киргизолмаганлар. Найда хроматик (ярим қатор, товушларни белгилаб берганлар. Буни қарангки, қўшнага теголмаганлар.

— Нега?

— Қўшна чалинса, миллий колоритнинг ҳиди келаберган.

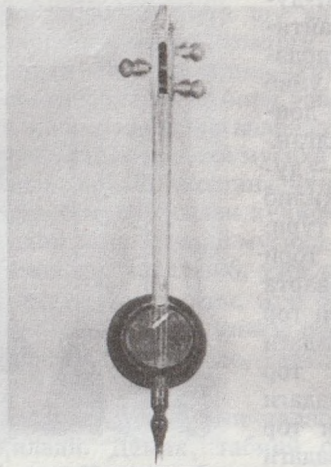
Маркс ака бошини сарк-сарак этиб, қаҳ-қаҳа отиб кулиб юборди.

¹ И.Ақбаров. "Музыка луғати", Тошкент, 1987 й., 110-бет.

20-расм. Дуторлар

20-picture National instrument "Dutor"

21-расм. Хоразм ғижжаклари

21-picture National instrument "Ghijak"

— Яшасин қўшнаи!

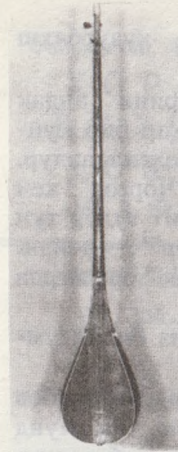
— Қадимий танбур диотаник ладдан (ўзига хос поғоналардан) хроматик ладга айлантирилган ва сози қадимий создан бир поғона юқори созланган, чунки оркестрдаги бошқа созлар шу соз асосида созланган, масалан қашқар рубоби, дутор альт "ля" га созланган.

— Демак, асбобларнинг созланиши оркестрга мослаштирилган.

— Тавба, ўзбек миллий созларини оркестрлаштиришга бош-қош бўлган одамини эшитинг, Ашот Иванович Петросян! У кишини, албатта, билимдонлиги учун тақлиф қилишгандир, лекин кимларнингдир саъй-ҳаракатлари ила чолғу асбоблари, танбуру дуторлар ўз созланиш йўналишини, оҳанг жарангини ўзгартирган. Не-не асрлардан бери одамлар қалбига сингиб кетган дуторнинг дунёга келиши, яслишига, ҳақиқий дутор бўлиб илк бор янграши учун бир одам умри баробар вақт кетгани на фақат ҳайратли, балки ғурурли ҳамдир.

Дуторнинг дунёга келиш жараёни, мана, қандай кечган.

Бобом шундай ҳикоя қилгувчи эдилар, дутор бўладиган тут дарахти танлангач, ўрни белгиланади. Чуқур қилиб қазилган қудуқ тубига кесилган тут ғўлалари саржинлаб ташланади, сўнгра устига пишган гишт терилади. Қудуқ

22-расм.

Қадимий Хоразм дутори

22-picture
Ancient
"Dutor" of
Khorezm

15-20 йил гумбурлаб сув беради. Бўлғуси дуторнинг илк жаранги қудуқ тубидан бошланади. Қария усталар кўрсатган қудуқдан шогирдлар тут кесиклари — созларни қазиб олишади, ёнида бошқа қудуқ қазиб, яна янгидан тут дарахти кесиб, кейинги авлод дуторларига замин ҳозирланади, қудуқ ўрнига қудуқ барпо этилади. 15-20 йил мобайнида қудуқ тубида ётган созлар соя елвизакка ташлаб қўйилади. Тут ғўлалари-қудуқ созлари обдан қуригунга қадар, яъни 4-5 йил уларга қўл теккизилмайди.

Шунча йил сув шимган ва яна шунча йил сувдан қуриган тут кесикларини пишириш мавриди антиқа кечган. Уларни ерга кўмиб, устига тандир қурганлар. Ўтлар ёқилиб, тандир қиздирилиб, нонлар ёпилаверган — етти йил, саккиз йил, ўн йил. Тандир эскирса, ўрнига янгиси қурилган.

Бўлғуси дуторнинг тобланишини

қаранг!

Ва яна аввалги қудуқ бузилиб, яна елвизак, яна тандир...

Тандир тагидан олинган тут кесикларидан дутор қисмлари тайёрланиб болохонага ташланган — яна елвизак — тўрт йилми, беш йил...

Ана ундан кейин елимланиб, намда ҳам, шамолда ҳам, офтобда ҳам тоб ташламайдиган мусиқа асбобига айланади. Эшилган ипақдан бир жуфт тор боғланади.

Бир дутор 40 йилда дунёга келади!

Бировнинг йили ўтгунча бировнинг умри ўтади...

Дутор 40 йилда яралади!

Титроқ торлар титратмасидан томирларда қон тезлашади, куйга монанд мавжланади...

Мен бирпас жим қолдим. Хона куйга тўлиб кетгандай, уни ҳузур этиб эшитиш учун икковимиз жим ўтирдик. Маркс ака ҳам создан бохабар бўлгани, уйда жарангдор дутори, танбури ва бошқа мусиқа асбоблари борлигидан, ўзи ҳам анча-мунча ёмон ижро қилмаслигидан, икковимиз гоҳ қўшилиб қай бир куйни ижро этиб турганлигимиздан

ўй-фикримиз муштарак, дуторда, унинг ҳузурбахш оҳангларида эди.

— Ғулом Зафарий,— дея унинг хаёлларини андак бўлдим,— ўзининг рисоласида: "Туркистонда ҳар бир куйни чалмоқ учун, ўқимоқ учун вақт ва кийим белгиланадур. "Дугоҳ" эрта билан, "Баёт" туш вақтида, "Чоргоҳ" кеч чоғида, "Сегоҳ" кеча аввалинда, "Шаҳнози гулёр" тун ўртасида, "Насрулло" кеча охирида чалинур"¹,— дейди. Магарам шулар миллий созларда чалинмай, оркестрда чалинса...

— Миллий мусиқамиз — миллий созларимиз билан умри боқийдурлар!

— Маркс ака, эсингизда бўлса, Отаназар Матёқубов билан қабулингизга, ҳў, бир якшанба куни, Дартмунд университетининг профессори Теодор Левинни олиб келган эдик. Диссертацияси "Шашмақом"га бағишланган. Ўзи бинойидек дутор чалади. "Марказий Осиёга мусиқий саёҳат" китобини тугаллаган. Унда "Хоразм" боби мавжуд. Хоразмга уч марта келган. Америкада яшаб дутор чалади, республикамиз телевидениесига чиқиб ҳам ижро этган, бизнинг мозий куйларимиз билан шуғулланади, Вальтер Фельдман — Пенсильвания во Колумбия университетларининг профессори — ўзбек дostonлари билан, Ангелика Юнг, Гумболт университетининг мусиқашунос олими, ўзбек мақомлари билан шуғулланиб, концертлар бериб обрў орттиришадю, биз қўлимизда бебаҳо мулк бўлатуриб лоқайд яшасак, иқтисодий қийинчиликларни рўкач қилиб, халқимизни асл мақомлардан бебаҳра этсак, авлодлар бизни кечирармикан?!

Мен ҳаддан зиёд ҳаяжонланиб кетдим шекилли, Маркс ака кулимсираб, ўзига хос одат билан бошини қашиди:

— Қисинаварманг, "Танбур чизиги"ни нотага олсинлар, барча харажатлар учун маблағ топамиз, уни китоб ҳолида чоп ҳам эттирамиз. Бўлимга кириб, мақом гуруҳи учун барча сарф-харажатларни бир ҳисобланглар, қарор қабул қилармиз,— деди. Вилоят ҳокимлигининг маданий ва маърифий ишлар бўйича катта мутахассиси Аҳмаджон Рўзматов билан тезда айтганларини бажардик, шундан сўнг, вилоят ҳокимининг қуйидаги ушбу, бир умр эсда қоларлик қарори чиқди.

¹ Ғ.Зафарий. "Гулистон" ойнамаси, 1994 й., 1-сон.

ХОРАЗМ
ВИЛОЯТИ
ҲОКИМИ
ҚАРОРИ

Республика Узбекистан
РЕШЕНИЕ
ХОКИМА
ХОРЕЗМСКОЙ
ОБЛАСТИ

.. 29 * сентябрь 1995 а.

Урганч ш.

№ 203

Вилоятда мақом санъатини янада ривожлантириш
т ў г р и с и д а

Республикамиз қутлуғ истиқлоли туфайли қадимий Хоразм тарихи ва маданияти, халқ анъаналари ва қадриятларимизни қайта тиклашга кенг йўл очилди.

Вилоятда классик мусиқа маданиятимиз ва унинг билан боғлиқ муммоларни ҳал қилиш бўйича кўпгина ишлар амалга оширилмоқда.

Хоразмнинг 6,5 мақоми Феруз замонасида "танбур чизиги"да битилган. Мақомларнинг "танбур чизиги"да битилган аслини ҳозирги нота чизигига кўчириш билан қайта тиклаб, сақлаб қолиш, уни келгуси авлодга тўлалигича етказиб бериш ва Хоразмда мақом санъатини янада ривожлантириш мақсадида

ҚАРОР ҚИЛАМАН:

1. Огаҳий номидаги вилоят мусиқали драма ва комедия театри қошида классик мусиқа тарихи билан шуғулланувчи, Хоразм мақомларини "танбур чизиги"да битилган аслини ҳозирги нота чизигига кўчириш ишлари билан шуғулланувчи 3 (уч) кишидан иборат гуруҳ тузилсин.

2. Гуруҳнинг штатлари учун ажртилган маблағ ва харажатлари иловага асосан тасдиқлансин. Иловада кўрсатилган 98500 сўм Ҳокимнинг захира жамғармасидан Огаҳий номли вилоят театрининг МФО 173301203, Урганч шаҳар миллий банкнинг 6010001 рақамли ҳисобига ўтказилсин.

3. Огаҳий номидаги вилоят театрининг директори К.Авазовга:

— Хоразм мақомини ҳозирги нота чизигига кўчириб, уни қайта тиклаш билан шуғулланувчи гуруҳ ходимларининг самарали ишлашлари учун барча қулай шароитлар яратиб бериш;

— Ҳокимнинг захира жамғармасидан ажратилган мақсадли маблағни тузилган гуруҳ харажатларига сарфлаш;

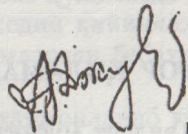
— Хоразмнинг 6,5 мақомининг "Танбур чизиги"да битилган аслини ҳозирги нота чизигига кўчиришни 1995 йил октябрь ойидан бошлаб. 1996 йил декабрь ойида ниҳоясига етказиш;

— Театрда мақом санъатини янада ривожлантириш учун қўшимча зарур чора ва тадбирлар ишлаб чиқиш топширилсин.

4. Вилоят маданият ишлари бошқармасининг бошлиғи И.Юсуповга вилоятда мақом санъатини янада ривожлантириш, иқтидорли ёш талантларни излаб топшиш мақсадида кўрик-танловлар, фестиваллар, илмий-амалий конференциялар ва бошқа тадбирлар ўтказиш юклатилсин.

5. Ушбу қарорнинг бажарилишини назорат қилиш вилоят Ҳокимининг ўринбосари Т.Дўсжанов зиммасига юклатилсин.

Вилоят Ҳокими

М. Жуманиёзов

XZ
26.09.95

Вилоят Ҳокимининг
1995 йил 29 сентябрь
203-сонли қарорига
илова

Огаҳий номидаги вилоят давлат мусиқали драма ва комедия театрида Хоразм мақомларини "танбур чизиги"да битилган аслидан ҳозирги нота чизигига кўчириш билан шуғулланувчи гуруҳнинг харажатлари

Т/н	Штатлар ва бошқа харажатлар	сон	ойлик маоши (сўм)	15 ойга (сўм)
1	Гуруҳ раҳбари	1	2000	30.000
2	Катта мутахассис	1	1500	22.500
3	Мутахассис	1	1000	15.000
	Жами:	3	4500	67.500

Мусиқа асобоблари сотиб олиш учун

Т/н	Асбобнинг номи	сон (дона)	нархи сўм ҳисобида
1.	Танбур	1	7000
2.	Дутор	1	5000
3.	Уд	1	5000
4.	Ғижжак	1	6000
5.	Қўшнайн	1	4000
6.	Буломон	1	3000
7.	Доира	1	1000
	Жами:	7 дона	31000 сўм

Умумий: 98500 (тўқсон саккиз минг беш юз) сўм.

Вилоят ҳокимининг юқоридаги қарорини олиб, мақомчилар гуруҳи жойлашган хонага яқинлашдим. Очиқ эшикдан баралла эшитилаётган уларнинг баҳси мени берироқда тўхташга мажбур қилди.

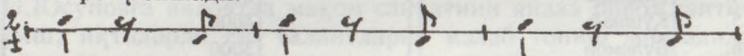
Озоджон ёниб гапиряпти:

— Сарахбор-бош ахборотчи, тани мақомнинг ўзи. Ҳамма сарахбор "губ-тақ" усулида ижро қилинади. Фитрат домла ўзининг "Классик мусиқа тарихи" рисоласида "Хоразм мусиқий тарихчаси"нинг 28-бетида "мақоми рост усули" деб кўрсатилган "губ-тақ" шул сарахбор усулидир. Ёлғиз рост мақомининг эмас, ҳар мақомнинг биринчи куйи сарахбордир. "Губ-тақ" орасида кўрсатилган "ист" белгиси янглишдир. Сарахбор усули "ист"сиз "бум-бақ"дир. Ораға "ист" қўюлганда, куй жуда бўшашиб, оғирлашиб боради"¹, дейди.

¹ Фитрат. "Ўзбек халқ мусиқаси ва унинг тарихи", 14-бет.

Домла "ист"да андак янглишганлар. Аслида сарахборларни ноталаштириш жараёнида Романовская, Успенскийлар ритмик жиҳатдан бир қанча хатоликларга йўл қўйганлар. Шу аснода бизларнинг бастакорлар ҳам, Ю.Ражабий, М.Юсупов ва бошқалар қаттиқ зарбда, яъни кучли ҳиссада "бум", кучсиз ҳиссада "бак" ишлатиб нотга олганлар. Шу боисдан республика радио-телевидениесида ижро этилаётган "Шашмақом" "сарахбор"ларида "губ-тақ" такрорланиши нотўғридир, негаки "губ-тақ" бир такт оралигида бўлиши керак, ижрода эса, "губ" биринчи тактнинг кучли ҳиссасида, "тақ" иккинчи тактнинг яна кучли ҳиссасида ижро этиляпти. Ваҳоланки, "губ-тақ" бир такт ичида келиши лозим.

Фитрат домла шу рисоласининг юқориюғида тўғри таъкидлаганлар: "Торли чолғунинг қаттиқ товушига тўғри келганда доирани қаттиқ чертиб, "бак" чиқарган, юмшоқ товушига тўғри келганда доирани юмшоқ уруб, "бум" чиқарган". "Бироқ "ист" "Хоразм мусиқа тарихчаси"да янглиш тушган эмас, тўғри кўрсатилган. Масалан, устозлар Ҳожихон ака, Комилжон акалар ижросидаги "Сарахбори сегоҳ" тубандаги-ча ижро қилинади:

Хонага жимлик чўқди. Шундан фойдаланиб ичкарига кирдим. Озоджон "Сеғоҳ"нинг ижро услубини кичикроқ ёзув билан исботламоқ учун, ёзган қоғозини қўлига олиб, шерикларига кўрсатаркан, кўзи менга тушди. Шу асно барчалари ўринларидан туришди. Мен уларнинг баҳсидан беҳабардай, қўлимдаги қоғозга ишора қилиб дедим:

— Мана, дўстлар, вилоят ҳокимининг биз орзиқиб кутган қарори ҳам чиқди. Энди бунинг бағоят оғир юки, бутун масъулияти учовингизнинг елкангизда. Ишни Хиванинг 2500 йиллик юбилей тўйига битказмасангизлар уят бўлар.

— Юбилей қачон бўлади?— деб аста сўради Аҳмаджон ака.

— Келаси 1997 йилда. Келгуси йилнинг охирида китоб ҳолида чоп эттирсак ҳисоб бўлади.

— Бу ижодий иш, юришса, йўрғалаб кетаверади, юриш-маса, қийин...— дея Озоджон оғир хўрсиниб пастга қаради.

— Озоджон, мен ҳам ижодкор одамман, ижод боши фикр ва ғайрат, дарё боши булоқ. Оқимга қарши ғайрат билан

¹ Фитрат. Шу юқоридаги рисола. 13-бет.

сузиб булоққа етадилар. Фикрга ҳам ижод билан, риёзат билан етадилар. Шунда ижод маҳсулли ва унумли бўлади. "Рост" билан "Дугоҳ"нинг қораламаси қарийб битган, насрига сўз қўймоқ лозим. Биламан оғирлигини, сал вақтдан кейин "Наво"ни бошласангизлар, ажаб эмас юришиб кетса. Эски нотанинг сири-асрори қўлингизда, демак, тинмасдан ишлаб, ишончни оқлашга бел боғлаш керак... Мен сизларни севинтираман деб келсам, хафа бўлаяпсизлар, шекилли? Ношу-курлик ҳаминша панд берган, аксинча, ғамхўрлик бўлса, шунча бўлар, кеча-кундуз ишлаш керак деб қаддингизни ростламайсизми?

— Ҳов, бир оғиз гапга шунчами? Худо хоҳласа, юзингизни ерга қаратмасмиз,— Озоджоннинг сидқидилдан айтган бу гапидан кейин хонада қувонч қанот қоққандай, бир-биримизга мамнун жилмайдик.

Уларнинг ишига омад тилаб чиқишимда Озоджон менга ҳозирги нотага кўчираётган "Танбур чизиги"да акс этган куйю қўшиқларнинг мундарижасини берди. Мен бу мундарижани чоп этилган қатор бошқа таҳлиллар билан қиёслаш бошладим...

ҚИЁСЛАР

Муҳаммад Юсуф Баёний қаламига мансуб "Танбур чизиги" да мақомларнинг жойлашиши тубандагича: Дугоҳ, Рост, Наво, Ироқ, Сеғоҳ, Бузрук ва ушбу мақомларнинг чертим ва айтим йўллари "Шашмақом" мундарижасига ўхшамайди. Авваламбор, "Шашмақом"да мақомларнинг жойлашиши тартиби ўзгача, яъни Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сеғоҳ ва Ироқлардан иборат.

И.Акбаров таҳрири остида чоп этилган "Хоразм мақомлари"да эса бошқача тартибда келади, яъни Рост, Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сеғоҳ, Ироқ.

Матниёз Юсупов томонидан 1980 йили чоп этилган 3 жилдлик "Хоразм мақомлари" ҳам Рост, Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сеғоҳ, Ироқ ва Панжоҳ қўшилган тартибда келади.

"Танбур чизиги"дан бошқа юқорида қайд этилган ҳамма рисолаларда мақомлардаги чертим ва айтим йўлларининг тартиблари ҳам, куйю қўшиқларнинг номлари ҳам бир хил қиёслаш услубида у ё бу куйнинг қай бир мақомда бор ёхуд йўқлиги кўрсатилган, ҳатто "Шашмақом" "Бузрук" билан бошланса ҳам.

Ушбу қиёслаш тартибини айнан келтиришни лозим топдик:

РОСТ МАҶОМИ

Бухоро шашмақоми	Хоразм танбур чизиги	"Хоразм музикасининг тарихига доир очерклар"	М.Юсупов ёзиб олган вариант
1			
Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Рост	Мақоми Рост	Мақоми Рост
—	Таржиъ	Таржиъ	Таржиъ
Гардун	Пешрави гардун	Пешрави гардун	Пешрави гардун
—	—	Мураббаи Комил	—
Мухаммас	Мухаммас	Мухаммаси жа- дид	Мухаммас
Мухаммаси уш- шоқ	Мухаммаси уш- шоқ	Мухаммаси Фе- руз	Мухамаас
—	—	Мусаддаси жадид Феруз	—
Мухаммаси пан- жгоҳ	Мухаммаси пан- жгоҳ	Мухаммас	Мухаммаси уш- шоқ
—	Панжгоҳ	Мураббаи Рост	—
—	—	Мусаббаи Рост	—
Сақили вазмин	Сақили вазмин	Сақили мирза Рост	Сақили вазмин
Сақили риг-риг	Сақил	Сақили Мухркан Уфор	— Уфор
Ашула (вокал) қисми			
Сараҳбор	Мақоми Рост	Мақоми Рост	Мақоми Рост
Тарона 1,2,3	Тарона	Тарона	Тарона
—	Сувора	Сувора	Сувора
—	Нақш	Нақш	Нақш
Талқини ушшоқ	Талқин	Талқин	Талқин
Тарона	—	—	—
Насри ушшоқ	Насри ушшоқ	Насри ушшоқ	—
Тарона	—	—	—
Насри сабо	Насри сабо	Насри сабо	Сабо
Талқинча	—	—	—
Сипориш	—	—	—
Уфор	Уфор	Уфор	Уфор

БУЗРУК МАҶОМИ

1	2	3	4
Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук
Таржиъ	—	—	—
Гардун	—	—	—
—	Пешрав 1,2,3	Пешрав 1,2,3	Пешрав
Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас
—	—	Са усул	—
Мухаммаси На- сруллоий	—	Мухаммаси Фе- руз	—
Сақили Исло- хоний	Сақили Исло- хоний	Сақили Исло- хоний	Сақили Исло- хоний
—	Сақили Ни- ёзхўжа	Сақили Ни- ёзхўжа	Сақили Ни- ёзхўжа
Сақили Султон	Сақили Султон	Сақили Султон	Сақили Султон Уфор
—	—	—	—
Ашула қисми			
Сараҳбор	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук	Мақоми Бузрук
Тарона 1,2,3,4,5	Тарона 1,2,3,4	Тарона 1,2,3,4	Тарона 1,2,3,4
Талқини уззол	Талқин	Талқин	Талқин
Тарона	—	—	—
Насруллоий	Насруллоий	Насри Насрул- лоий	Насруллоий
Тарона 1,2,3,4	—	—	—
—	Насри ажам	Насри ажам	—
—	Сувора	Сувора	Сувора
—	Нақш	Нақш	—
—	Муқаддимаи на- сри уззол	Муқаддимаи на- сри уззол	—
—	Наср	—	—
Насри уззол	Насри уззол	Насри уззол	—
Сипориш	—	—	—
Уфор	Уфор	Уфор	Уфор

НАВО МАҶОМИ

Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Наво	Мақоми Наво	Мақоми Наво
Таржиъ	—	—	—
Гардун	—	—	—
Нағмаи ораз	—	—	—
—	Пешрав	Пешрав	Пешрав 1,2,3,4
—	—	Пешрав занжири	Пешрав занжири
Мухаммаси Наво	Мухаммаси	Мухаммаси Наво	Катта мухаммас
Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт	Мухаммаси Баёт
Мухаммаси	—	—	—
Ҳусайний	—	—	—
Сақил	Сақил	Сақил	Сақил
—	—	Ним сақил	Ним сақил
—	—	Уфор	Уфор
Ашула қисми			
Сараҳбор	Мақоми Наво	Мақоми Наво	Мақоми Наво
Тарона 1,2,3	Тарона	Тарона	Тарона
—	Сувора	Сувора	Сувора
Талқини баёт	Талқин	Талқин	Талқин
Тарона	Хоразм таронаси	Хоразм таронаси	—
Насри Баёт	Насри Баёт	Насри Баёт	—
Тарона 1,2	—	—	—
Насри ораз	Насри ораз	Насри ораз	Ораз
Тарона 1,2,3	—	—	—
Насри Ҳусайний	Муқаддимаи Дугоҳ Ҳусайний	Муқаддимаи Дугоҳ Ҳусайний	—
—	Насри Дугоҳ Ҳусайний	Дугоҳ Ҳусайний	—
—	Талқини муста-зод	Талқини муста-зод	—
—	Нақш	Нақш	Нақш
—	Сувораи Дугоҳ Ҳусайний	Сувораи Дугоҳ Ҳусайний	—
—	Талқини Дугоҳ Ҳусайний	Талқини Дугоҳ Ҳусайний	—
Сипориш	—	—	—
Уфор	Уфор	Уфор 1,2	Уфор

ДУГОҲ МАҶОМИ

Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Дугоҳ	Мақоми Дугоҳ	Мақоми Дугоҳ
Пешрав	Пешрав 1,2,3,4	Пешрав 1,2,3	Пешрав
—	Пешрави зарбул-фатҳ	Пешрави Дугоҳ Феруз	Зарбул фатҳ
Таржиъ	Таржиъ	Таржиъ	—
Гардун	—	—	—
Самой	Самой	Самой дугоҳ	Самой
Мухаммаси Ду-гоҳ	Мухаммас 1,.,2.,3,4	Мухаммас 1,2,3,4	Мухаммас
Мухаммаси Чор-гоҳ	—	—	—
Мухаммаси	—	—	—
Ҳожихўжа	—	—	—
Мухаммаси чор-сархона	—	—	—
Сақили ишқулло	Сақили ишқулло	Сақили ишқулло	Сақили ишқулло
—	Сақили Феруз	Сақили Феруз	—
—	—	Зарбул фатҳ	Пахта зарб
—	Пахта зарб	Пахта зарб	—
—	Уфор	Уфор	Уфор
Ашула қисми			
Сараҳбор	Мақоми Дугоҳ	Мақоми дугоҳ	Мақоми дугоҳ
Тарона	Тарона 1,2,3	Тарона 1,2,3	Тарона
—	—	—	—
1,2,3,4,5,6,7,8	—	—	—
Талқини чоргоҳ	Талқин	Талқин	—
Тарона	—	—	—
—	Муқаддимаи насри	Муқаддимаи на-сри Ҳижоз	—
—	Чоргоҳ	Чоргоҳ	—
Насри Чоргоҳ	Насри Чоргоҳ	Насри Чоргоҳ	Чоргоҳ
Тарона 1,2,3,4	—	—	—
—	—	Муқаддимаи ду-гоҳи Ҳусайний	—
Насри Ҳусайний	Дугоҳи Ҳусайний	Насри дугоҳ Ҳусайний	—
Тарона 1,2	—	Сувораи дугоҳ Ҳусайний	—
—	—	Талқини дугоҳ Ҳусайний	Баёт
—	—	Сувора	Сувора
Сипориш	Сувора	—	—
Уфор	Уфор	Уфор 1,2	Уфор

СЕГОҲ МАҚОМИ

Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ
Таржиъ	—	—	Таржиъ
Хафиф	Хафиф	Хафиф	Хафиф
Гардун	—	—	—
—	Пешрав	Пешрав	—
Мухаммаси Сегоҳ	Мухаммас I	Мухаммас	Мухаммас I
Мухаммаси ажам	Мухаммас II	—	Мухаммас II
Мухаммаси мирза	—	—	—
Ҳаким	—	—	—
Сақили бастанёр	Сақили бастанёр	Сақил	Сақили бастанёр
—	—	Сақили Феруз	—
—	—	Са усули Феруз	—
—	—	Чор усули Феруз	—
—	—	Уфор	Уфор
Ашула қисми			
Сараҳбор	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ	Мақоми Сегоҳ
Тарона 1,2,3,4,5,6	Тарона 1,2,3	Тарона 1,2,3	Тарона
—	Муқаддимаи талқин	Муқаддимаи талқин	—
Талқин	Талқин	Талқин	Талқин
Тарона	—	—	—
—	—	—	Сабо
—	Муқаддимаи на-сри Ҳижоз	Муқаддимаи на-сри Ҳижоз	—
Насри сегоҳ	Насри Ҳижоз	Насри Ҳижоз	—
Насри хоро	Насри наврӯзи	Насри наврӯзи	Наврӯзи Хоро
—	Хоро Хоро	Хоро Хоро	—
Тарона 1,2,3,4	—	—	—
—	Сувора	Сувора	Сувора
—	Нақш	Нақш	Нақш
—	Таронаи насри ажам	Таронаи насри ажам	Муқаддимаи на-сри ажам
Насри ажам	Насри ажам	Насри ажам	Насри ажам
Тарона 1,2	—	—	—
Сипориш	—	—	—
Уфор	Уфор	Уфор 1,2	Уфор

ИРОҚ МАҚОМИ

Чолғу қисми			
Тасниф	Мақоми Ироқ	Мақоми Ироқ	Мақоми Ироқ
Таржиъ	—	Таржиъ	Таржиъ
Чанбар	—	—	—
Фарбар	—	—	—
—	Пешрав	Пешрав	Пешрав 1,2
Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас	Мухаммас
—	Мухаммаси Феруз	Мухаммаси Феруз	—
—	Са усул	Са усул	—
—	—	Са усули Феруз	—
Сақили Феруз	—	—	—
Сақили калон	—	—	—
—	Нақши Ироқ на-фурдам	Нақши Ироқ на-фурдам	—
—	Уфор	Уфор	Уфор
Ашула қисми			
Сараҳбор	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Мухайяр	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Тарона	—	—	—
Сипориш	—	—	—
Уфор	—	—	—
Сипориш	—	—	—

Биз юқорида зикр этган жадвалдан¹ кўриниб турибдики, тадқиқотчилар эски ҳофизлардан, билгич созандалардан эшитиб, ёзиб олинган мақомларни "Хоразм мусиқий тарихчаси"га ҳам қиёслаганлар, лекин "тарихча"да ҳам куйлар, қўшиқлар номи устозлардан эшитилиб қайд этилган кўринади, негаки бизнинг қўлимиздаги "Танбур чизиги"да мақомлар тартиби бошқача, яъни Дугоҳ, Рост, Наво, Ироқ, Сегоҳ, Бузрук бўлиб келади. Кейин мундарижасида ҳам фарқ кўп, айниқса "Наво" мақоми айтим йўли билан бошланиб, бир неча қўшиқдан сўнг, чертим куйлари келади ва яна айтим йўлига ўтилади.

"Танбур чизиги"ни Озод Бобоназаров билан бирга арабий ва форсийдан маълумотли одамлар кўмагида бетма-бет бир неча бор ўқиганимиз боис, мақомларнинг жойлашиш тартиби ва ундаги куйю қўшиқларнинг келиш ўрнини ўзгартирмай беришни лозим кўрдик:

1. ДУГОҲ МАҚОМИ

(айтим)

1. Дугоҳ
2. Таронаи аввал
3. Тарона II
4. Тарона III
5. Муқаддимаи насри чоргоҳ
6. Насри чоргоҳ
7. Суворий
8. Талқин
9. Нақши муқаддимаи насри Ораз
10. Насри Ораз
11. Уфур

(чертим)

12. Дугоҳ
13. Таржиъ
14. Пешрав I
15. Пешрав II
16. Пешрав III
17. Пешрав IV
18. Пешрави зарби фатҳ

19. Сақили ишқулло
20. Сақили Феруз
21. Мухаммаси аввали Дугоҳ
22. II Мухаммаси Чоргоҳ
23. Самъои Дугоҳ
24. Пахта зарб
25. Мухаммаси Баёт
26. Уфур

2. РОСТ МАҚОМИ

(чертим)

1. Рост
2. Таржиъ
3. Пешрави Рост
4. Пешрави гардун
5. Мухаммаси Рост
6. Сақили Рост
7. Панжгоҳ
8. Сақили вазмин
9. Мухаммаси панжгоҳ
10. Мухаммаси ушшоқ

(айтим)

11. Мухаммаси Рост
12. Таронаи Рост
13. Суворийи Рост
14. Нақши Рост
15. Муқаддимаи талқини Рост
16. Талқини Рост
17. Насри ушшоқ
18. Насри сабо
19. Уфур

3. НАВО МАҚОМИ

(айтим)

1. Наво
2. Таронаи Наво
3. Суворий
4. Талқини мустаҳзоди Наво

(чертим)

- 5.. Наво
6. I Пешрави Наво
7. II Пешрави Наво
8. Сақили Наво
9. Мухаммаси Баёт

(айтим)

10. Муқаддимаи талқини Наво
11. Талқини Наво
12. Таронаи Хоразмий
13. Насри Баёт
14. Насри Баёт
14. Насри Ораз
15. Муқаддимаи Дугоҳ Хусайний

(Муқаддимаи Дугоҳ Хусайнидин махфий қолмасинким, бурун Насри Оразийким, Наво бирлан дугоҳ муштаракдур.)

16. Насри Дугоҳ Хусайний
17. Талқини мустаҳзод
18. Нақши Наво

19. Суворои Дугоҳ Хусайний
20. Талқини Дугоҳ Хусайний
21. Уфори Наво I
22. Уфори Наво II
23. Уфори Наво III

4. ИРОҚ МАҚОМИ

(чертим)

1. Ироқ
2. Таржиъ
3. Пешрави Ироқ
4. Мухаммаси Ироқ
5. Мухаммаси Феруз
6. Се усул Ироқ
7. Сақили Ироқ
8. Фасли Ироқ I
9. Фасли Ироқ II
10. Нақши Ироқ нафирдам
11. Уфори Ироқ.

5. СЕГОҲ МАҚОМИ

(чертим)

1. Сегоҳ
2. Пешрав
3. Сақили Сегоҳ бастанигор
4. Мухаммаси Сегоҳ
5. Мухаммаси Феруз (Сегоҳ II)
6. Хафифи Сегоҳ

(айтим)

7. Сегоҳ
8. Таронаи Сегоҳ I
9. Таронаи Сегоҳ II
10. Таронаи Сегоҳ III
11. Талқини Сегоҳ
12. Насри Ҳижоз
13. Наврўзи хоро
14. Суворои Сегоҳ
15. Нақши Сегоҳ
16. Таронаи насри ажам
17. Насри ажам
18. Уфур I
19. Уфур II

¹ Хоразм мақомлари. VI жилд, XII — XVII бетлар.

6. БУЗРУК МАҚОМИ

(чертим)

1. Бузрук
2. Пешрав I
3. Пешрав II
4. Пешрав III
5. Се усул Бузрук
6. Мухаммаси Бузрук
7. Сақили Ислимхоний
8. Сақили Ниёзхонхўжа
9. Сақили Султон.

(айтим)

10. Бузрук

Ушбу "Танбур чизиғи", Муҳаммад Юсуф Баёнийнинг ёзишича, 1300 ҳижрий йилда Муҳаммад Расул томонидан битилган бўлиб, уни 1338 ҳижрий (1920 й милодий) кўчирган. (Ёзув сувратини юқорида кўрсатган эдик.)

Шундай қилиб, Хоразм мақомларини мазкур "Танбур чизиғи"га мувофиқ мундарижасини ўзгартирмай бердик. Энди бир ўринли савол туғилади, хўш, нега қўлимиздаги манбада битилган мақомлар тартиби билан шу вақтгача чоп этилган рисоаларда мақомлар кетма-кетлиги куйю қўшиқларнинг жойлашишида бу янглиғ кўп тафовут мавжуд? Нега "Наво" мақомининг ўрни ҳамма китобларда ўзгармай келади ва нега фақат шу мақом ижроси айтим билан бошланиб ("Танбур чизиғи"да), сўнг чертимга ва яна айтимга ўтади? Балки бу "Наво" мақомига хос бир услубдир. Бу жумбоқни мусиқашунос олимлар ҳукмига ҳавола қиламиз.

Бизни бошқа нарса ўйлантиради. Нега шу пайтгача чоп этилган "Хоразм мақомлари" ва бошқа рисоаларда мақомлар "Рост" мақоми билан бошланади? Ахир асл манбада, юқорида қайд этилганидек, 1300 ҳижрий (1883 милодий) йилда ёзилган "Танбур чизиғи"да мақомлар "Дугоҳ" мақоми билан бошланади-ку! Балки, тадқиқотчилар "Тан-

1. Тарона I
12. Тарона II
13. Тарона III
14. Тарона IV
15. Муқаддимаи талқини Бузрук
16. Талқини Бузрук
17. Насри насруллои Бузрук
18. Сувори Бузрук
19. Насри ажам
20. Нақши Бузрук
21. Муқаддимаи насри уззол
22. Насри уззол
23. Уфори Бузрук
24. Уфори ушшоқ
25. Панжгоҳи Бузрук.

бур чизиғи" да келтирилишига нисбатан хатолиқ кўриб, оғзаки ижодга, қолаверса, тарихий манбаларда "Якгоҳ" мақоми тилга олинганидан шундай қилишганмикан? Негаки, "як" — форсийда бир демак, "Якгоҳ" мақоми эса, "Рост" мақоми дейилган¹ У тақдирда, "Рост"дан кейин иккинчи бўлиб "Дугоҳ", учинчи бўлиб "Сеогоҳ" келиши керак эди, лекин учинчи бўлиб "Наво" мақоми келяпти. Ана, яна бир жумбоқ.

Балки бошқа мантиқ бордир, чунки мақомлар сони 12 талик вақтида, яъни Ушшоқ, Наво, Буслик (Абу Салик), Рост, Ҳусайний, Ҳижоз, Раҳовий (Роҳувий), Заргула, Ироқ, Исфаҳон, Зирафканд ва Бузург (Бузрук)лар мавжудлигидан², йилнинг 12 ойига, вақтига мўлжаллаб мақомлар айтилган дейишади: Рост—Ҳамал оyi билан, Исфаҳон-Жавзо, Кучак (Зирафканд) — Саратон, Бузург-Асад, Ҳижоз-Сунбула, Буслик-Мезон, Ушшоқ-Ақраб, Наво-Қавс, Ҳусайний-Жадий, Зангула-Далв, Раҳовий-Хут оyi билан боғлиқ деб кўрсатилади. Яна бошқа манбада мақомлар бошқача ойлари номи билан боғланади. Раҳовий-Ҳамал, Зангула-Савр, Бузург-Жавзо, Ҳусайний-Саратон, Буслик-Жадий, Наво-Далв, Исфаҳон-Хут³.

Дарҳақиқат, "Танбур чизиғи"ни ҳозирги нотага олинаётганидан бохабар дўстлар, Урганч шаҳар ҳокими Рустам Султонов, мақому созий оҳанглар шайдоси бўлганидан ҳам моддий, ҳам маънавий ёрдамини аямай холисанилло кўмаклашяпти. У кишининг бевосита тавсияси билан хушовоз хонанда бўлмиш Абдурашид Ражабов мақомчилар гуруҳига қабул қилинди.

Мақом ихлосмандлари Отабой Ўрунов, Болтабой ака Ўрунов, Худойберган Нафуллаев, Ўктам Давлатов ва бошқаларнинг хайрихоҳлигиданми, ҳамжиҳатлик кучими, асосан "Танбур чизиғи"нинг калити топилганиданми, ишлар юришиб кетди.

Қоралама ноталарни оққа кўчиришга ёрдам берувчилар пайдо бўлди. Театрнинг бағоят интизомли, саводли созандаси Ҳасанбой Раҳмонов ниҳоятда ихлос билан ноталарни

¹ И.Ражабов. "Мақомлар масаласига доир", Тошкент, 1963 й. 104-бет.

² И.Ражабов. Шу асар, 40-бет.

³ И.Ражабов. Шу асар, 97-бет.

¹ Баёний кўчирган "Танбур чизиғи", қўлёзма, 443-бет.

кўчира бошлади. Республикада хизмат кўрсатган артист Бахтиёр Омонбоев айтим йўлларини оққа кўчиришга ёрдамлаша бошлади.

23-расм. Кенгайиб бораётган Хоразм мақомчиларининг бир гуруҳи.

23-picture Khorezm maqom players group which is becoming larger and larger

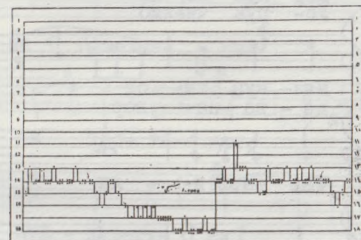
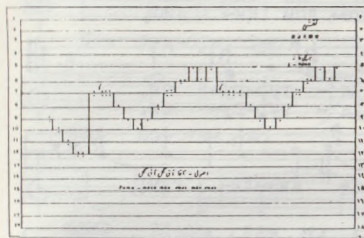
"Рост"нинг, "Дугоҳ"нинг айтим йўлларини ижро этишда, театрнинг етук созандалари ва хонандаларидан Ўзбекистон халқ артисти Гулора Раҳимова, хуш овоз соҳиби, иқтидорли актриса Мунаввара Омонбоевалар бажонидил иштирок эта бошладилар.

Бу янглиғ сайй-ҳаракатлар ўзининг ижобий мевасини бера бошлади. Мунаввара Омонбоевнинг "Танбур чизиғи"дан ўрганиб ижро этган "Нақши Рост"идан кейин, оғиздан ёзиб олинган "Нақши Рост" ўртасида катта тафовутни кўрдик. Шу сабабдан қуйида иккала нотани қиёслашдан аввал, асл манбани ҳам кўрсатишни лозим топдик.

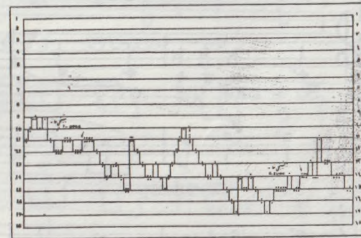
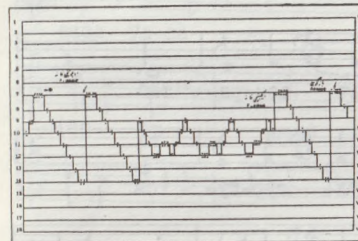
"НАҚШИ РОСТ"

("Танбур чизиғи"да)

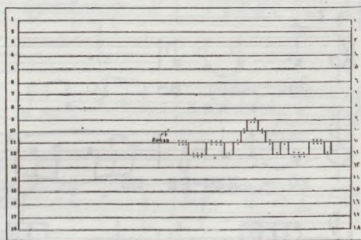
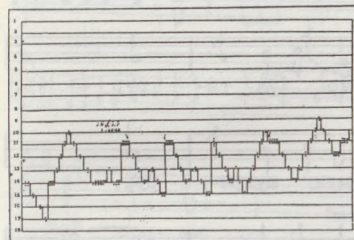
Expressing of "Naqshy Rost" in "Tanbour chizighi".

557

559

558

НАҚШИ РОСТ

М. Юсупов нотага олган

М.М. 1=138-144

Бир кун ме-ни ул қо-ти-ли
Ус-рук чи-қиб жав-лон қи-либ,
Маж-нун ши-ор ул-тур-гу-сий,
де-во-на-вор ул-тур-гу-сий.
Гар заъф и-ла о-жиз-ли-ғим,
кунг-ли-га раҳ ме сол-са ҳам,
Бо-шим га ет гач сөк-ри-тиб
бе-их-ти-ёр ул-тур-гу-сий
Вас-ли а-ро гар ул ти-гур
жо-ним-га юз минг шукре-гур,
чун қол-сам ан
дин бир за-мон ҳиж ро-ни-зор

ул-тур-гу-сий (ёр, ё-рай)
О-шиқ-бу-лур да бэл-ма-дим
мен но-та-во ни хас-та-ким,
ҳажр ул-са ғам куй-дур-гу-сий
васл ул-са ёр ул-тур-гу-сий
(ёр ёр-рай)
Май-дон а-ро эй аҳ-ли дил
кир-манг-та-мо шо-си-ра-ким,

ыз кўр-ма-йин ул қо-ти-
 ли чо-бук-су-вор ул-тур-гу-
 си (ҳа)
 6
 Лаъ-линг за-
 ко ти-май ту-туб кўр-гуз-ма-
 санг, эй муғ-ба-ча,
 дайр ич-ра
 мөн дил-хас-та-ни ран-жи ху
 мор ул-тур-гу-си.
 (ҳа)

7
 Дер-лар На-
 во ий қат-ли-ра гул-гуло
 чиб-дир о-ра-зин кўр-гун-ча
 о ни во-й(и)-ким юз хо-р(и)
 хор ул-тур-гу-си (ёр, ё -
 рай) Дер-лар На-во ий қат-ли-
 ра гул-гуло-чиб дир о-ра
 зин кўр-гун-ча о - ни во-(й)и
 ким юз хо-р(и)-хор ул-тур-ги-
 си. си жо - не(й)

НАҚШИ РОСТ

"Танбур чизиги"дан нотара
таъбиқ қилувчи
Озод Бобоназаров

М.М. 1=72

Бир кун ма ни у ли қо тили
маж ну н шио -о - ор у- л тур-гиси
Ус рик чи қи и иб -б жав лон қилиб
де во на во ор у- л тур-гиси
Бозгуй

2
Гар за-ъф и ла о жиз ли-гим
кунг-ли га-рам сол са-ким
Бо-шим- га ет гас сек-ре-тиб
бе их ти ё ор у- л тур-гиси

3
Зас-ли а-ро гар ул ти-рур
шо-ним-га ю оз минг шукр эру- ур

Чун-қол-сам ан дин бир за-мо он
ҳиж-ро- ни-зо- ор ул- тур-гу-си
Бозгуй

4
о- шиг-бу- лур да-бил-ма-ди им
мен но - та-во - он- ни- хас-та- ким
Ҳажр ул- са ғам
куй- лур-гу-си васл ул-са ё- ор
ул- тур-гу-си (ҳо)-
5
Май-дон а-ро эй аҳ- ли дил
кир-манг та-мо шо-си - га ки- им
(ҳо)- Кэ-кур- ма-ин
ул- қо-ти-ли чо- бук-су-во ор

ул-тур-гу-си (хо)-

Лаь-линг за-ко ти-май ту-ти- иб

кур-гуз-ма-са- нг эй- мур-ба-ча

Да'р ич-ра-ме- ен дил-хас-та-ни

ран-жи-ху-мо- ор ул-тур-гу-си

Дер-лар-На-во- о- ий- қат-ли-ра-

гул-гул о-чиб- дур-о-ра-зи- ин

кур-гун-ча-о ни-во- ойким

МУҚАДДИМАИ ТАЛҚИНИ РОСТ

юз хор-хор ул-тур-гу-си

(хо - о)

(хо - о)

(хо - о)

(хо - о)

(хо - о)

Бир кун мени ул қотили Мажнун шоир ўлтиргуси,
Усрук чиқиб, жавлон қилиб, девонавор ўлтиргуси.

Гар заъф ила ожизлигим кўнглига раҳме солса ҳам,
Бошимға етқач секритиб беихтиёр ўлтиргуси.

Васли аро гар ўлтирур, жонимға юз минг шукр эрур,
Чун қолсам анинг бир замон ҳижрони зор ўлтиргуси.

Ошиқ бўлурда билмадим мен нотавони хастаким,
Ҳажр ўлса ғам куйдургуси, васл ўлса ёр ўлтиргуси.

Мйдон аро, эй аҳли дил, кирманг тамошосигақим,
Юз кўрмайин ул қотили чобук сувор ўлтиргуси.

Лаълинг закоти май тутуб кўргузмасанг, эй муғбача,
Дайр ичра мен дилхастани ранжи хумор ўлтиргуси.

Дерлар Навоий қатлиға гул-гул очибдур оразин,
Кўргунча они войким, юз хор-хор ўлтиргуси.

"Танбур чизиги"даги шу биргина "Нақши Рост"ни тинглаб, ота-боболаримиз ижро этган қадим мақомларимиз шуқуҳига, уларнинг нечоғли мураккаб, жилвадор оҳанглариға мафтун бўлганингдан, бу сирли куйларға янгидан жон баҳшида этаётган фидойи инсонларға мақомлар умридай боқийликни тилагинг келади.

Ҳазрат Мир Алишер Навоий "Фарҳод ва Ширин" достониди:

Муғаннийлар чекиб дилкаш наволар,
Солиб зарқор тоқ ичра садолар...

дея ёзганидек, жонфизо ўйлар билан мақомчилар хонасига кириб борсам, улар куй машқига ҳозирланиб танбур, дутор, ғижжакларини созлаётган эканлар.

Аҳмаджон ака менға тикилиб бир зум шерикларини тўхташға даъват этди. Мен индамай бир чеккада жойлашдим.

Улар ҳам жимгина яна бир замон созларини созлашдида, оғир салдом билан "Танбур чизиги"даги "Панжгоҳ"ни бошладилар...

МУҲАММАСИ ПАНҶГОҲ

"Танбур чизиги"дан нотага
татбиқ қилувчи Озод
БОБОНАЗАРОВ

M.M. $\text{♩} = 80-100$ 1-хона

2-хона Бозғуй

3-хона

4-хона Бозғуй такрорланди

5-хона
Бозғу

6-хона

7-хона
Бозғу

8-хона
Бозғу

9-хона
Бозғу

Яна бозғу, чалинали.

...Куй бошланди, бармоқларнинг сеҳридан
 Уфурар нафаси олис мозийнинг.
 Танбур, дутор, дафу ғижжак меҳридан,
 Авжланар ҳавоси "Панжгоҳ" созининг...
 Нечоғли кўркам бу нақши муаззам,
 Нечоғ чулғар дилим оҳанг сирига.
 Ўйларимни судраб, бошлар яна ҳам
 Тарихнинг ичкари-ичкарисига...

Foreword.

In our Government's Decree "On supporting spiritual values, enlightenment and developing them" special attention is paid to bring up younger generation in the spirit of love towards our historical legacy and in the spirit of respect to our cultural heritage.

This book is written with the aim of studying and carrying out deeper research of our such cultural and spiritual wealth and putting them into practise.

The thought of maqom and makon (place) occupies the minds of scholars from time immemorial and has always been enigma. Hundreds of books and articles were devoted to them.

Talented poet, playwright and connoisseur of the history and music of Khorezm, organizer and sponsor of many good deeds in this field Komil Avaz has written his book "Distant sounds and melodies" and I think it will be right if we call this book as a prelude to some research work, a popular-science book. The author himself does not seek his book to be called a pure scientific one. The author wrote his book on the basis of historical facts, sources using his recollections and in some cases not contradicting the historical truth he gave the way to some literary observations. Especially his use of some religious and factual arguments and myths in the appearance of maqoms, his leaving definition of some terms and solving of some problems for readers makes this book more popular-science than pure scientific. Perhaps in some cases you come across to such points when the author does not use some arguments, facts and sources fully. But we hope that it will not surprise you as Komil Avaz is not a scholar in music. He is a doctor of Economics. Therefore he tries to put down the discoveries of talented tanbour-player Orod Bobonazarov in the field of maqoms, who is making some theoretical and practical research and trying to put the results of it into practise. Komil Avaz is a man who

is greatly interested in Uzbek people's history, especially in the Uzbek music culture.

In addition to those facts about the Khorezm music and maqoms discussed in this book it is necessary to say that beginning from Herodot including "Avesta", myths about Siayvush (Spitāmen), the findings of Ququirilgan Castle, coins, pictures of lagans (big plates), praying to Horse before acceptance of Moslem religion (the appearance of Hazorasp myth) and as a result of it appearance of tamping of Horse's hooves in dutar and doira playing, later on the description of mythical horses named Boichibor, Buroq, Duldul, Ghivot in folk epic poems "Alpomish", "Me'rojnomā", "Alikambar", "Gurugli" was the basis of coming into life of Suvory (a Horseman), "Rak'b" (in Arabic means a Horseman) - series of songs. Especially, in Haidar Khorezmi's poems and gazels, in Khorezmi's "Muhabbatnoma" reflection of the names of 12 maqoms, in Alisher Navoi's poem "Sabbai Sayara" "the seventh science of music theory" described by a musician from Khorezm, some information about musical instruments described in the poem "Husni Dil" by Muhammadniyaz Nishoti without any doubt tell us about the existence of the foundations of 12 maqoms in this country from the ancient times.

Muhammad Rahimkhon's reign (1806-1825) considered to be the second stage of music history of Khorezm and during the period of 60 years after his reign in Khorezm the poetry and art were highly developed. At that time a famous tanbour player, connoisseur of Bukhara and Khorezm maqoms Niyazjonhoja, his pupils Mahdumjon qozi, usta Muhammadjon Sandiqchi (sandiqchi is a chest-maker) and his pupil Abdusattor Mahram Hujash Mahram ugli, the latter's pupil usta Hudoibergan etukchi (etukchi is a shoe-maker), Solihbeck, Muminbeck and Pahlovon Niyaz Mirzaboshi Komul became masterly musicians. They became famous not only in Khorezm but in the Kokand khanate and the Bukhara emirate also.

As a result of it "the khan of Kokand Muhammad Umar Khan (1809-1822) invited Hudoibergan ustod (ustod is a teacher) from Khiva as a teacher for his court musicians. Muhammad Ali Khan who became khan later according to the advice of Hudoiberdi ustod invited Solihbeck and Muminbeck to his court"1, - writes professor M. Rahmanov. Also Abdullakhon who was reigning at that time (1854) was fond of playing tanbour and ghijjak. Sayed Muhammadkhon (1855-

1864)knew to play dutor and ghijjak, often held feasts with the participation of players of different music instruments and musicians. At that time the role of Muhammad Rahinkhon Soni (1864-1910) who wrote gazels under pen-name of Feruz was great. At that period musicians achieved perfect and professional performance of musical heritage in folk-lore and in order to hand it over to future generation Komil Khorezmi put down the notes of maqoms as "Khorezm tanbour line" (Khorezm tanbour chizighi).

Muhammad Rahimhon Soni invited about 40 poets and 16 musicians to his court and after hard work for some years they became the best professional musicians. As the author of this book stated, his "lessons" to musicians Sobir kalot, Hudak ota - Hudoibergan Kurbon ugli, Bobo bulomonchi, his heated debate with his court musician Sayed Faiziboy about the stop (the finger board) of maqom performing way and when he was right he gave order to move him to Yanghiariq. All these things witness that in bringing up best musicians Feruz was very exacting. As a result of that exactingness "Khorezm tanbour line" was discovered and six and a half maqom melodies were put down as notes. During the Soviet power several scholars got interested in this "note line" and conducted some research work. They were V.Uzpensky, V.Belyaev, Iliyas Akbarov, Muhtor Ashrafi and others. In 1924 when V.Uspensky according to Fitrat's invitation was writing down Bukhara shashmaqom from Ota Ghiyas and Ota Jalol Nosirovs he took some forgotten parts and high registers from "Khorezm tanbour line" to make it complete 2, but the attitude of the above mentioned scholars to "Fanbour line" was theoretical. Therefore its practical sounding, performance interpretation, the present tempo of performance, rhythm foot and other specific features did not find their solution.

Orod Bobonazarov's is seeking and striving for putting down "The Tanbour line" into modern notes and he would like to perform it with an ensemble. And the main thing is that this scholar is a Khorezm's native son who is a connoisseur of the maqoms and all his actions are supported by the leadership of the Khorezm Region and those people who are like Komil aka devoted and staunch sponsors and leaders and because of their firm support all existing problems are finding their solution.

I am as author of these lines knew about Orod Bobonazarov's creative seekings and strivings between 1975-1990. Often we had some discussions, arguments about music

problems, terms and problematic questions and we were sure that this creative research would give its result.

I think that writers, music experts, historians and sons of Khorezm and ancient Khiva which is celebrating its 2500 anniversary will express their opinions about this book and assist us to make more clear some points touched in this book.

Botir Matyakubov. *head of the Department of Science, Educational Institutions of the Ministry of Culture, music expert.*

The argument of Beginning.

I took a pen to write about distant sounds and melodies, then I stopped for a moment.

Oh, it is very surprising ! Perhaps because of the ringing of these sounds or their charming mystery my heart began to palpitate excitedly. I put down the pen in its place.

Perhaps Orod Bobonazarov felt my agitation and excitement and he bent down his head and kept mum. We sat quietly for some time and at last I said:

- Orodjon, please, read some prayer from the Qur'an for the souls of people who passed away.

As if waiting for my words he began at once;

- A'uzubillohir minash shaitoni rojim, bismillohir rahmonir rohiim....

The prayer was over, its sounds were in the house for a long time. There is some mystery in the oyats of Qur'an which takes us to the historical past. When qaris with good recitation skills read prayers from the Qur'an the strength of oyats seizes all your being and take your thoughts far away. The higher the recitation skills make up the strength of oyats the more the singing skills of a singer make up the strength of a song. In old times when people usually requested a singer to sing a song they usually asked him "to read". So, are singing, recitation and charming of listeners the result of beginning? Great singers who performed their songs, maqoms with great perfectness were honoured as "hofizes" and it is the reflection of love and respect towards maqoms.

Well, we know how to call the performers of maqoms, but when and where did maqoms come into existence?

There is not any definite and clear - cut answer to this question. Everybody says ;

Maqoms ? They have been known from the ancient times.

- All right, to what period do those ancient times refer ?

Music connoisseurs can not find an answer to this question and keep mum

The origin of word "maqom" is from Arabic and means "the place of living, living". Does it mean that maqoms came into being after Arabs conquered Central Asia ?

- No, - say music connoisseurs, - They had existed before too.

- How did fireworshippers sing ? If "Avesto's oyats are gahtas and "Yakgoh", "Dugoh", "Segoh", "Chorgoh", "Panjgoh" which are in use in Persian, perhaps, they are hints to Avesto's gahtas, aren't they ? - It is necessary to think over it - they say

- Yes, of course, think over because the science of the world exists because of our thinking. So a maqom is the stops where playing and singing tunes are situated. That's why in tuning up music instruments there exist phrases "Rost sozi (tuning) "Navo sozi", Buzruk sozi". "Especially it is felt very clearly in a tanbour where its stops can be moved up or down to fit the stops of tunes"3.

We sometimes got excited with Orodjon:

Well, what is "a stop" ?

- "A stop" ? "A stop" is a fret, the aggregate of some definitestages of a maqom.

- Gust a moment, Orodjon. If "a stop is a fret" why should frets be fitted to the stops of tunes ?

- Oh, how many times I must repeat !In the modern music theory maqom means a stop, "a fret". Therefore some music scholars of the Orient assume that Ushoq was the most ancient, i.e. the first maqom - the first stop.

On the basis of our talk one can understand what these terms, their performing ways mean, but some other facts connected with maqoms make me think over very much. Almost all music experts and scholars are not against the fact that maqoms had another name before the Arabic conquest and during their conquest historical music sources together with other cultural heritage were destroyed under the pretence that they did not correspond to the spirit of Izlam. But there are some legends which are quite the reverse.

Narrators tell about Khorezm's son Al-Khorezmi the following story.

A Legend

When Al-Khorezmi came to Bagdad well-known scholars of the town examined him. There are three ways of treating in medicine, which way do you like best ? - they asked Al-Khorezmi.

He answered: - We have not 3 ways of treating of a patient, but four ways:

There are four ways of treatment in Khorezm

The first is word, the second is medicine and the third
is sharp knife

But the sound of music in Khiva the best medicine,
it is right

I like that fourth one, i. e. treating by means of a musical instrument,- he answered.

So it means that treating patients by maqom melodies, by music tunes was famous from the ancient times.

It was confirmed in their works by scholars of different times.

It we listen to the above- mentioned legends and works of scholars the Islam religion was not an obstacle in Central Asia, especially in Khorezm, Bukhara, Samarkand, Khujand for the development of music. As a result of Arabic conquest of Central Asia maqoms disappeared but later on they were named anew, they were given Arabic names and it can confirm our above-mentioned point of view.

There is another delicate question:

Was the impact of Greek scholars to the historical development of maqoms stronger only after the Arabic conquest ? But what about the Persian terms ? ("Yakgoh", "Dugoh", "Segoh" and others). This "Yakgoh" is the first stop and it is called "Rost" 4. So first up to the Arabic conquest it was "Yakgoh", then did the term "Rost" appear ? Of course it is a disputable question.

Kavkabi stated that maqoms were first created by Pishoqurs (Pythagor), another unknown author said that 12 maqoms were discovered by Yusouf alaihissalon, the third one

in "Risoi musiqi" said that Aflotun (Platon) created 12 maqoms on the basis of 12 signs of the Zodiac.

According to the above-mentioned legends let us assume that maqoms appeared at the times before Christ. It this case what is the connection between maqoms and the Arabic conquest? If we say that the Islam religion prohibited the written texts of maqoms it means that creation of maqoms should be measured by thousand years of time. And the most interesting thing is that some music experts express contradictory opinions. According to them in accordance with Shariat laws it is possible or not possible to listen to music.

Abdulhaq Dehlavi (16 century) who is considered to be one of the major representatives of sufi sect "Kodiri" in his work "Tahqikus simo" (Research in the field of hearing) describes his opinion on listening to music and poetry by sheikhs and sufis. "Dehlavi on the grounds of analysing works of major representatives of different Moslem sects (Junaid Bagdadi, Muhammad al Gazzoli, Abdullah Ahror, Yusef Hamadoni and others) and "Hadith" made a research in listening to music. On the one hand Dehlavi comes forward as a protector of music and on the other hand he says that it is a sin to listen to music according to the Shariat laws, it makes a man sensitive and spoils him" 5.

As it was described in Darvish Ali Changhi's and an unknown author's "Tahqubus simo" Prophet Muhammad Alaiha vassalam's beloved wife Bibi Oisha was sitting and two of her bondmaids were singing and dancing. At this time Bibi Oisha's father Abu Bakir came in and said that according to the Shariat laws music and entertainment were sinful and forbidden. At this time Muhammad Alaiha vassalam, who was lying under his robe got up and said:

"Today it is our holiday, please, don't disturb them". Besides that Prophet Muhammad Alaiha vassalam in his Hadith told to recite Qur'an surahs in a beautiful and melodious voice which would help to strengthen the prestige of the religion" 6. We gave two quotations without any change from the esteemed music scholar Ishoq Rajabov's "About the question of maqoms". There appear some questions: Who was "Tahqubus simo" written by? Does it belong to Darvish Ali Changhi and an unknown author or to Abdulhaq Dehlavi? What would I. Rajabov like to say: the religion against music or it supports music. What is the result of this carelessness towards the points

of the research author? Or is it the error of the proofreaders? This is only clear to Allah.

As we mentioned at the beginning of our work, pleasant, clear voice is very thrilling, it fills a man's heart with misterious excitement, puts a man in good spirits. So we can understand why Sa'di Sherozi called a song and a melody as "the food of spirit". When a man listens to a good melody he goes far from ignorance and feels such great humane feelings as love, fathfulness and beauty.

It is surprising that music is such a wonderful art for which there is not any language obstacle and no need for an interpreter. Music possesses healing properties which were stated by great geniuses Abu Nasr Muhammad al Forobi, Abu Ali ibn Sino in their works.

Why were these misterious sounds which accompany us in our joy and sorrow persecuted from time to time, considered to be sinful and musicians and singers were set at nought?

Narrators tell about a very surprising talk between Amir Temur and Shamsiddin Sherozi, which is indicative of two great ancestors' responsibility for the fate of our music, its development.

A Legend

Amir Temur: When I entered Sheroz before heving a meeting with scholars I ordered to bring Shamsiddin Muhammad to have a look at him.

"Are you Shamsiddin Muhammad Sherozi?" - I asked

"Yes, certainly", - answered the old man.

I said to him: You have told in one of your lyrical poems: Oh, muhtasib,

The sound of nai and daf is just to pray
to god, forgive me

How can we spread legends of religion
without canon, believe me

Poet Sherozi said: "You are right, emir-victor, it is my poem". "Do you know that your poem brings an insult to the religion? - I asked. The old man answered: "My intention was not to insult the religion, but my aim was the sounds of daf and nai (musical instruments). The sounds of daf and nai are not important and I wanted to say that they would not bring any decay to the supports of the religion" 7.

The meaning of Sherozi's above- mentioned distich is the following: Hey, muhtasib (a man who controls the fulfillment of Shariat laws), excuse us for the sounds of daf and nai, instrument of Shariat is not without a law. The poet using the word "qonun" means a musical instrument and a Shariat law at the same time. He would like to say if we assume Shariat as an instrument Shariat must have an instrument - a law in order to be perfect and complete.

As it is known from the history, wherever Amir Temur conquered he brought scholars, poets, musicians, expert-masters in different fields to his capital city Samarkand. Samarkand flourished in all fields and became a unique centre of education and science. During that period of time "Zubdatul advor", "Maqosidul alhon" by Maroghali Abdulqodir, "Sharqiya" - a unique music work by Saifuddin Abdumumin were created. As Darvesh Ali writes in the music work devoted to musical instrument "chang" "Tuhvatu-s -surur", Ulugbek Mirzo was also considered to be one of the music experts 8.

Ash Fitrat writes in his article Hisomi from Korakul wrote two divans (a divan- collection of poems) and a treatise in music, Abdulvafo from Khorezm wrote a book in music.

After Ulugbeck's death the art of music developed in Herat under the protection of Husein Boiqaro and Alisher Navoi.

As it is known from the history our music was put to the test and persecuted. These contradictions went on almost for 300 years (XVI-XIX centuries) in Mavara -un-nakhr and Khuroson and it passed these trials successfully and developed into higher stages. As the proverb says: "Where a happy man achieves his goals people live happily", that's why maqoms and their sections, i.e. Iroq, Isfahon, Hijoz, Nishopur, Ajam, Hisor were named after the places where they were created.

Alisher Navoi in his "Hazoyin ul-maoni" writes :

Don't compose melodies of Hijoz,
 be with your sweetheart all the time
Oh, Navoi, sing maqoms though it is Ajam
 or Irog of ancient time.

It goes without saying that great teacher Alisher Navoi's name is mentioned in the history of music with a special respect.

Our ancestor Navoi left us poems consisting of 120000 distichs, some prose pearls, scientific works and at the same time he was a great connoisseur of music.

"Navoi learned music from famous music expert-scholar Hoja Yusuf Burhon. He had a good command of theoretical and practical aspects of music. Bobur Mirzo in his famous work mentioning Navoi's works, said : "In the science of music he created very excellent things: songs with melodies, melodies too" in order to show that Navoi was an excellent musician" 9.

Navoi's work "Mezon ul- avzon" is dedicated to the theory of aruz (metric system of poem writing).

As Navoi stated there were several well-known measures, in gatherings songs were performed in those measures.

"Some songs are performed in the measure of "arghushtak" and this measure is mentioned in the books of music theory and this type of a song corresponds to the measure of songs of the Arabs who live in the desert and which is called "musammani solim". It sounds in the following way :

It hurts my soul and troubles my life awful.
Foilotun foilun foilotun foilun

In our time this song is fitted to the measure "ramali musammani mahzuf" and singers and musicians perform it in a nice way at the gatherings of the sulton sohibqiron. It is very pleasant and praiseworthy. This measure was invented by the sulton sohibqiron, for example:

A letter sent by you improved my heart and mood
As if Holy Spirit passed over the land and over the wood
Foilotun foilotun foilotun foilun

One of the measures of songs is "ringa" and Turkic people sing it at the wedding parties. This song exerts much influence on people and there are two types of them: the first one does not fit any measure, in the second one when the first distich is sung which fits the measure of "munsarihi matviyi mavquf" and they use words "yar-yar" as a radif. For example :

The wind brought the smell of flowers, yar-yar.
My soul was hurt by my lovers, yar-yar.
Muftailun foilun muftailun foilun

There is another style of songs among the Turkic people which is called "Muhabbatnoma" ("muhabbatnoma is a love-

letter). It is performed in the measure of "hasaji musaddasi maqsur" and it is not performed very often :

You made me fascinated by your words
You brought me trouble by your nods
Mafoylun mafoylun mafoil

Another style of songs which are popular with people, its first distich of it is performed in the measure of "hazaji musammani ahrabi makfufi makzuf" and the last lines finish with two feet of this measure. It is called "Mustazod".

Your beauty shines in the world
You are the beginner of birth
You are the creator and originator
You are the only one on the Earth
Maf'ulu mafoyilumafoyily faulun
Maf'ulu faulun.

There is another style of songs among the Turkic people inhabiting in Iraq which is called "orzuvori". It is mainly created in the measure of "hazaji musammani solim" :

Oh, kissing your cheeks I felt like in the paradize,
In your sweet hadiths you said it is nice,
Mafoylun mafaiylun mafoylun mafoylun

Besides that they sing in the measure of "ramali musammani mahzuf". For example :

To see you, to be with you is a great wealth for me,
For the sake of you to give my life is enough for me.
Foilotun foilotun foilotun foilotun 10

If we return back on the wings of Alisher Navoi's prose to melodies and songs created by our ancient ancestors, we feel this spirit, this attractiveness in appeals to the Sun. In those songs it was wished peace, wealth to the country, sunshine and happiness to the people and thanks to the favours of the Creator.

Hovar means the Sun. Hovar zamin is a sunny land. Khorezm is a sacred name which has a deep meaning. Because in "Avesto" which is created in this land :

We devote our song to the Sun
And the place where the Sun shines
Where the horses are quick
When the Sun opens his face
Where play warm sun rays
Even saints welcome it standing
Hearts are full with understanding
Hearts are full of happiness and joy
In the place which was presented by God
Where the Sun shines
Which is full of gladness and joy
Where the life people enjoy 11.

In these lines created by noble feelings, dreams, hopes and generous and good resolutions one can clearly see that our great ancestors were thinking and troubling very much about spiritual values common to all mankind.

In "Mahobhorat" the aphorisms say that wedding-parties, festivities, dreams, wishes, love and mercy between the relatives depend on the ruler's justice and the life shows that it is really true.

Many ten years passed, many emirs, sultans changed in the field of politics and at the same time the development of musical culture was interconnected with their attitude towards it.

Poet, musical expert and scholar Najmiddin Kavkabi who was educated in Herat did his best to develop musical culture which was highly developed during Husein Boikaro's reign but during the times of Shaibonikhon's nephew Ubaidullokhon fell into decay. While presenting "Treatise in music" at the beginning of his work he wrote a small chapter and tried to prove that music is not against the canons of Shariat, great saints always listened to music. "Ubaidullokhon after conquering Herat ordered to murder the greatest Persian language poet of that time Hiloli. Hiloli's death exerted great influence on Iran's shakh Tahmosb. He waited for the suitable time to take vengeance on his enemy. Three years after that tragedy Mavlon Kavkabi after taking Ubaidullokhon's permission went to Meshhed on pilgrimage. When shakh Tahmosb found out about Kavkabi's visit he ordered to catch him and under the pretence of taking vengeance on for poet Hiloli, he murdered the art-master from Turkistan who was not less great than poet Hiloli..."12.

During the reign of famous Uzbek khan Abdullokhon who came to power in about 970 in Moslem system of chronology the interest to music art gained strength and in Uzbek music world such music instruments as ud, qonun, tanbour, chang, nai, rubob, qobuz, ghijjak, ishrat kungura, setor, ruhafzo, surnai, balabon, nogora, doira were widely used. Fitrat goes on :

"After Abdullokhon religious fanaticism became stronger there were views that music was sinful. Darvesh Ali in his work remade for Imomkuli wrote a foreword of 4 pages, where he tried to prove by means of Hadiths of Profit Muhammad that it was not sinful"13.

Years passed and during the reign of Muhammad Rahimkhon the First, at the beginning of the 1 century in Khorezm as in the period of Husein Boikaro in Khuroson, music art recovered and began to develop. Famous music scholar, connoisseur of maqons, Niyazkhonhoja, teacher of Komil Khorezmi tried to develop maqom modes, to write them down in notes, to set poems to music.

Olokulikhon, a son of Muhammad Rahimkhon the First (1825-1942/ 43) was said to be a skilful ghijjak player. His another son Said Muhammadkhon (1855-1864) was a ruler who made a valuable contribution to the development of music culture. Music art, literature and education in Khorezm at the time of Muhammad Rahimkhon Soni - Feruz by pen-name (1864-1910) who was a grandson of Muhammad Rahimkhon the First and the eldest son of Sayed Muhammadkhon rose to higher stages of development. The impact of its rise spread not only throughout Central Asia but all over Europe too. Maqoms are certainly the wealth, incomparable treasure of our nation. If this wealth is not written down in notes while passing from a generation to a generation it can lose its brilliance, beauty and even to disappear completely.

The man who ordered to write down maqoms in notes and personally took care of this whole activity was our great ancestor Muhammad Rahimkhon Soni - Feruz. He was a great poet, connoisseur of music and ruled Khorezm for more than 47 years.

Mullah Hasan Murod gori bin Mehammad Amin Hivoki - Laffasi in his "Tazkirai shuaro" tells the following about Feruz: "As Feruz was a music-lover he ordered Komil Pahlavon Mirzaboshi to write down six and a half maqoms in notes. He always had 7 or 8 musicians playing soz, tanbour, ghijjak, bulomon. For example: Muhammad Yaqub

harrot devon, Muhammad Yaqub Pozachi and Avaz dorchi, (Matniyaz Usupov in his book "The Khorezm maqoms" in the foreword of the first volume described Avaz dorchi (dorchi - a rope-walker) as "dorichi - a pharmacologist"14, Bulomonga Kalandar dunmas, Polvon suta. They all served Feruz therefore they did not serve other state officials"15.

It was a great happiness for the state that khan was both a music-lover and a poet. He thoroughly studied the most ancient maqom melodies and created his own melodies interconnecting them to "Navo", "Segoh", "Dugoh" and performed them that's why he enjoyed great authority among musicians and hofizes (singers). As he was a music expert his poems were also playful, charming and fit melodies well:

Play either "Rost" or "Navo"
And "Dugoh" or "Segoh" or "Sabo" all is
good in its place
Your sweetheart who is attractive and smart
You suffer of her ignorance and past
She is coming to you this evening
show your art.16

Feruz was a strict ruler and at the same time he perceived music very deeply and held it sacred. There are still many legends which show his honour and attention to music, musicians, singers and they are popular with people.

A Legend.

In accordance with Emir's invitation some maqom experts came to Khiva from Bukharoi Sharif. Feruz charged Komil Khorezmy with meeting the guests, doing honour to them and he personally attended the reception given in honour of them. When everybody had a enough talk the Khan asked the guests:

- Would you like to listen to some music ?
- We'd love to. Let it be music - they said.

Feruz first cast a look at the guests, then at the famous musicians and singers of Khiva with meaning :

- What would you like to play ?
- As you like, Your Majesty. Shall we play "Rost" ?

Feruz asked the guests :

- Would you like them to play "Rost" ?

(In Uzbek "rost" means true and at the same time the name of one of the maqoms).

- If it is true let them play "Rost" - said the quests.

Khan was very pleased to hear the guests' sly wish and he ordered the musicians with pleasure :

- If it is true, play "Rost". He stopped a little and added : " Let Bobo bulomon conduct music ! ". The Musicians looked at the Khan in wide - eyed astonishment and with confusion. Because when the bulomonchi (bulomon is a musical instrument) conducts music and plays the melody of maqom up the end his mouth will be full of saliva ! The quests also understood this risky situation as they were also maqom experts ! That's why the khan as an reply to the guests ironical hint, wanted to demonstate the skills of the Khiva musicians and ordered deliberately the bulomonchi to conduct the play of the musicians.

- Bobo bulomon, haven't you got me ? - said Feruz raising his voice a little.

- It's clear, Your Majesty,- said Bobo bulamon starting his conduc ting.

The musicians followed Bobo bulomon by performing "Saqili Rost" and reaching the acme. Of course, Bobo bulomon knew that the khan wanted to surprise the guests. But he was also a human being and his mouth was watering and it was difficult for him to breathe..

The khan's command is to be carried out, he would die but he would justify his confidence. Bobo bulomon began sweating,the melody was reaching its peak and naturally everybody was staring at Bobo bulomon.

When the melody was in the middle Bobo bulomon was very quick to spit on his side. Nobody felt it and all the musicians were glad and they ended the melody with masterly performance.

All the participants of the reception, especially the guests praised the skill of the musicians and thanked the khan very much. Feruz ordered his divanbeghi to take one of the sweets out of the sapphire plate and to give it to Bobo bulomon as a favour for perfect performance of the musicians and masterly conducting their playing. The khan's order was fulfilled immediately. The guests thought that it was a sweet but the hosts knew the real price of it. There were 10 gold coins inside this paper and each was 10 gold sums. The value of this money award was 100 gold sums. Of course,the khan did not always show such a favour to people.

Bobo bulomon's heart melted with joy. He could not sleep at night counting his gold coins several times because a man possessing 100 gold sums was considered to be rich in Khiva.

Bobo bulomon fell asleep only at dawn but he woke up hearing some noises from the roof. He could hardly believe what he saw. Some people were breaking his roof. Encouraged by yesterday's favour of the khan Bobo bulomon fell on them with threats:

- Hey, you ! What does it mean ? If the khan finds out about it hewill punish all of you! Come on, get down !

But the roof-breakers did not pay attention to his cries and even they began to break the roof quicker.

Bobo bulomin got angry very much : Are you blind or deaf ? I am Bobo bulomon,khan's musician. This house belongs to me. I think you have mistaken. I shall go and complain to the khan, think of your heads.

- What do you want ? We are neither deaf nor blind. We are fulfil ling the khan's orders.

Bobo bulomon saw that the roof - breakers were serious and began to implore:

- Please, stop and I ask one of you to go to the khan together and if he confirms his order you can destroy not only the roof but the whole of my house. If you don't agree,let me go to bring the khan's orders and wait till I come back.

The head of the team agreed to wait a little. Bobo bulomon ran to the khan's urda (office) with his complaint.

- Your Majesty, what have I done ? - he burst into tears, - I think it is by mistake that some people are breaking the roof of my house.

Feruz said in anger:

- There is no mistake ! Yesterday you broke my palace, spoiled the music and we kept silence, but when we break your house you make a noise !

But Your Majesty, my mouth was watering and when nobody noticed I spat. Please, pardon me, protector of the world!

- It is good that you have told the truth and admitted your guilt,- the khan smiled,- otherwise I would have shown you !- he said and told Mamat mahram to take the roof - breakers back.

At that time in Khiva this story caused sensation and even now old people recollect it with satisfaction and even they argue that the name of bulomonchi was Hudik.

The name of the bulomonchi is not the point but the important thing is love to the melody, devotion, knowledge, cherishing it. Beginning from a common man up to the khan of the state felt responsible for the correct performance of it.

It deserves attention that Feruz himself presented a certificate of a musician to those people who passed exams and from time to time he held exams to check their skills. If a musician performed a melody, a song not correctly with some errors he punished him.

Bobojon Tarroh-Khodim in his book "Musicians of Khorezm" writes the following: "Musicians of the Khanate knew six and a half maqoms completely. When playing music Muhammad Yaqub omitted part of maqom. Muhammad Rahimkhon got angry and ordered Kichik Mamat Mahram to whip Muhammad Yaqub 50 times. After being punished Muhammad Yaqub went on playing music. The performance was so nice that the audience said that they had never listened to such nice music before. The khan let the musicians go home three hours later than usual. He strewed with gold coins over the musicians. Nobody took them. They lay where they were. He again strewed with gold coins. That time he told the poets at court: "Why aren't you taking these coins?" We answered: "Yes, we shall take". We - Vizier Bolta, vizier Komil, Bobojon Tarroh, Yusef Kharrot-Chokar took some coins. The Khan said to musician Otajon suta: "Suta, you take too: "I'd love to, Your Majesty",- said Otajon suta and he kept his doira flat and coins dropped on the doira. After the khan passed by he put the money into his hem and resumed his playing. Three hours later after the usual time of finishing the khan told Kalandar dunmas to stop the performance. 17

The above-mentioned story is not a legend of course, it is the memoirs of a participant. The strictness of the khan to performing maqoms completely and perfectly is a symbol of his devotion to the music art and it is praiseworthy.

As a result of Feruz's devotion and love to maqoms the following decree came into existence:

The Decree of the Khan.

We, the highest khan of Khorezm Muhammad Rahimkhon Soni signed the following Decree :

It is proclaimed that the Khorezm maqoms are inviolable property of people. Those who are against this Decree and who depreciate the role of maqoms and not properly perform them must be severely punished !

Muhammad Rahimkhon Soni.

1292 Moslem system of chronology, Jumadulavval (1882),

This Decree came into life at the historic time when great musicians and maqom connoisseurs such as Yaqub pozachi, Matasan Mutrib Khonaiharob, Muhammad Yaqub devon, Abdulla mahadik, Hudoibergan sunito, Otajon usulchi, Bobo bulomon, Masharif Kambar, Sobir Mahram, Kalandar dunmas, Madamin Mejana, poets and scholars Komil Khorezmi, Muhammad Yusef Bayani, Rasul Mirzo, great teachers such as Kurji ota, Polli duzchi were actively working and it is indicative that our ancestors did their best to preserve maqoms and this Decree is a good example for the present and future generations.

There was another reason why Feruz issued this historic Decree. At that time only the names of 12 maqoms existed. 12 maqoms consisted of 24 parts and at Feruz's time these 24 parts made up only 6 magoms, and they were also not written down in notes. Therefore some of these maqoms might get lost up to the next generation. Because the magoms passed over from a generation to a generation orally, from a teacher to his followers and within one century from 12 magoms only 6 remained and if they were not written down in notes they might also get lost gradually and the future generation would not excuse us. These were Feruz's thoughts and he was anxious about them.

Feruz did best to pass on the maqoms completely to the future generations and supported people of art and all these his deeds immortalized him in the memory of our people.

Muhammad Rahimkhon Soni ordered Komil Khorezmi who was a statesman, a poet, connoisseur of the maqoms, skilled musician to write down the Khorezm maqoms in notes. He was sent to St. Petersburg, Moscow and Tashkent several times to learn perfectly the methods of setting to notes.

The reason that Komil Khorezmi was charged with this responsible and noble task was his knowledge of notes and

his lessons taken from his teacher Niyazhoja who did his first attempts to set the maqoms to notes and managed it considerably at the beginning of the 19th century. Komil Khorezmy, as it is stated in some sources, was also busy with "The Tanbour line" before his visit to St. Petersburg (1883).

It will be just to the place to produce famous painter Mavlon Ikromi's thoughts here. According to the information available with him, tanbour notes were brought from Khorezm by Giyas oqsoqol's grandfather and Chiyas Ota improved it.

There was such information in March issue of magazine "Yer uzi" ("The Earth") in 1927 : "Ota Ghiyas performed classic music and especially "Mushkilot" (Nazm) very well. He did not use a mediator while playing a tanbour but he used his finger-nails and performed melodies skilfully. The emir of Bukhara wanted to take him into his service but Ota Ghiyas did not want to serve the emir, ran away and was not engaged in music for some time.

The author of the tanbour notes which were found some time ago was also Ota Ghiyas.

It is one side of this question, the other side is quite opposite of it. E. E. Romanovskaya writes the following: "During the reign of the last khans (XIX century) the maqoms which were performed in Khiva and which were written down by the expedition of the Uzbekistan Art Research Institute in 1934 were really Bukhara maqoms by origin. These maqoms approximately 130 years ago were brought by musician Niyazhoja from Bukhara to Khiva. Khiva musicians learned them to play and to sing and performed everywhere".¹⁸

It is not our aim to establish if the maqoms were invented in Bukhara or in Khiva. But many historians including scholars engaged in music art while carrying out research make jumbles and then they themselves believe these confusions.

Well, if Niyazhoja brought the notes of the shashmaqom from Bukhara to Khiva, should the remains of the shashmaqom notes be in Bukhara or not? Doesn't Romanovskaya know that the notes of the shashmaqom did not exist? Was the original of the notes lost from which Niyazhoja had made a copy? There are not answers for these common and clear questions yet.

Another well-known music expert writes : Maqom pieces in the first singing part of the Khorezm maqom differ from parts of "Rost" maqom of Bukhara both in their structure and features completely.¹⁹

The authors from Khorezm Mullo Beckjon and famous music expert Matusuf Devon in their book "Music history of Khorezm" published in Moscow in 1925 wrote: "In 1821 Niyazhoja went to Bukhara and learned well-known Shashmaqom melodies by playing a tanfour and went back to Khorezm" When the authors wrote so, it was perhaps some fear or hint to friendship because any book to be published in Moscow is a serious thing. Nevertheless, the authors wrote at the beginning of the book: "Before Kuhna Urghench was ruined and destroyed by Chenghizkhan most of the inhabitants of the town had been engaged in music as an occupation and made their living by it".

Besides that Darvessh Ali in his book "A book about music" touched the question of music instruments and said that rubob was made in Balkh and during Muhammad Khorezmshah it was improved in Khorezm.²⁰

Mir Alisher Navoi in his poem "Sabbai Sayor" (Seven Planets) writes on behalf of a stranger who came from the seventh country :

Prayed and said the wise man
Let me tell you a legend
What I have seen in my life
The country I am from is Khorezm
Playing music and singing is my art
And I know very well this trade
The theory of music science from me
People of this art want to know ²¹

These lines by Alisher Navoi are striking illustration of greatness of the musical art in Khorezm.

Great musical scholar I. Rajabov also confirms it : "Before the maqom modes became a usual thing in Khorezm there existed melodies and songs in big forms and most of them later on were included into the structure of maqoms by local musicians and singers. If we recollect that shashmaqom was created on the basis of musical wealth of Central Asian peoples for centuries it will get more clear". But when I. Rajabov says : "As the Khorezm maqoms are some variants of Bukhara maqoms we shall not dwell at length on the question of them".²² It is rather difficult to understand what he means.

If the shashmaqom was created on the basis of the music of the Central Asian peoples, is Khorezm situated in the

European part of the world ? As it was mentioned above, the term "shashmaqom" is a Persian-Arabian word, perhaps therefore it is said that the shashmaqom belongs to Bukhara ? How can we understand this idea: Before the maqom became a usual thing in Khorezm there existed melodies like maqoms there and they were included in the structure of the maqoms by musicians. Which maqoms were included into what kind of maqoms ? As we think I.Rajobov's ideas contradict each other.

As a result of these confusions, now some musicians begin playing Naqshi Navo and in the middle they pass to Naqshi Rost and at the end they again return to Naqshi Navo and finish singing with it. Or they announce that Naqshi Rost will be performed but really they perform Naqshi Navo or on the contrary. Why do they do so ? Because they learned from their teachers in this way. If it goes like this what will happen to the pupils of these young performers?

Muhammad Rahimkhon Soni- Feruz who had foreseen all these confusions, incoherence of maqoms charged Komil Khorezmi with the task of setting maqoms to notes and always kept this noble work under his direct leadership.

Komil Khorezmi was born in the family of Moslem higher school teacher Abdullah Ohund in 1825 in Khiva. It will be just to the point to say a few words about the age of this great music scholar and poet. As to the rest of the questions they concern historians and literary critics.

The Gafur Gulom Literature and Art Publishing House published a book of poems by Komil Khorezmy in 1975. Doctor of philological sciences A.Hayitmatov and Candidate of philological sciences B. Mumunova prepared this book for publication and they write: "Komil passed away at the age of 74 in 1899 in Khiva"²³. In Hasannurod qori Laffasi's manuscript which we have is written the following : "Komil got ill severely and was in bed for 3 days and passed away in 1315 according to the Moslem system of chronology (in 1897) when he was 72 years old"²⁴

Well- known music expert Matniyaz Usupov writes : " After the death of Komil (1897) art and music fell into decay in Khorezm ".²⁵ As to the creation of "The Tanbour chizighi" Matniyaz Usupov's ideas about music art do not correspond to the facts: of course, Komil Khorezmi began setting to notes of maqoms which is known under the name of "The Tanbour chizighi "(The Tanbour Line) but he put down into notes only one maqom -"Rost" from those six and a half maqoms,

the rest of five maqoms were written down into notes by the khan's musicians, Komil Khorezmi's disciples under the guidance of Komil Khorezmi's son famous composer Rasul Mirzo and Muhammad Rahimkhon Soni-Feruz and this work was completed in Komil Khorezmi's life time. I.Akbarov says the following about it: " Komil Khorezmi wrote down in notes the beginning of maqom "Rost" on the basis of his Tanbour Line. His son famous musician Muhammad Rasul Mirzaboshi wrote down in notes all music and singing ways of the Khorezm maqoms. The manuscript which was rewritten by scribe Muhammad Usufbeck Bobojonbeck at the court of the Khorezm khan in 1883 (according to the Moslem system of chronology) and preserved up to present times is more complete and clear than other such manuscripts".²⁶

Komil Khorezmy was a sensitive poet and a talented music expert. He made 18 lines according to 18 stops of tanbour (a music instrument) in accordance with the number of stops and touch of a mediator while playing melody he placed dots. In his lyrics one can feel love to music and maqoms and as if you hear sounds of music while reading his poems.

In one of his gazels (a lyrical poem) while glorifying tanbour he notes that music is equally dear to a shah and a beggar. Before giving the text of his lines we have to digress from the topic. In order to glorify Feruz more Davlatiyar Rahim and Shikhnazar Matrasul changed the text of the first distich while publishing it. They write: "Poet (Komil Khorezmi) in one of his poems shows Feruz's attitude to music science in this way :

If the shah takes a tanbour in his hand

Tanbour will sigh as a person sighs.²⁷

But the original of the gazel sounds like this :

If my sweetheart takes a tanbour in her hand

Tanbour will sigh as she sighs

Tanbour will complain and sing

About parting with my darling

It will sing about my sorrow and grief

It is my real friend, oh tanbour

I'll get rid of my sad feelings

When it sings of my love, oh my tanbour

There are different instruments to play

You are the best for a king and the poor, tanbour

We shall be captivated by "Dugoh"
When you play it, oh tanbour
Komil will travel in the world of music
You are his real friend, dear tanbour

Komil Korezmi's devotion to the maqoms was incandesced by both his teachers and by the love of the dynasty of Muhammad Rahimkhon the First for the music art. His teachers were well-known musicians and maqom experts of their time. Niyazhoja's disciple Muhammadjon sandiqchi was teacher of Abdusattor mahram Khujash mahram ogli. During the reign of Madaminkhon Abdusattor mahram was teacher of Khudoibergan etikchi and Komil Khorezmi was disciple of the latter. On the other hand khans' love to music deserves admiration. They say that Feruz's father played a dutor and ghijjak.

The period when Komil Khorezmi and his disciples set maqoms to notes which were beloved and priceless property of people was the most flourished time of music culture, its acme of the Feruz's reign because "The Tanbour Line" was a great wealth contributed to the world treasure of music culture. The process of creation of "The Tanbour Line" was certainly the result of many heated discussions and arguments. While realizing this great task Komil Khorezmi sought advice from music experts and famous musicians.

Hasanmurod qori Laffasi writes the following: "When Pahlavon Mirzaboshi was appointed as devonbeghi (a devonbeghi is a person who was in charge of all finances at the court of feudal rulers in Central Asia) he was in charge of all kinds of taxes in the territory of the state he became haughty and ignored other officials, visiers".²⁸ One can not agree with that because great poet and historian Ogahi wrote about Komil Khorezmi: "A poet with good ideas, pure taste, among educated people and artisans he is outstanding Polvonniiyaz, among scholars he is well-known as Komil".²⁹

Perhaps that high post changed his character a little, it is only known to God. A man who translated very many rare Persian books into Turkic and got famous with it, whose gazels were sung by great singers, great musician, composer of excellent melodies, teacher of calligraphers, whose divans (a divan is a collection of poems of a poet) were published by means of lithography, in whose example poets saw a man of talent, i.e. only Komil Khorezmi was able to set maqoms to notes perfectly.

One of the great personalities who actively participated and completed "The Tanbour Line" was the eldest son of Komil Khorezmy Muhammad Rasul Mirzo. He was born in Khiva at the end of the thirties of 1 century. He loved music, literature, was fond of his father's occupation from his earliest years. Their house was often visited by scholars, well-educated people of their time and he liked to listen to their talk and was also eager to listen to maqoms performed during their gatherings. Then he began working hard and became an eminent musician, music expert and poet of his time. Unus Usupov writes the following about Rasul Mirzo: "Muhammad Rasul Mirzo wrote down shashmaqom lines - notes invented by his father Komil in the paper and made up a book of them. At that time there existed 6 maqoms (shshmaqom meas six maqoms) and Khorezm musicians composed new melodies consisting of a half maqoms and called them in total six and a half maqoms. Rasul Mirzo added some new melodies to "Panjgoh" which was a half maqom and made it a complete maqom. And as a result of Muhammad Rasul Mirzo's creative work and his initiative the number of maqoms reached seven".³⁰

Unus Usupov writes, of course, what he heard and on the basis of "Khorezm music history" and in his essays about poets he mainly throws light on their deeds in the field of literature. Therefore there are some inaccuracies in his above - given narration.

Fitrat writes about it: "According to" Khorezm Music History" written in Khorezm, music experts there collected composed melodies by them and made up a half maqom, included into shashmaqom and considered six and a half maqoms. Then by Muhammad Rasul Mirzoboshi's endeavour they added some melodies to the existing half magom and all in all there appeared seven maqoms.

According to "Khorezm Music History" this saventh maqom is "Panjgoh". To my mind, it is not right to consider "Panjgoh" either a half maqom or a complete maqom because: a) "all the melodies included into " Panjgoh" in "Khorezm Music History", p.27 are mushkulot (mushkulot is the name of the first instrumental part of each six maqoms in the system of Shashmaqom"). There is no part of nasr (nasr is the name of the second part- vocal part of the six maqoms in the system of "Shashmaqom"). Whereas, in order to be the fifth maqom there should be nasr and taronas (tarona is part of a musical work in the system of "Shashmaqom"), b) those eight

melodies which were described as they entered "Panjgoh" were not all composed in Khiva. "Muhammasi ushshog", "Saquyl-i-vazmin" existed from the old times, they are considered to be melodies of maqom "Rost", and also they are played in the tone of "Rost". (Because "Bayat" is from "Nasri Navo" maqom, "Muhammas" is also from it, "Nasrullohi" is from "Buzruk" maqom, its muhammas is also from it); c) there is not a separate maqom named "Panjgoh" in the whole music of the Orient.

There exists a melody named "Panjgoh" which belongs to "Rost" maqom. On the basis of these reflections we could not accept the point of view of "soven maqoms" given in "Khorezm music history". Then we called "mushkilot" that part played only with music instruments and "nasr" the part performed both by playing musical instruments and singing. But "Khorezm music history" shows the opposite of it. According to it the part of maqom played only by musical instruments is "mansur", the part both played and sung is "manzum" (manzuma is a poem). I was even at a loss. And I was ready to accept the division of parts of maqoms described in that book. But in "Khorezm music history" at pages 20-26 when singing parts of each maqom were described and I saw the names of such melodies as "Nasr-i Bayat", "Nasr-i-Ajam", "Nasr-i Chorghoh" I felt sure that singing part of a maqom is called "Nasr". And I made the division of maqoms in this way".³¹

It is known from the history that Muhammad Rasul Mirzo was the most active man in setting to notes of Khorezm's six and a half maqoms, because his father Komil Khorezmi set to notes only one maqom "Rost".

"Mirzo as a composer created two melodies named "Sab" and "Ufori" to maqom "Rost". As old people say Mirzo played tanbour and ghijjak perfectly. And he also played tambourine with great skill. Mirzo was a music teacher of Feruz (Muhammad Rakimkhan the First)"³².

Khorezm's great son as Ahmadjon Tabibi said, who compiled Khiva's "Majmuatush - shuaro" (Collected works of Khiva's poets), was "the erudite of poetry world". "The teacher of poets" Muhammad Rasul Mirzo passed away at age of 83 in 1922 and was buried in his own madrasah".³³

Together with Rasul Mirzo Muhammad Yaqub Harrat, Khudoibergan muhrkan, Muhammad Usufbeck Bobojonbeck ugli Bayani also actively participated in the sacred work of setting to notes of "The Tanbour chizighi" of Khorezm. That

copy of "The Tanbour chizighi" at which Ozod Bobonazarov is carrying out research work belongs to Bayani. This copy as I. Akbarov shows was not rewritten in 1300 of Moslem system of chronology but in 1338. Muhammad Rasul completed setting maqoms to notes in 1300 (1883).

One of the great historians of Khorezm, connoisseur of medicine, poet and calligrapher Bobojonbeck ugli Muhammad Usuf Bayani was born in the village of Qiyat near Khiva in 1840. He is a great-grandson of khan Eltuzarkhon of Khiva (1804-1806).

We would like to say a few words about the confusion concerning the year of birth of Bayani, because U. Usupov writes: "Bayani was born in 1859 in Khiva"³⁴. Iyami (Iyami is U. Usupov's son-name) seemed to be mistaken a little because Bobojon Tarroh who worked at the divan of Feruz (divan is a state council) says: "Poet Bayani perhaps passed away at the age of about 70"³⁵. Bayani passed away in 1923. D. Rahim, Sh. Matrasul write: "In Feruz's falling in love with music the services of his teacher and friend Muhammad Usuf Bayani were great"³⁶. Muhammad Rahimkhan Soni-Feruz was born in 1844. Therefore Bayani could not be born in 1859 but God knows because K. Munizov notes: "Up to present Muhammad Usuf Bayani's life, creative work and scientific legacy were not studied by our literary critics and historians"³⁷. Perhaps when U. Usupov wrote that Bayani "passed away at the age of 64"³⁸ Usupov confused him with his father. Bayani wrote: "In 1288 (1871) famous scholar and erudite of his time Bobojonbeck ibn Olloberdi tura ibn Eltuzarkhon went to the world of paradise. He was 64. He was a great scholar in the field of morphology and grammar and also in the field of logics. He was also erudite in the fields of medicine and mathematics. He had two sons, the eldest one was Yakhshimurogbeck and the second is I, Bayani"³⁹.

The son of this father who was a rare talent, Bayani became a mature representative of his time. He collected all his poems and made a divan of them. As a historian he wrote "Shajarai Khorezmshahi", "The History of Khorezm", which was not completed. Bayani had a good command of the Arabian and Persian languages and translated several works including Maylono Darvesh Ahmad's "Sahoiful-ahbor" consisting of 3 volumes, Binoi's "Shaiboninoma", Tabari's "Tarikhi Tabari" into Uzbek.

This versatile scholar knew six and a half maqoms of

Khorezm perfectly. He had a tanbour, dutor, ghijjak, bulomon, doira at home and the best musicians of Khiva often gathered in his house and gave performances. He was a very hospitable man. That copy of "The Tanbour chizighi" which we are analysing belongs to Bayani and very dear to us. He passed away in 1923.

We bow our thanks before the musicians, singers, composers, scribes who performed "The Tanbour chizighi" at their time and would like to tell about another man who did a lot to brighten up this composition. He is a son of Muhammad Yaqub Devon- Muhammad Usuf Devon whose pen-name was Chokar. Chokar was born in the village of Shikhlo near Khiva in the family of a harrot (harrot means an engraver on wood). His father, grandfather were wood engravers but at the same time his father Muhammad Yaqub Devon was a skilled musician. Chokar knew six and a half maqoms of Khorezm and took part as a scribe in rewriting of "The Tanbour chizighi".

We consider it necessary to make more accurate the place of Chokar's birth because any inattentiveness towards our dear ancestors darkens our esteem to them.

Iyami names the birth place of Chokar as the village of Shomohylum 40 but his roommate Khodim-Bobojon Tarroh who studied together with him at the same madrasah writes: "Chokar was born in the village of Shikhlo" 41. To our mind, the latter was right because he was a close friend of Chokar.

Chokar became a versatile creative person. As he was born in the family of a musician he was fond of music from his childhood and as a result of it, he was able to play all kinds of music instruments. In his "Autobiography" available with Iyami Chokar writes: "When I learned to play classic music from musicians and became rather skilled I began performing Khorezm classic maqoms, and then I learned to play music according to the Khorezm notes. I learned the secrets of singing from Khorezm's great singer Matyaqub podachi (there should be a mistake in the book, really it is "pozachi, i.e. as he was from the dynasty of ustas (usta means a master) who made wooden ploughs, he was called Matyaqub pozachi (pozach: - a wooden plough maker), ustoz Qalandar Dunmas taught me to play a ghijjak and samtur, I learned to play a dutor from mullah Masharif, Qurban musician taught me to play an accordion. I know to make music instruments, to repair them and I also know the trade of wood engraving". 42

Famous composer, musician and music expert and scholar Chokar after the Revolution worked at the Khorezm Theatre, at the Samarkand Music Research Institute and he taught M. Burhonov, M. Leviev, Sh. Ramazonov and many others who afterwards became well-known composers and musicians.

Beginning from 1940-ies to the end of his life (1952) he worked at the Navoi Opera and Ballet Theatre. Bobojon Tarroh was mistaken when he said that Chokar passed away at the age of 55⁴³ Chokar knew "The Tanbour Line" perfectly therefore he was the cardinal author of "Music history of Khorezm" published in Moscow by the Khorezm Ministry of Public Education.

A person who gave a new life to the Khorezm maqoms which were set to the notes of "The Tanbour Line", let him be in the paradise, Matpano ota Hudoiberganov (ota- father). It is written very little about this highly esteemed person, whereas Matniyaz Usupov learned maqoms from this man and wrote his book "The maqoms of Khorezm", his pupils Hojklon Boltaev, Komoljon Otaniyazov and other musicians, singers became famous.

There are some misteries in our life which surprise people for centuries. As if all the melodies and sounds of the world are got together in the nai made of reed (nai is a musical instrument like a pipe) and ghijjak and when you play them you forget your sorrow and begin enjoying life again. Isn't it suprising? Music and singing make people's heart throbbing with excitement!

That's why polishing, improving, striving for perfection of songs, melodies, maqoms will not stop for a moment. From time to time there appear some people who make great contribution to the development of music heritage of a nation. Otherise our classic music, maqoms could have get lost. When people are eager to change the stream of a river they manage it, the same comparison can be applied to music too. Sometimes music streams, trends change and have an impact to the whole music culture, they get mixed with other music streams and begin losing their colour, their essence, their selfness. But every nation's music river has its multi-thousand year history and in its tributaries the same melody should flow. But people do not feel that the life can change the flow of melodies to other streams. And at such times real connoisseurs, devoted music lovers of national melodies and sounds do their best to give impetus to a new round of their development and perfection.

As it was told above our beloved and sacred maqoms fell into decay several times in the historical past. From the ancient history we know that the number of maqoms were 12 and their parts 24.

When Muhammad Rahimkhon Soni-Feruz ordered to set the remains of 12 maqoms to notes on the basis of "The Tanbour chizighi" and they made up 6 and a half maqoms it was a historic event. But these six and a half maqoms in the forties and fifties of our century were almost forgotten and fell into decay. Those people who could read and understand "The Tanbour chizighi" and knew maqoms were annihilated during repression years (1937) and it is the most terrible tragedy of our century. But there are always devoted people who do everything for their Motherland. In 1943, in January director of the Khorezm Regional Theatre, writer Unus Usupov (his pen-name is Iyami) was thinking to restore the maqoms and he invited hofis Hojikhon Boltaev (hofis is a highly-skilled singer) to his office:

- I have found the Russian texts of the notes of maqoms. Who can understand and perform them? - he asked.

- I don't know if he can read or not, but I know a man who is a connoisseur of maqoms, - said Hojikhon aka.

- Who is it?

- Matpano aka, the son of Hudargan Mukrkan's son.

- Where is this man now?

- He works at Upradis (he would like to say, UPRADIK, i.e. The Administration of Amu-Darya River Basin) and makes tea for workers. - Would you invite him to the theatre to work here?

- We shall do our best.

- Please, go today immediately, - said excited Iyami.

Hojikhon Boltaev, Nurmamat Boltaev, young Ahmadjon Masharipov went to Ma'sim eshon pir's madrasah situated in the old gal'a (gal'a is a fortress) of Urghench where Matpano ota lived and persuaded him to come to the theatre and the next day they took him to Iyami.

After greeting each other, Iyami said:

- Well, Matpano aka, will you work at the theatre if we give you a job?

- I don't know, - said Matpano ota looking at the ground.

- People say that you know maqoms well. Here it is, I have found a book in Russian about our maqoms, but there is no man who can, understand it and play the maqoms to

the notes. The maqoms are dying. You should teach people! What do you say?

- I don't know.

- Please don't say that I don't know! Please teach those people

what you know. Hojikhon aka, Nurmamat aka, Ahmadjon were looking at Matpano ota with pleading glance and nodding assent. Matpano ota looked at his pupils with a smile and tact as if saying "What do you think of it?". Iyami went on speaking: - An order will be issued on giving employment to you, the order of the theatre.

So in 1943 on the 14th of January order N 9 of the theatre was issued. Hudoiberganov Matpano was given 43 sums of salary per month. But for those singers and dancers who took part in the concerts every day were given 38 sums of salary per month and that was kindness shown to the ustoz (ustoz is a teacher), reflection of love towards the magoms. Matpano ota Hudoiberganov taught his pupils not only to play music and sing but he took part in the concert performances of the theatre in collective and state farms and became a beloved teacher of musicians and singers. Nurmamat aka and Rosia Murodova's family who lived in the same madrasah next door to the family of Matpano ota shared their meals with the family of the ustoz. In Ma'sim eshon pir's madrasah (pir is a spiritual teacher, leader of a religious sect) where Matpano ota lived with his wife Sarajonbibi 6 families lived. Three of them were Russian families but they lived in peace and friendship and it deserves praising very much. It was the time of war, very hard time, there was no gas, running water, shower, one could buy only half a kilogramme of wheat for one day's salary. It was winter time, very cold and in one room one family lived but they lived in concord and it is the nature peculiar to our fathers and mothers who have always been generous and kind people.

Our fathers' and mothers' patience was a great property of them and we must not forget it. Matpano ota's and Nurmamat aka's families both used the same hearth and the same pot. If first Sarajonbibi cooked, then Rosia opa made some meal. Sarajonbibi was from the family of aristocrats, very beautiful with long hair, attractive and a skillful cooker who could prepare very delicious meals and her beauty lit the madrasah and its rooms.

Matpano ota was also a handsome, mischievous, honest man. His radiant face always attracted people and his cell was always full of poets and people of music art.

Ota makhsun Partav, Rassoq ota Omonov, Madrahim Sherozi, Hojikhon Boltaev, Nurmatov Boltaev, Komiljon Otaniyazov, Matniyaz Usupov, Abdusharif Otajonov, Ollanazar Hasanov, Hayitboi Bobojonov, Qutlimurod Hajiev, Nazira Usupova, Sultonposha Rahimova, Rozia Murodova, Ahmadjon Masharipov, famous usulchi Matyaqub Otajonov, Otamurod surnai, Saodat Davlatova who became a mythical dancer among people, accordion player Juma Otajonov, Odhiljon dancer and many others whose names are not mentioned here learned to play and to sing and had a talk here.

Because of Matpanov ota's deeds six and a half maqoms were restored. Muhammases and Saqili Vazmin of "Rost", "navruzi khoro", "nagshiyu", "nasri ajam" of "Segoh", usuls of "Iroq", "sagili Feriz", "takhta zarb", "bayat" of "Dugoh", "nasrullo" of "Buzruk", "nasri orazi" of "Navo" and "nagshu suvora", "ufori" of all maqoms were sung in the madrasah up to the dawn.

Continuous training, creative work in cooperation in Matpano ota's small cell bore fruit. Madrahim Sherori, Hojikhon Boltaev, Nurmatov Boltaev, Komiljon Otaniyazov became the owner of the treasure maqoms and got famous hofizes (a hofiz is a great singer). Matniyaz Usupov set maqoms to notes and published them, became a well-known composer. Abdusharif Otajonov, Roman Olloberganov composed melodies for many plays and got famous. Nazira Usupova performed "Faryad", "Talqini Rost", Sultonposha Rahimova performed many fine songs, Rozia Murodova performed "Faryad", folk lapars (a lapar is a folk song, usually humorous and topical, sung in a lively manner) and many other musicians and singers learned to play melodies and to perform songs and became popular with people.

Matpano ota was a skilful tanbour player, a musician. In addition to it he was a very good poet. His pen-name is Sukhanvar. His gazels are playful, simple and famous among people.

Matpano ota Hudoiberganov-Sukhanvar passed away at the age of 82 in 1961 on the first of August. He was buried in the Shahbiddin cemetery of the Urgench District.

We bow with great respect before the spirits of great music art masters such as Madrahim Yaqubov - Sherozi, Hojikhon Boltaev, Komiljon Otaniyazov and others who together with

Matpano ota Hudoiberganov did their best to restore disappearing magoms.

Madrahim Yaqubov - Sherozi was born in 1890 in Khiva. Even during his school years he was fond of singing and music. He was a pupil of famous hofizes of that time Polli duzchi, Qurji ota and learned to sing from the bottom of his heart and to introduce the words of songs into the hearts of the audience. He was a handsome, polite and well-educated hofiz. His trade was a tailor and perhaps because of this reason his clothes were always fine and fit him well. We were always eager to have a talk with him because he was a very eloquent man, God bless him. He always wore a telpak made of sherozi astra khan (a telpak is a fur -cap) therefore he was affectionately given a nickname "Sherozi".

Madrahim Sherozi took part in All- Russia Agricultural Exhibition held in Moscow in 1923 with his partners - doirachi Mulla Usuf ota, tanbour-player Razzoq ota Omonov, bulomonchi Khudoiberganov ota, Khudargan dancer (Vovog), clown Rahim Ollaberganov, Jumaniyaz surnaichi and others and demonstrated Moscovites their art and won fame for the Khorezm art.

Madrahim Sherozi was a great art master. He worked out his special way of singing of Khorezm syvoris and polished and brought it to perfection. "Yakparda Suvor", "Chapandozi suvori", "Kajang suvori" are unique, incomparable and unmatched in his performance.

Madrahim Sherozi modified folk melodies and songs and created his own ways of singing art. His songs "Gul Vatan", "Sanamo", "Mustahzod", "Ut endi gunoyimni" and other songs became the wealth of the people.

Sherozi ota was a connoisseur of the classic literature and he himself wrote poems. His poems were playful, refined and charming. His poem-terma "ZAGS" became famous (terma is one of the genres of the Uzbek folk-lore and is a song performed by narrators):

The moon which rise in the evening never falls
The wealth which comes to my beloved never ends
At last you came to us, you are welcome
Nine nights, nine evenings, never ends

Our house is near your yard
His age is twenty five yet

Sherozi astrakhan cap on his head
I admire his eyes and eye - brows set.

I look through the hole of the door
I count months, day and night
Don't go away, don't go away, Ogajon
I recognize your voice, your choice, Ogajon

I am swimming in the Sayat pool
In Sherozi's hand I am his tanbour
If my parents don't allow me to be with
my sweetheart
I am ready with everybody to part.

In my foot my galoshes are worn
For another person I was not born
If I go at night, the moon is dark
In the daytime it is for people shock

The boots they bought are tight for me
He is just a good bridegroom for me
Thanks to the care of ZAGS
They married us easily, thanks to ZAGS.

Madrahim Sherozi was a great art master who was awarded with the orders of "Khurmat belghisi", "Mehnat Kizil Biyroq". He received the title of People's Artist of Uzbekistan. He passed away at the age of 83 in 1973. He was buried in the Okhunbobo Cemetery in Urghench.

Art master Hojikhon Boltaev made a great contribution to the development of the art of Khorezm maqoms and classic songs.

Hojikhon Boltaev was born in 1904 in the Qarichmon settlement near the Khonqa District centre of the Khorezm Region. He learnt his father's trade and became a good shoe-maker. But he was fond of singing and his father knew it. One day his father told him to sit beside him and said: "If you work hard you will be a good shoemaker. Anyhow, it is your father's trade... If you make a mistake you will regret it forever. I know that you are fond of singing but it is not a proper trade. A shoe-maker's job is a real trade. A man who has a trade will not live in poverty. Besides that there is envy and evil intent which hurt a man. Perhaps you don't understand my words properly now. But anyhow I wish you the support of God. But I would

like you to be a shoe-maker"⁴⁴. Hojikhon did not want to hurt his father and he both made shoes and sand songs.

Hojikhon became the pride and honour of the nation and country after long and hard years of the seeking and striving and ranks with such a great art master Madrohim Yaqubov - Sherozi.

For centuries people pay as much attention to songs and music as they do to words.

There was a great deal of charm and enchantment in Hojikhon Boltaev's voice and when he sang any song, let it be a song about past days or about our present life his voice took your thoughts far away.

His charming and rich voice reanimated disappearing maqoms, suvoras and introduced them into the hearts of people.

I have never heard Hojikhon aka sing a song through a microphone. As you know at wedding - parties there are usually many people and people never listen to songs quietly, some of them talk. But when Hojikhon aka took his torr and began tuning up to "C" and began "Feruz" from "G" everybody and everything became quiet and it was an amazing song. His voice sounded like a waterfall coming from the mountains and you were afraid if he could find the highest register. Some 5 or 10 years ago song lovers were connoisseurs and were very inquisitive. People say once at of the gatherings Hojikhon aka was singing Amiri's poem to the music of "Yakparda suvora" and he omitted the following couplet:

What if I want to see your sweet cheeks
your brilliant lips and diamond in your ears
What if want to see you from feet to head
ask for you, search for you
I am ready to give my life for you, for you.

When he was passing to the next highest register, Hoja damirchi, i.e. the smith stopped Hojikhon:

- Will you stop, please? Why have you omitted "Na hushdir"? We are comprehending the meaning of the words of the song, why haven't you sung it completely? And Hoja damirchi himself began singing omitted part with the same register. Hojikhon aka was not at a loss and said to the people:

- I have omitted that part because I knew that the smith would sing it. And he went on singing.

People's artist of Uzbekistan Hojikhon Boltaev left a deep trace in the singing art of our nation.

Hojikhon is a treasure in the world of music

He is the highest tone of the Khorezm music

He is the diamond in the eye of a ring

To play tanbour, to sing a song he is the king.

Great hofiz Hojikhon Boltaev passed away in 1986 and he was buried in the Halfa eshon cemetery of the Khonqa District.

Marsia (A poem devoted to the memory of Hojikhon Boltaev).

Rivers full of tears went away with Hojikhon
And hearts full of sorrow went away with Hojikhon
The creator of majic music closed his eyes and passed away
The master of maqoms and songs closed his eyes and went away
His sul usul, "Talqini Rost" and marvelous songs and tunes
Turned into dream, and the dream went away with Hojikhon.
We part with unbounded maqoms, suvoras
It is the unbelievable truth, went away with Hojikhon
To listen to "Nigaro poimoning"
Whom do we call, whom do we call, went away wth Hojikhon
Singing a son, playing maqom
Filling the world with a magic song went away with Hojikhon
Oh, Komil Avaz, he did not go away
He is the bright star for the future generation

One of the great hofizes who made a great contribution to the revival of maqom art, music and singing art, owner of rare voice is Komiljon Otaniyazov, the People's Artist of Uzbekistan, Turkmanistan and Karakalpakistan.

Komiljon Otaniyazov was born on the 20th of July in 1917 in the family of famous poet Otaniyaz gori ohund (Niyazi) in the village of Buirachi of the Shovot District. Komiljon aka was a tall, white-faced, handsome man. He was well-educated and intellectual man. He was a connoisseur of literature, knew the meanings of Arabic and Persian words in the gazels and often shared his ideas about them. He was interested in the etymology of Uzbek words and often interpreted them in a new way which often surprised us.

It was late in 1973 and we were celebrating "Hosil tuyi" (Harvest Festival) in the Shovot District and having a friendly talk. Komiljon aka was talking to Marks Jumaniyazov who worked as khokim of the Khorezm Region later on, in such a manner as if he was seeking his advice:

- Dear Marks, there are three words which can't be translated into Russian fully. If you translate these words they lose their original meaning.

He made a little pause and went on:

- The first one is toi (a wedding party)....

It was very quiet and it made Komiljon's usual rich voice more mysterious, more magic and we were eager to listen to the continuation of the talk.

- Toi,- went on Komiljon aka, - it is "toimoq" (to be full)...to be full of eating, drinking, music, performance and etc.- to be full of every pleasure. Well ! - he said smiling,

- What is "svadba" ? (svadba - is a wedding party in Russian).-Toi, toi,- he pronounced the word stressing the last sound.- The second one is "yer" ("yer" is land). "Yer" gives you food, feeds you and itself eats too.

Now he was stressing the sound "e".

- The third one is "soz" ("soz" is music and its homonym "soz" means very well, good).

- "Soz" - you should be strong, with good health, all the frets, strings should be good.

He did not look at anybody and stopped talking for some time. I had a talk with him many times. And I always admired the breadth of his thoughts, the profundity of his observations. Our interlocutors also praised him for the breadth of his views and mind and asked him to sing some songs with his pupils.

- Here they are, two of your pupils: both Otajon Khudoishukurov and Bobomurod Hamdamov. Let us arrange a singing competition!

Komiljon aka looked at his both pupils with his usual tact as if to find out what they thought about this proposal and said smiling:

- As you like.

Bobomurod said: "Usta, I have to go to Chorjui. Can I myself sing several songs ?".

Komiljon aka agreed at once as if he was expecting such an answer. Ustoz was again tactful. He felt from the bottom of his heart that it was not the right way to make his pupils sing in the unfamiliar style. We could feel it from his face.

After Bobomurod's request he smiled and said : "All right. Please, sing your songs".

From the above -mentioned talk it is clear that Komiljon aka was anxious about the national character of the art. Even now many singers while performing Ogahi's gazel "Ustina" to Feruz's melody, begin the first couplet not from the word "Mushkin" but from "Mushkul" which is not right. We do not mention the usage of Uzbek and Russian words.

Komiljon aka was very exacting towards himself. He worked hard both at the words of each song and melody and only after that he sang his songs before the audience.

He had another feature which could be a lesson to young singers. In spite of the fact that he usually appeared on the stage in the second part of the performance he used to get into a vacant room and to repeat his songs, to warm up his voice and to polish his witty remarks and jokes.

When Komiljon aka was in the heyday of fame there were rumours that "Komiljon aka saw a nightingale in his dream". Once I myself was a witness of this talk. It was being broadcasted a song of ustoz which began with the following couplet :

I saw a nightingale in my dream
It was afraid and came from the flowergarden
Which garden did it come from
Which garden did it sing a song from

An old man who was listening to this song with closed eyes and enjoying it spoke to himself :

- Komiljon himself has seen this nightingale....

The song reached its highest register :

I saw the nightingale in the morning
It sang about her and my mourning

- Now, that's something like it ! - the old man became animated.

- "He himself is saying that he saw the nightingale before the dawn.... A dream which is seen before the dawn usually comes true. Komiljon sings like a nightingale not in vain". Perhaps these words about nightingale are the invention

of one of Komiljon aka's admirers as his great esteem to him. Of course, it is natural to see a nightingale in his dream when Komiljon aka sings like this bird !

As they say, bulbul (bulbul is a nightingale) understands bulbul's language. People are very wise and they are aware of everything.

While learning the Khorezm maqoms perfectly and working over them Komiljon aka learnt on Matpano ota, Sherozi, Hojikhon aka and afterwards he himself became ustoz for his pupils. He studied at the Hamza Music School in 1952- 1955 in Tashkent and continued his education at the Tashkent State Conservatoire in 1955-1956. At that time he was taking his first steps as a composer. In cooperation with A. Stepanov he composed music to the play "Aziz and Sanam" by Ahmad Bobojon, together with M. Usupov, A. Stepanov he composed music to the play "Oshiq Garib" by Ahmad Bobojon (1958). Besides that he composed music together with S. Hayitbaev to the play "The Last Khan" (1967) by Ahmad Bobojon and Mumtoz Muhamedov.

Komiljon Otaniyazov created a number of fine parts as an actor at the Ogahi Theatre of the Khorezm Region. In "Farhod and Shirin" by Khurshid he played a part of Fahrod and in "Tohir and Zuhra" by Sobir Abdulla he played a part of Tohir so perfectly even nowadays people remember his acting of those parts.

Komiljon Otaniyazov by his rich voice and originality of his singing style and as a great hofiz won fame for ancient Khorezm and Uzbekistan throughout the world. He went on tour to China, India, Burma, Afghanistan, Cambodia, Thailand and his performances were a great success and he deserved love of millions of people there. Komiljon Otaniyazov was awarded with three orders of "Hurmat belghisi" and several medals for his outstanding public service.

Playing tunes and singing songs
Became famous our Komiljon
His songs reached Afghans and Arabs
Opened his heart our Komiljon

The Uzbek people's beloved hofiz Komiljon Otaniyazov passed away at the age of 58 in 1975. He was buried in the Imorat buva cemetery of the Urgench District. His father's grave is also there.

As stated above, we have narrated you about genius art masters whose creative work and lives were devoted to reanimating and passing on to the next generations maqoms which fell into decay and they successfully fulfilled this responsible work.

One of the famous composers is Matniyaz Usupov who learned the Khorezm maqoms from Matpano ota, Madrahim Shorozi, Hojikhon Boltaev, Komiljon Otaniyazov and other ustozes and set them to notes. First he published the collection of maqoms in one volume and then in 1980 he published them in three volumes.

Matniyaz Usupov was born on the 1st of January in 1925 in the Niyazmatarbob settlement in the Urghench District of the Khorezm Region. He grasped music quickly and at the age of 15 he was already working at the Regional Variety Theatre.

He took part in the Great Patriotic War and in 1943 he returned home after losing his one leg. After returning from the war he was engaged in music. He began working in a group of talented young musicians and singers under the leadership of Matpano ota who taught them to sing and to play ancient maqoms. This group was organized by Iyami, director of the Province Theatre. For ten years he performed maqoms and folk poems as a highly-skilled ghijjak player. But he was always thirsty for more knowledge. His ambition and his love for music brought him to Tashkent. At last in 1951 he entered the Hamza Musical School in Tashkent. Now he knew more about the mysterious world of music art but it was not enough for him. After successful finishing the school he entered the Composers' Department of the Tashkent State Conservatoire and graduated from it under the guidance of composer Zeidman in 1960.

A kind man by nature, handsome and with a likeable face and starry eyes Matniyaz Usupov was soon popular with people and got famous among the people of art. One could often hear his songs on the radio and singers often performed songs composed by him.

When Matniyaz Usupov was a student at the Conservatoire he began composing music for plays. In 1961 "The tragedy of a gazel" by Ahmad Bobojon was staged at the Mukimi Drama Theatre. The music for this play was composed by Matniyaz Usupov and it got famous among people. He composed music for "The Mirror of the Heart" by Hamid Gulam, "The Sacred Motherland" by Hayitmat Rasul and a number of other

dramatic works. He published the first and second volumes of Khorezm maqoms in 1959-1960. From 1961 he began working as a senior editor at the Uzbekistan Broadcasting Corporation and later worked as a teacher at the Tashkent Art Institute and at the Tashkent Culture Institute named after Abdullah Qodiri and he was awarded the academic rank of professor.

In 1980 Matmyaz Usupov published the fruit of his hard creative work - "Khorezm maqoms" in three volumes. He is a great art master who was awarded the title of Honoured Art Worker. Matniyaz Usupov who devoted his whole life to music science passed away in 1992 and he was buried in the Chighatai Cemetery in Taskent.

We would like to tell some words about the three devoted, well-educated musicians who are doing their best to reveal the mysteries of "Tanbour chizighi" for the last 20 years before giving all the particulars of the process of setting to modern notes "Tanbour chizighi".

Highly skilled ghijjak player Ahmadjon Masharipov was born in the family of a confectioner in Khiva in 1926. He entered the musical school in Urghench and finished it in 1943. That year he joined the State Variety Theatre and began working in the maqom performers' group under the guidance of Matpano Ota Hudoiberganov. He played a ghijjak and participated in the performances of famous ustozes Hojikhon Boltaev, Nurmamat Boltaev and learned the mysteries of maqom performing. Their training and hard work, songs and music magic won young Ahmadjon's heart for ever. He devoted his life to passing maqoms to future generations and setting "Tanbour chizighi" to modern notes.

He is also devoted to music science and when he was over 40 he entered Music School named after M. Hattatov and did not consider it to be beneath his dignity to study with boys who were as young as his sons. He did all this because he wanted to be close to the distant melodies and sounds. After finishing the school he became a teacher, ustoz but he was always with Hojikhon Boltaev, learned again and at the same time taught the youth. And after long searches he managed to find the original of "Tanbour chizighi" in 1967 but there was nobody who could read it. The man who he was looking for graduated the Tashkent State Conservatoire in 1976 and came back home. It was Ozod Bobonazarov. Ahmadjon aka was happy because the theme of Ozod's diploma paper was the research of "Tanbour chizighi". He cherished Ozodjon,

praised him to Hojikhon aka and introduced him to the people who were connoisseurs of the Arabic and Persian languages. And all the same it was not all plain sailing and years were passing with lightning speed.

Ahmadjon aka who knows no rest was able to organize a maqom performers' group. This time he introduced hofiz Ozod Ibrohimov into the small group of people who were engaged in setting "Tanbour chizighi" to modern notes. In spite of the fact that he is over 70 with his staff in his hand he comes to his work everyday both in the cold days of the winter and in the heat of the summer.

Ozod Ibrohimov's real name is Ikrom. In 1937 when the first secretary of the Central Committee of Uzbekistan Akmal Ikromov was subject to repression his parents got afraid and changed his name into Ozod but in his certificate of birth his name remained as it was before. He was born on the seventh of January, 1937 in the village of Nizakhos in the District of Qushkopir of the Khorezm Region in the family of a teacher. His father was from the village of Guja of the Khiva District therefore everybody calls him "gujali" (gujali means a man from Guja). The suvori he created is also called "Gujai suvori".

Ozod Ibrohimov who thirsts for knowledge is considered to be one of the first music teachers who graduated from the Tashkent Music School named after Hamza. While studying at the school he worked in the ensemble "Khorezm" and was a prize-winner of the World Youth Festival in 1957 and took part and showed his talent in the Uzbekistan Ten-day Literature and Art Festival in Moscow in 1959. In spite of the fact he was young, he conducted music dramas "Farhod and Shirin", "Leili and Majnun", "Tahir and Zuhra", "Arshin mol olon" staged at the Regional Theatre named after Ogahi.

Ozod Ibrohimov did not stop his creative work while he was working as director at the Urghench music school and at last he entered the Tashkent State Conservatoire. He was taught there by music experts, professors such as F.N. Vasilev, Sulaimon Tahalov, Anvar Leviev, Ibrohim Hamroev and they introduced him into the mysteries of music art.

In his practical work he learned much from the Honoured Artist of Uzbekistan Karimjon Usmoulov, famous hofizes Hojikhon Boltaev, Jurakhon Sultonov, Akmalxon Sufikhonov, Shoqosim Shojolilov and it helped him to become a perfect hofiz.

While becoming master of classic songs, maqom modes the love in him for composing music to poems, gazels, muhammas came into being. He composed music to "Qilurman men" by Bedil, "Ihtiyar et" by Nodira, "Ichra ut" by Feruz, "Topilmas" by Ne'mat Solaev, "Bog bilmasin" by Matnazar Abduhakim, to a number of gazels by Erkin Samandar and Komil Avaz and performed these songs and they were received by the people very warmly.

He composed music to the play "Ferus" by Komil Avaz and to the three-part video-film shot on the basis of this drama work and in cooperation with Q. Itkandarov he wrote music to "The wound in the heart" by Ne'mat Solaev and became a famous composer in this country.

At present he is working in the maqom group attached to the Regional Theatre named after Ogahi.

We can speak much about the hero of this book "The Distant sounds and Melodies". Certainly, his researches over "Tanbour chizighi" will be studied by many music experts in future. Ozod Bobonazarov was born in the village of Shikhyapi of the Hazorasp District in the Khorezm Region. His grandfather and father were helmsmen in the Amu Daria. At his early age he was fond of music. When he was 15 he entered the Urghench music school named after Matusuf Harratov. When his teachers saw his talent they recommended him to work at the Regional Theatre and he both studied and worked.

Ozodjon's enrolment of the Tashkent State Conservatoire is an interesting story. He had a surnai (surnai is a musical instrument) with accordion keys made by him. When he played this surnai the teachers were surprised and enrolled him without any examination. Ozodjon's surnai with accordeon keys is kept in the museum of the Conservatoire now.

Ozodjon's teacher Sulaimon Takhalov asked his knowledgeable follower to set the melody "Nadromaddin" to notes which he heard when famous ghijjak player Ollanazar Hasanov performed it during Talhalov's visit to Khorezm. Ozodjon fulfilled this work perfectly well. After that his teacher drew his attention to "Tanbour chizighi" and Ozodjon got interested in it. He took this theme as a diploma paper. After successful graduation from the Conservatoire Ozodjon began working as a teacher at the music school named after M. Harratov in Urghench. He taught to play a surnai, qushnai, dutor, tanbour.

In any type of creative work there is something which gives impetus to creating of something new. In 1980 in Khiva All-Union Symposium of Music Experts was held. During preparation for this Symposium famous composer Faisulla Karamatov said to composer Abdusharif Otajonov who was director of the Music school named after M.Harratov:

- What is your opinion? Is it possible to compare maqoms of "Tanbour chizighi" with the maqoms set to modern notes and to perform them ?

This interesting idea gave A.Otajonov no rest, but of course, it was not an easy job to cope with this task. Abdusharif aka sought advice from the teachers, especially from those music experts of the folk music department. During exchange of views when Ozod Bobonazarov expressed his views and opinions Abdusharif aka felt that Ozodjon was an able young man and would be a devoted person to the cause. From that day Ozodjon was appointed the head of the musicians who would take part in the Symposium.

Indeed, in the All-Union Symposium of Maqom Players the group of maqom players under the guidance of Ozodjon on the basis of "Tanbour chizighi" performed playing part of maqom "Rost", its "Tani maqom", "tarjee" and "Muhammasi ushoq". This nice performance made a great impression on the participants of the Symposium. Especially, everybody liked performance of "Tanbour chizighi" in comparison of maqoms in modern notes. It was the first steps of young Khorezm music experts towards the ancient maqom notes with the aim of decoding them.

After the Symposium was over maqom sounds and melodies took possession of Orodjon's heart as if he was living in the magic embraces of those sounds and melodies. Continuous researches began giving their results and he taught "Rost" maqom's singing and playing parts the members of maqom group "Suvori" and they began performine them.

All the results of their creative search gave their fruit : in the International Maqom Performers Simposium the skill of Khiva participants was appreciated highly. Famous music scholars, experts were happy to see that young music experts were seriously engaged in the research work at "Tanbout chizighi" and were sure that the research work over people's property "Tanbour chizighi", setting it to modern notes and passing over to future generations were in the reliable hands.

This trust and responsibility made Ozod Bobonazarov think over because now he had a great responsibility on his shoulders. But sometimes he was anxious if he was doing the right thing. In such cases his performers played one or another melody before the old hofizes, expert musicians of Khorezm and he was ready to take their advice.

It is very interesting to recollect the meetings, talks and conversations between famous maqom master, People's Artist of Uzbekistan Hojikhon Boltaev and Ozodjon. During long conversation in Ahmadjon Masharipov's house who is a devoted maqom performer Hojikhon aka kept silence and only listened to other people's opinion.. Hojikhon aka used to listen to the ancient melodies which Ozodjon was performing now when Matpano ota, Qurji ota and other ustoz hofizez had performed before and some of them he had been performing before the Revolution and up to present. But he felt sorry that according to the requirements of the time their tempo of performance became faster several times. He used to give a deep sign but he kept silence.

Once, in 1984 when the khofiz was over 80 they went to the village of Sharavot of the Yanghiariq District of the Khorezm Region where the grandson of Muhammad Usuf Bayani lived. This visit was initiated by Ahmadjon aka and gave its fruit.

When the hosts saw great hofiz Hojikhon Boltaev they showed him the original copy of "Tanbour chizighi" rewritten by Bayani. Hojikhon aka opened the book with the words "Bismillohir rahmonir rohim..." and was surprised greatly and began reading.

- Maqomi Rost

Everybody was staring at the usta. Usta's excitement passed to the others too. Keeping the book carefully they began reading and read it up to the end. When it was over as if he was leaving his gold which he had found Hojikhon aka felt tired and there were tears in his eyes. In spite of the fact that the guests asked the hosts for the book for some time they refused to give it on various pretexts.

They were sad in the car up to Urghench, everybody was sunk in thoughts. When they approached Urghench Hojikhon aka said with a feeling of regret as if he was talking to himself:

- It is a property which can be studied in a quiet place.

Everybody was silent. Seeing enthusiasm of the man who was over 80 Ozodjon's longing for living, creating and

carrying out research work became stronger and he made up his mind to go on carrying out his research work at "Tanbour chizighi" and wished long life to his ustoz.

I saw a very interesting piece of information in the issue of newspaper "Pravda" on the six of March in 1984: "Ozod Bobonazarov reanimated "Tanbour chizighi" created one hundred years ago and it was performed under his guidance"... I was excited and my heart began throbbing. Immediately I found my friend- writer Ne'matjon Solaev who was shooting a film about Hojikhon aka and told him about this news. He smiled and said : - I know about it. I shall arrange a meeting with Ozodjon for you.

Soon Hojikhon aka's follower took us, me and a popular singer Rusimat Jumaniyazov to Ahmadjon aka Masharipov's house. I got acquainted with Ozod Bobonazarov, who was an absent-minded young man with shaggy hair. He was a modest young man and he had no wish to speak, I was a little disappointed of him. It seemed to me as if he ignored Rusimat Jumaniyazov too. It touched me,

- How can you continue your beneficial work in this mood?
- I said coldly. He didn't answer, I continued after a while. - Ahmadjon aka praises you to the skies.

- I haven't done anything to boast yet - he said rudely. Because of these words the idea I wanted to join for realizing it lagged 20 years back. In 1991 when I was appointed as director of Region's Musical Drama and Comedy Theatre named after Ogahei, I invited Ahmadjon aka to work as an assistant director who was a good organizer and who was devoted to the theatre art in spite of the fact that he was against. We began working together. Every day he mentioned the name of Ozod Bobojonov. I pretended not to hear but he used to tell something about him. He said that Ozodjon was right.

One day I asked:

- Well, what's your dear brother busy with ?

- He left the theatre art, he is repairing cars, - engines of "Jigu li". It is his father's trade - he sighed - he likes you. You didn't understand him when you met him for the first time , - he added. I wondered if I was blamed when he was rude.

Some years passed, Ahmadjon aka got ill and retired. As he was 70 years old, his illness continued for a long time. I went to see him to the hospital, he again spoke about Ozodjon:

- Ozod began to analyze maqom "Buzruk",- he looked at me. I thought that he was a very devoted man to the art. When I asked him to come to the theatre with Ozodjon after his recovering he was so happy that I saw light in his eyes.

Really, when Ahmadjon aka recovered he brought Ozodjon to the theatre. We spoke with him as if nothing had happened between us before.

- Well, you are welcome, you can begin to realize your dreams, we'll fix salary for you and for your ustoz - I said. Ozodjon did not like my proposal:

- I came not to ask for money and work- he said.

Again I was upset by his rude answer, but I did not pay attention to it and told the following:

- One wise man asked to show him the man who hated money. He said that he would ask him to prove it. If he didn't prove he would call him a fool.

After these words Ozodjon burst into laughter.

- Oh, you can laugh !

- Do you think that I can't laugh ?

Here Ahmadjon aka added:

- People are right when they say: when a person has everything then he has a screw loose. We burst into laughter. From that day i.e. from the first of February of 1995 according to the order of the theatre, they began working under the name "maqom players group".

- In order to be a group there must be three people, we ask you to give us Ozod Ibrohimov - they said. I agreed. They began working at "Tanbur chizighi".

Wise people say: If you want to know somebody close, listen to his heart...".

Notes from Ozodjon's heart diary.

"It is better to see once than to hear hundred times" - said Mahtumkuli. The great writer was right. "Tanbur chizighi" is a magic world. After getting acquainted with this precious wealth I began to feel myself in the mysterious world of melody. I want everybody to be aware of this melody but am I able to realize my wish ? But it is not the work of one person! Can I clarify and solve the jumbles concerning maqoms and let people listen to this beautiful melody in my lifetime ? Dawn is coming...

- You are welcome, the candle of heart, the sun of the world...

I am waiting for the Sun, then I am not alone ! I am listening to "Suvori" again. I was excited by the sounds of horse steps and yells of riders passing by. As if I heard Hojikhon aka's strong voice, and his high tone.

I stopped reading the notes in the diary. It seemed to me I heard some sound. When I listened to, the telephone was ringing in the next room. I didn't take the receiver, the sound stopped, Again there was silence around.

I could not continue reading Ozodjon's diary. I remembered a story connected with one letter because of the telephone call.

Argument about one letter.

I wanted to write a Muhammad to wonderful poet Partav's poem with the radif "love" which was published in 1970 in Ayami's "Khorezm poets", but one word in the text of the gazel did not let me to write it :

Because of parting with sweetheart the world of pleasure
is far from Partav
Look, she opened her face and heart to you, Partav 45

I understood all the words in the poem but I could not catch the meaning of the word "savo" and did not understand the meaning of the poem. I was shamed to ask Ayami domla about it. I looked through dictionaries for this word but could not find it. Months passed, one day my friend poet Nematjon Solaev came to my place..I told him my intention.He thought a little bit and said: - We shall ask Ayami domla himself. He rang him up and they talked for a long time. During their talk, perhaps Ayami domla had a look at the book and explained the word "savo" as savo-wind which rose the veil and opened the sweetheart's face, he interpreted the wind as the wind of revolution. Nematjon aka told me his idea and explanation. First I agreed thinking that domla knew the Arabic language and the workers of the publishing house could not have allowed such error, but all the same I did not want to write Muhammad to this poem.

Again months passed. One day Hojikhon aka and Siddiq Mahsum, an educated old friend of my father came to our place to visit my father.

After greeting I told them my intention to write Muhammad to Partav's poem "Love". Hojikhon aka looked at me and smiled and continued sitting and looking at the ground . Siddiq Mahsum looked at Hojikhon aka and said - Very well. I did not say anything because I knew that both of them loved Partav.

I understood what they meant: "Is it easy to write Muhammad to Partav?".I broke the silence after a while.

- But I didn't understand one word in the poem. Recently Ayami domla published a book about poets of Khorezm and there I read Partav's poem "Love" and in the last lines there was written:

Firoqi yari aro lazzat dunyadin savo Partav.

Siddiq Mahsum looked at me, there was surprise in his eyes. "If you do not know even this word what for do you want to write Muhammad ? You are an engineer, why not to work by your trade : I understood his idea and I regretted to have said it.

- Your domla made a mistake, you must read it not "savo" but as "suvo" - "mosyvo" - it means who lacks all pleasures of life - he said in a loud voice.

Hojikhon aka repeated the line again not raising his head:

Faroqi yar aro lazzoti dunyadin suvo, Partav.

Now everything was clear. Because of one letter I couldn't write Muhammad ! After that I wrote it.

I looked at Ozodjon's diary a again and began reading it eagerly.

Notes in Ozodjon's diary.

Many skillful maqom players passed away and the art of maqom fell into decay. Khorezm's six and a half of maqoms "Tanbour chizighi" even was not opened till 1950- ies. Oh God !

E.E.Romanovsrya, who did not know the rhythm measures of maqoms, came to Khorezm in 1934 with a research expedition and recorded the phonograph of some maqom tunes, sung by M.Harratov in 1944. Matniyaz Usupov began writing down maqoms, heard from Matpano ota and other ustozes. At that time M.Usupov had not enough knowledge of music art. Even he did not finish secondary music school.

At this page of the note book one could notice Orod's rude criticism. Perhaps he wrote it in his diary because he did not dare to say it aloud :

"Our respected teacher Matniyaz Usupov published a book "Maqoms of Khorezm" edited by musician I.Akbarov in 1957. He coped with great work but he was limited with those songs and tunes which were sung and played up to this time and there were not any new tunes and songs in the book. All of them were recorded into the tapes and gramophone discs and performed by the singers. All the same his labour did not plough the sand, if he had not written the book maqoms would have changed their colours passing from one singer to another !

The heart of a creator is like the sea, it is large and wavy. Nevertheless, how Hojikhon aka had sung "Khoesrm segohi", Komiljon aka and their pupils also sang it in the same way without any change. Does it mean that there is no singer among them who can read notes ? No, there are a lot of them, but the mystery of ancient maqoms were not fully opened and discovered in the modern notes. Especially in the playing part the tunes are performed in the same way as they were played before publishing "Khorezm maqoms".

Ozodjon's diary is written in a surprisingly way. In some places of it his voice goes out of the notebook and touches the ceiling of the room causes ringing: "Great thanks to our teacher.. He published "Khorezm maqoms" in three volumes. Not any person can offer 3 volumes of "Khorezm maqoms" to people after 13 years. I am reading and reading and tired I have a headache. The question "Why?" tortures me. If the first book is far from Khorezm's real maqoms, the second edition consisting of 3 books is very far... What happened to our professor who created beautiful operas and ballets? Did other sciences influence him ? Why did he add Khorezm's classic songs to Khorezm maqoms and made 3 books of them ? Do Khorezm maqoms need this false honour ?".

The notes of "Tanbour chizighi" are such a wealth which can be, a mirror reflexing the whole of the Turonland! Ustoz could have analysed and got it published this great wealth!

On the contrary there are a lot of mistakes in many places of the maqoms. They are not lighted up correctly by the teacher. The playing part of the "Rost" maqom- the measures of "Tani maqomi rost" are given differently. Didn't the teacher pay attention that the measures are not changable ? The degree isn't right, the rhythm is not shown, so it is difficult to learn the song by heart. In the second edition of the book the measures of the rhythm is given equally and it

is correct but the mistake is in the mode which was prolonged up to fourth tact because sarakubors are zarb ul-qadim, there must be Gul-Tak between them. There is not such a melody in shashmaqom.

If in each line the rhythm changes 3 - 4 times it will be impossible to learn the melody by heart and one can't believe that the tune is right.

The rhythm of the melody "Tardgiz" in "Tanbour chizighi" is given as taka-gul-gul.

There are some jumbles in both editions of the author, the place of hissas are replaced.

In "Tanbour chizighi", "Peshravi Rost" is given as "Peshravi gardun", The song can be performed both in the way of "Peshrov" and in the way of "gardun" but in both editions of the author measure is given to "Peshravi gardun", it is not right for "gardun".

There are some mistakes in above- mentioned "Muhammas" in both editions of the author. "Muhammas Ushok" is a very famous song in Khorezm. The song which is performed in all parties, ceremonies doesn't fit the 16 tacts of rhythmical group yet. In the first edition 15 tacts of rhythmical group is shown, but it does not fit the conclusive phrase. In the second edition, it is prolonged to 16 tacts but it also does not correspond to the phrase. In "Tanbour Chizighi" the melody direction is given just to 16 tacts and it fits the rhythm very well...

In Matniyaz aka's first edition there is "Sakili Vazmin" but in the second edition there is not. "Sakili Mirzo" which is given in this second edition is just "Sakili Vazmin". The same we can say about the song "Sakili Muhirkan" which is the famous song "Khorezm Miskini", "Ufori the first" is the Ufori of this "Miskini", "Ufori the second" is the Ufori of "Rost".

Reading and looking through such mistakes I was at a loss. I closed Ozodjon's note-book and felt sympathy deep in my heart. I decided to have a heart to heart talk with him.

Conversation.

There are some people for whom one word is more and half a word is not enough. We must find one and a quarter word to find the way to their heart. If you cannot find this measure your conversation will not be successful, So I

prepared Ozodjon to the conversation, I began the talk from afar. First Ozodjon listened to me with indifference, then he began to listen to me with interest.

After greeting and a little pause I began: - One day Ulmas Umarbekov, Rusimat Otaev (both of them died) and I wanted to go to Khiva. Then I made a little pause because he knew our wonderful poet Rusimat Otaev very well. - Near the ancient Urgench bridge our car was broken. This happened either in 1968 or in 1967, then we walked through the Shavot bridge and went to the taxi-station to Khiva.

Five or six people who were standing in a queue, whether they recognized us or not, gave us their turn, not wasting time we took the first taxi and started to move when one kind-looking old man who wore national pants, warm kamsol (jacket), old-fashioned telpak (headwear) carrying on his back a sack not very full with luggage, raised his hand to stop the taxi, he held one sum in his hands (at that time taxi's charge till Khiva was one sum). I said:

- If he goes to Khiva let's take this ota (elderly man).

The taxi driver stopped the car near him. Ota gave him one sum:

- I wanted to go to Khiva-he begged,
- Please take a seat - I opened - the back door of the taxi and moved away.

Rusimat moved with difficulty because we were pressed a little. Ulmas aka was seating in the front seat silently. Nobody spoke until our car got to the Khiva road, after a while Rusimat pointed angrily to the panel with a soldier on the edge of the road and said:

- Instead of drawing soldier with a gun they could write a distich from Ogahi's poem, because this is the road to Khiva.

Nobody answered. After a distressing pause ota said.:

Do you know Ogahi? Rusimat aka was happy to hear it. He asked - We know him a little bit? And what about you?

Ota addressed to the taxi-driver:

- Hey, son, drive your car slowly.

He asked us: - Close the taxi windows. We all were very interested and closed the windows Ota began singing "Suvori":

I sing about sufferings of my heart in the desert

"Suvori" gradually raised so high up and filled our hearts so much that we were shocked with excitement. His voice and

tune became higher and higher, over 70 year old man without dutor and doira first sang Partavi's Muhammad to Fuzuli and finished beautifully with Ogahi's "Savti". The car arrived in Khiva. Suddenly ota said:

- I must get off here.

The driver stopped the car immediately. We were at a loss.

- Ota, who are you? - I asked with excitement.

- Me? - He looked smiling at our faces and said - some people call me Kalandar bola, some people call Kalandar-banghi. We heard much about famous hofiz (singer) Kalandor bola and we were ashamed that we didn't recognize him. Ulmas aka looked back and gave him a beautiful smile. Then I asked ota:

- Let's go with us, we are going to Doctor Otanazar Abdullaev.

- No, no - said ota quickly.

- I am coming to fetch my dutor. There are guests from Tajikistan in

Hodji Eshon's (he means Hodji Boltaev), one of them is Marufhuja Bahodirov. They will be there a week or ten days. I could not use Hodji Eshon's dutor. Thank you, boys. I must return to Urgench, - We'll take you back there - asked Rusimat aka.

- No, no, I'll go there myself - he went out of the car, didn't close the door and added - I live here when you have time you are welcome.

He took his sack on his back and went away. By the confident steps of ota one can see that he is the beloved son of his people and owner of his land... - Ozodjon - I wanted to draw him into conversation - we listened to Kalandar ota's songs later on. We organized a TV show where Hodji aka and he sang songs but I have not understood one thing yet.

To my mind Ozodjon didn't understand the purpose of our talk yet and he looked at me and asked me to continue.

- Kalandar aka's voice is one or two tones louder than Hodji aka's so it seems to me there is no rhythm in it.

There was a heavy pause, then I said that I had told this idea to Nazar aka, nowadays famous childirmakash who took part in the TV show and played a doira sitting between Kalandar aka and Hodji aka. He said that it had been difficult for him to play when Kalandar aka's turn came.

Ozodjon didn't say anything again, I didn't know what to say, then Ozodjon said with some inner regret:

- Hodji aka's art is beyond praise. If there is no rhythm in Kalan dar aka's song, will such a song master take part in the duet ?

And here is a puzzle for you. Now I kept silent. He could not help continueing the conversation.

- In order to listen to such singers and to understand his jokes one must have a good hearing ability, when they say "Dastgiri fano-o" in the highest tone many selfish doira players are at a loss and lose their ways of performance and they blame the singers that sometimes they cannot follow the rhythm - he stopped for a while to see whether I understand him or not, then continued

- It is like codensia, as if there is no rhythm, but all the same there is inner rhythm in it.

- Now I understood your phrase "Rhythm length" :

Ozodjon looked at me.

- You have read the note-book, didn't you ?

- Not everything. I didn't understand many places. You said that the song "Ne koshi uze" (p.317) which is in the book "Uzbek musikasi" by M.Usupov in volume Y is the same as "Tani maqomi rost". What do you mean?

- You are a strange man- Ozodjon lost his temper, - I mean that such a big melody of maqom became poorer.

The author gave the song "Naksh" from "Navo" maqom as "Savti Ferus ". Look - He took a big book and began listing - here, page 146, here page 244. It is stressed that the song "Dildoring Kelur" is based on the "Tasnif" from "Buzruk" maqom. Of course, this is the influence of the editors U.Kon and I.Akbarov, because there is no such phrase "Tasnif" in usage in Khorezm, M.Unusov is the scientist who was able to put down in notes of the songs which were in use. That's why we can say that the song is based on the tune of "Tasnif Buzruk". If we take into consideration that "tasnif" in Bukhara's shashmakom is the same in Kharezms maqom "Peshrav 1" then it is just right to say that the above mentioned song is based on "Peshrav" and created by Khorezm musicians.

- The song "Gulandomim bila" which was performed by Komiljon aka is familiar to people. It is given in volume Y of "Uzbek halq musikasi" at page 293. You said that is "Talkini Navo" and it is not right to say that it is based on "Talkini Navo". I opened the book at that page and can't find the sentence that is based on "Talkini Navo". How can I

understand it ? Ozodjon again was upset and said. - Oh...! Open the book at page 583.

I opened the book at that page at once, and found above mentioned phrase. All the same I said:

- And, what is it ?

- You either didn't read thoroughly what I wrote or you are laughing at me ! Before performing the song "Talkini Navo" he sang it to his teachers, to Matpano ota. If the song "Talkin" had full notes the tune wouldn't be so poor in the performance by Komiljon aka. Do you remember ? (Ozodjon began to sing in a loud voice).

Where is the place for my heart's rest oh, dear

I won't have a rest if my sweetheart is not near.

Suddenly he stopped singing and said in a tired voice:

- This highest tone is not in the note. There are only 2 or 3 lines for it.

- You are taking it too close to your heart but people gossip you too - said I in order to calm him.

He looked at me with surprise in his eyes. - They say that you are singing "Rost" by putting words in the place where you have to play the tune.

Ozodjon breathed heavily. I was sorry for him.

- Don't feel sorry for me - he said as if he guessed my thoughts.

Specialists say so because the tunes of "Tanbour Chizighi" are unfamiliar to them. It is not gossip, it is because of the fact they are not aware of ancient tunes. Even such an erudite scientist Ikrom Akbarov was not able to offer full version of "Rost" maqom from six and a half maqoms.

He opened page 518 volume 6 of "Uzbek halq musikasi" book : "Besides that here, there are some dots in different forms, different signs, for the time being it was impossible to define, to understand them".

In spite of fact that I had many talks with Ozodjon earlier today's conversation and my acquaintance with his notebook yesterday made me write a letter to Marx Jumaniyazov, the hokim ("hokim - a governor of province") of the Khorezm Region and let him know and ask him to help to finish this noble work and to publish maqoms as a book and as a present for the 2500 anniversary of foundation of Khiva and because of the fact that people should know these ancient maqoms as

well. Firstly he is governor of the viloyat, (viloyat - is a province) he is fond of music, art, history and he will do his best to acquaint people with their history, ancient music and maqoms.

A letter to the Khokim.

To the respected
Khokim of Khorezm viloyat,

Dear Marx Jumaniyazovich !

It is difficult for me to begin this letter though it has good intentions it is a little bit troublesome, it needs economic assistance and sponsorship.

You always take care of our culture, especially music and the problems connected with it. This is the will and wish and mercy of God to us. Your order to restore Khorezm's six and a half maqoms from the original of "Tanbour Chizighi", which was written in Feruz time is one of your such deeds. As you have proposed a talented musician Ozod Ibrohimov, Ozod Bobonazarov, Ahmadjon Masharipov, who took part in the organization of maqom group 30 years ago with Hodjikhon aka and one of the lovers of classic music were invited to the theatre. I told them about your task and they were given employment by fixing half staff salary to each of them. During past 9 months they set to notes of only Rost maqom's mushkulot, some poems of nasri and ufuri.

It took them 9-10 months to copy out one maqom and it shows that the work needs carefulness and time. If we continue the work in this speed it will take us 4-5 years to copy them out. Your interference is needed in order to finish this work and in order to present it to the 2500th anniversary of Khiva. Then it is impossible to quicken the work of those three people working over "Tanbour Chizighi" who are not released from their duties.

Dear Marx Jumaniyazovich you know from history that even Ferus gave a definite order about maqoms. Your devotion to this cause also deserves honour in this case. Because maqom is our cultural wealth and the pride of our nation, Setting to notes of Bayani's work "Tanbour

Chizighi" is one thing and taking care of its performers is another thing.

We wish You to solve the problem in our favour.

Yours faithfully
Director of the Viloyat
Theatre named after
Ogahi

I wrote the letter but I was not quite sure whether I am ready to have a talk with the Khokim. I read Ozodjon's note-book in the evenings and in the day time I often had a talk with three of them in their room.

Conversations

Once when I entered the room, our three maqom performers were sitting silent. Either they were tired or they could not find the solution of some problem. I didn't ask the reason. Simply I wanted to inspire and cheer them up and told them the following story.

Once there was an open-hearted man whose name was Bank buva in Kushkoprik. He was a sweet stuff maker and cooked different pastries, novvots, candies, etc. He was a big businessman at the same time and he often received such famous people as Sherozi, Hojikhon aka, Komiljon aka and their parties continued till morning.

One day Sherozi came to see him. Bank buva was so happy that he cut a sheep and made a party. When the party was in full swing Bank buva was called by his wife:

- Will you go out for a minute ?

- Well, well, what's the matter, - is everything all right?

- he said and he saw Komiljon Otaniyazov near the door, -

Oh, Komiljon,

come in you are welcome, - he invited him in. After that the party became much more interesting, when it was in its height again he was called by his wife.

- Will you go out for a minute ?

- Well, well, what's the matter - said Bank buva and he went out and saw Hodjikhon Boltaev who was not aware of the guests

- Oh, Hodjikhon Eshon, what fair wind brought you here, come in - he invited him in. Bank buva decided to cut one more sheep in honour of the guests.

- Call butcher Hodjayaz,- said he to his son and sent him for his neighbour. Hodjayaz came and asked,- what can I do for you?

- I wanted to cut only Sherozi itself. But (he pointed to Komiljon aka and Hodjkhon aka) they came too. We must cut one more sheep - he said.

The butcher nodded, and went out and after a minute he came in again and asked in a loud voice:

- Bank buva, Bank bova : which sheep should I cut ?

Bank buva waited a bit, looked at the faces of each guest and stared at Madrahim Sherozi and in a merry voice he said: - You can cut a Sherozi (he meant the breed of the sheep).

Everybody burst into laughter. The laughter was not over yet when Ahmadjon aka continued :

- Once a young man greeted with Hojikhon aka and said:

- I am a singer !

- Oh, well - said Hojikhon aka.

- I wanted to ask you one thing.

- Well, well, -said Hojikhon aka.

- I have a headache when I sing.

Hojikhon aka looked at the singer : - Do you have a terrible headache?

- Yes, I do.

- Hm... Hojikhon aka thought a bit and then without smiling he said seriously.

- Well, ask people how they feel after your song...

We laughed with pleasure for a while, when everybody was ready to continue our work and before our scientific talk, I read two lines from Navoi's poem:

Who is ashamed of drinking beer in the tavern

His mood will be spoiled by the sensitive string of a Nai

Ozod Ibrakhimov says:

-Oh ,listen to what Navoi says:

The sight of my sweetheart's face brightens the dark nights

The light of the eyes elucidates the faces of friends.

- To see friends, to have a talk with them is so pleasant, you are welcome,- he said to me.

After Ozod aka's words I didn't dare to speak about "Tanbour chizighi" at once and I continued my thought about friends, friendship a little bit.

- You know that the deceased Siddiq Mahsum, God blesses him, my

father, Hojikhon aka, Nurmamat aka were great friends. Siddiq aka and my father always argued about this or that word and even they were sulky with each other but they were real good friends.

Their debate was usually about the meaning of Arabic and Percian words. Hojikhon aka had a different nature. He didn't argue and if he liked somebody's ideas he used to take his dutar in his hand and played a surprising tune accompanied with a beautiful song. Everybody usually stopped a debate, offence was forgotten under the influence of this charming song in such cases.

One winter evening in 1975-76 Siddiq Mahsum rang me up and invited me to his place. It was 10 o'clock, in winter 10 o'clock seemed to be midnight.

- Siddiq aka, it's already late, what's the matter ?- I asked, but he said in his usual bass:

- Hoji Eshon, Nurmamat and your father are here, (Siddiq aka called Hoji Boltaev Hoji Eshon).

- Not only he - said Ahmadjon aka - Mahbubi domla and his friends also called him Hoji Eshon.

"Then they are discussing a new poem"- I thought and went there at once. As Mahsum aka had said four of them were sitting in a warm drawing room and having a warm talk. Hojikhon aka got his torr beside him. Nurmamat aka got his dutar, there was an ordinary table-cloth in the middle.

My father had an old book in his hand, he was reading something. When I entered there was a little pause. We greeted each other. My father continued reading the book: "His son Hammod said that his father Imomi Asam was a handsome, dark-complexioned, broad-shouldered man when he was sad he didn't speak, only answered questions. Being of middle height, handsome he didn't speak in vain. His talks were hearty and clever, interesting.

My father lifted his head from the book and looked smiling at the people sitting around:

- Look, his son did not limit himself saying medium height,- he said

- he was a little bit tall and handsome.

- Oh, yes, - said Hojihon aka.
 - Today's discussion is about us, - I said to Siddiq aka.
 - Oh, your father is young enough because he has got such a son as you, Komiljon. We called you because we like you.

Everybody nodded. Nurmamat aka added:

- Even when he curses somebody he says: let Imam Asim punish you !

- His, Imami Azam's honourable name is Al-Nu'mon. There is some magic in his name, because Nu'mon means blood, blood is the main source of the body and it shows that we are alive. Some religious people call blood - spirit...

- Samandar, - said Siddiq Maksum, you are a poet. Of course, Imami Azam is a great imom, he is a rare tulip in the flower garden of wisdom and Islam. You mustn't curse by his name, here is no word for explanation.

- Oh, yes, - said Hodji aka - Imom Azam was an educated man. God gave him this ability.

I tried to change the topic of the talk because it was already late and they were not going to stop their discussion and they forgot the song at all.

- Hojihon aka ! - I said to him and he looked at me in a strange way as if he guessed that I was asking for a song to sing and he bent his head showing that he was ready to listen to me:

- When Kalandar bangi reached the highest register of the song all tied up cattle tore their ropes, is it right ?

Normamat aka was a very jolly man:

- Oh, yes, when Kalandar aka sang people tied their cattle by chain.

- In order people didn't cut them - said my father. Everybody burst into laughter.

- You are the masters of exaggeration - said Siddiq aka to Hajikhon aka.

- But really Kalandar aka's voice was very strong and rich, - said Hojihon aka taking his torr sadly.

Nurmamat aka also took his dutor and fixed the strings of his instrument and looked at us smiling as if he wanted to say "now we'll sing", Hojihon aka began "katta suvori". And he sang the muhammas, which I had never heard. At the highest register of Muhammad he underlined one line of the song and stressed it :

The light in the hearts of people here is not from the candle...

The song was over. But it seemed as if the echo of his voice was still ringing.

Pleasant pause followed. Nobody wanted to break this pause and everybody was plunged in a deep reverie.

I repeated the line from the poem with pleasure:

The light in the hearts of people here is not from the candle...

- Oh, yes ! - said Siddiq Maksum - the light in our hearts was lit not by the candle but because of the friends, by the God!!!

One idea came across my mind whether there would be such musicians in the future too who could understand poems, the hidden ideas of songs.

Ahmadjon aka, both Ozod aka who listened to my talk kept silent for a while.

- Will there be listeners who can understand poems very well? - said Ozod aka.

- There will be - said Ahmadjon aka, with excitement, - musicians and listeners. We are working at the great work, everything has its turn.

- You are right - I said - but I am asking you this question already hundred times, why so many great musicians can't open the secret of "Tanbour Chizihy". I read yesterday that Ilyas Akbarov wrote after the talk with Ozodjon : "Many musical composers and music experts, mark that "Tanbour Chizighy" is simple and ordinary and it does not have any pause and rhythmic changes that's why up to this time there have been some difficulties in writing down in notes of the Khorezm maqoms which were written in this system. Research works carried out in this sphere have not given any results yet"46.

- We are working as if we are digging well by needle - exclaimed Ahmadjon aka sadly, - luckily we have Ozodjon who works hard at it and knows the subject well. We have done half of "Buzruk" and there are many suvories there.

- You reminded me "Suvories". One of the 12 maqoms was called "Raho vi". Ishaq Rajabov says : "According to some considerations "rah" or "roh" means "road", Because in some versions of maqoms and folk music compositions "suvori" is the name of songs and melodies, which describe the march of horsemen. If we say that "Suvori" is connected with the march of horsemen, "Rahovi" means to go along the road. I think the origin of the word "Suvori" goes to the word "Rahovi"47.

- Well if "Rahovi" is "Suvori", why there is not "Suvori" in Shash makom.

Hearing Ozodjon's question any music expert will be at a loss. - So - continued Ozodjon, "Tanbour Chizighi" is the rare national property of Turon, but it's misterious and it is necessary to work much at it.

- I looked at their faces -Ilyas Akbarov said in his book "Uzbek folk music": "Khorezm tanbour chizighi" is written on the base of tabulatur principal, but here not the pitch of the sound but the way of production of voice from a tanbour is written. 48 What is tabulatur ? What system is it?

- That's right - said Ozodjon and stood up, took the tanbour from it's place and pointed to the space from the lower part of the fingerboard up to the top of the finger-board and continued : " - This space is a tabulatura.

It was the base for creative research of great scholars. Al-Farobi, Ibn Sina and as result of it they created the system of notes. Famous Uzmian scholar Sayfiddin al Uzmovi's merits are great as he continued the works of great scholars. He called one unknown tune "sakili avval" i.e. the first sakul and he made up notes from the letter combinations and he fitted them to the measures of Ud stops and he placed the tune into the table (ud is a harp)....

- Figures, you said, - then Al-Farobi theory music science is one of the mathematical subjects found its reflection in it - I said. Forobi marked in his philosophical articles:" theoretical philosophy has three main parts they are: science about nature, science about God the science between them is occupied by mathematical sciences : mathematic science consists of 4 parts : ariphmetics, geometry, astronomy and music ".49

- Of course, we can't play the tune without counting - Ozodjon took the doira and began playing and counted one, two, three and etc. As far as tabulatura concerns it has Spanish, French and German types. For different musical intruments lined and without Lined types existed and they were marked by letters, numbers and different signs. Then the marks of tabulatura were changed into note sings. "Tanbour chizighi" also is one of the types of tabulatura.

- Ozodjon, you have said that there is no "Suvori" in Shashmakom.

- You are right, there is no "Naksh" too.

- Well, just a minute. Qulom Zafari counted 12 maqoms: Rahovi, Husay ini, Rost, Hijoz, Buzruk, Kuchak, Iroq, Safikhon,

Navo, Ushoq, Zangyla, Buslik and also showed their own melodies and stressed that there were 12 tunes in "Rahovi", it means "Navruzi Arab" - 6 melodies, "Navruzi" adgam" - 6 melodies. 50

- These are not "Rahovi" itself but its nasrs, Nasr means the way

of singing (performance). "Nasri Adgam", "Navrozi horo" for example. If we take "Rahovi" you can't compare it with "Suvori". "Rahovi" is connected with road, for example our famous "Ali Qambar", it looks like a man with a crook, like Kambar ota's walk. I compare this way of performing with the steps of people going to pilgrimage of sulton Uvajses bobo's, Norinjon bobo's graves.

Suddenly Ahmadjon aka got excited:

- There was a custom in one tribes in India : people who came from villages to town to the market, after shopping they hired a special singer.

- Why? - I asked.

- The singer sang a song untill the people walked 7-8 kilometres ho me carrying their luggage. Listening to the song they didn't notice the heaviness of their luggage, untill they got home.

- It is a very good custom - exclaimed Ozod aka.

- We have got one song - went on talking Ahmadjon aka - which is performed by a dutor.

- "Rovi", perhaps it is "Rahovi"

- "Rovi" means a man who tells legends -said I.

- You are right, rovis tell legends. Do they sing it under the accompaniment of music?

- We didn't say anything - Oh, I only told my thoughts-said Ahmad jon aka.

I enjoy each talk, get much useful information from them. In one of those pleasant days I was phoned from the Khokim's Office and told:" You will be received by the Khokim at 3 o'clock in the afternoon tomorrow". In spite of the fact that the Khokim will receive me in connection with "Tanbour chizighi", I was excited as if I am a student who is taking his exam. I invited Ozodjon in order to talk about "Tanbour Chizighi".

The Conversation.

- Ozodjon, in the 6 th volume of "Uzbek folk music" in the part"

Khorezm maqoms Ilyas Akbarov gave the interpretation of "Rost" maqom from "Tanbour Chizighi". Why are you going to take notes of this "Rost" maqom again.

- I. Akbarov was based only on 3 patterns in his interpretation. By the way in the third pattern, when it is said that the position of 3 dots fits the state of syncope is not right. In the first example one dot is equal to eight dots note measure, _____ and double dots - _____ are equal to 16 note measure, but it is also right partly because each dot comes in pairs or without a pair. If a dot comes in a pair they are equal to 8 notes, if a dot comes not in a pair it is equal to a quater, sometimes according to the the rhythmical foots they are equal to three times 8 notes. They are read from right to left.

1. _____ !! - the rhythm is taka-gul-gul, it is met in tune tarje.

2. When each dot is equal to three times 8 it is met in the maqoms interpretation _____

3. Besides that in "Tanbour Chizighi" the following arrows have different functions. Because the performance of full and not short Bozgy's are connected with these arrows if some arrows show the beginning of hona, some of them show the beginning of tone and words. It is a pity that I. Akbarov did not pay attention to long and short arrows.

4. Special lines which separate dots in "Tanbour Chizighi" _____ are put in order not to make a mistake in the division of rhythmical foots and they are put in difficult positions of the melody. Akbarov was not aware of this fact too.

5. Only the tune expressed by note 8 is the music of Rost which is correctly decaded but the rhythm division is not right.

6. The most characteristic feature is that being aware that it is not possible to divide 16 bars into three in one hona, this rhythm is divided into 3 bars.

The rhythm shown in "Tanbour Chizighi": Gul- tak - taka-gul- tak I Akbarov interpreted it in this way:

In reality it must be placed in this way and this music must be divided into 4 bars then the hona will be full

We can meet these mistakes in "Suvori" too. There must be 13 parts (hissa) in "Suvori" but when they wrote the notes it was put into 12 parts. That's why the place of weak and strong parts were mixed and changed.

For example the interpretation:

it must be:

The rhythm : taka-taka tak-tak gul-gul tak-taka taka-gul,

7. In notes instead of writing rephrase (the sign of repetition) the sign Alif (the first letter of, the Arabic alphabet) is given in "Tanbour Chizighi".

The dots are repeated between the second signs of Alif, /period (oraliq)/.

8. Now segna is in the middle, in "Tanbour Chizighi" the sign Star is given to show the repetition of long distance and plays the role of torch which shows the changing place of tune ..

Ozodjon is talking heatedly but I began thinking how to express my information in a simple and ordinary way and which points to stress while speaking to the Khokim.

- What are you thinking about?

I pricked up my ears after his question. I wanted to ask the usual question for which I never got a satisfactory answer - because the Khokim will ask me this question.

- Why hasn't "Tanbour Chizighi" been analyzed fully and has not been written down in notes ?

First Ozodjon was surprised, then in order not to show his disappointment he explained it thoroughly once again and he spoke about our national instruments which were fitted to play European music and after that I seemed to find the main point of the topic of talk with the Khokim of the Province.

At the Khokim's reception.

The first Khokim of the Horezm Province Marx Jumaniyazov is a well-educated man. He has experience in all spheres of life that's why it is a pleasure to have a talk with him about everything under the Sun.

- Well - said Marx aka, - I got your letter, you began very useful work. By the way what is "Tanbour Chizighi" ?

I brought some photo samples of ancient notes, copied out by Muhammad Usuf Biyoni and spread them on the table :

- Here are the photo samples from ancient notes with misterious dots. Marks aka looked at them for a long time and then took one photo sample:

- It looks like a cardiogram? As if the pulse of heart is written here, isn't it? - said he and continued in surprise : why haven't these dots been set into our modern notes yet? We have got great composers in our Republic ! There are many books about maqoms too.

- You are right, there are many critical works, articles, legends about maqoms and there are many authors, but if not to take into account of Khorezm "Tanbour Chizighi" there are not many complete ancient written sources of maqoms. Our famous composer Ilyas Akbarov did his best to write down the notes of "Tanbour Chizighi" and he was able to write down the notes of "Rost" maqom. Our performers noted that there were some mistakes there too.

By the way whether we do not know there are any composers or singers who are interested in "Tanbour Chizighi" besides Ilyas aka.

In one word, the rare property of our nation couldn't find it's performers and listeners.

This argument also shows that we didn't pay attention to the only rare source, did we? It shows our indifference to ancient sounds and melodies and that we are far from to recognize ourselves, our music, aren't we?

- Really - said Marx aka - we speak about maqoms for hours, but we are too far from setting to notes that source where the maqoms are collected. It disturbs our development as a nation and to know ourselves and to rehabilitate our customs and to realize our dreams into reality.

- Marx aka, I thought much over your question, you asked me above. Why hasn't "Tanbour Chizighi" been not studied well up to present, why haven't the notes been written down and people didn't know about it - I continued after a while. - One of the main reasons for it that our national instruments were reconstructed during the Red Empire, in general, the art of Uzbek national music is not studied well-enough and many music-schools were organized after the revolution on the basis of

European music-schools that's why students didn't know the rules of national music, they didn't study them and they were far from it.

You are right, Komiljon. When was the oriental department opened in the Conservatoire?

- Not before 1973-74, about those years

- You see, when will our students graduate it, when will they make research work, these are natural questions. That's why we lagged behind in preparing specialists who knew classic music and maqoms. - Now let's think over it, at the department of folk music instruments they teach students to play different national reconstructed instruments like accordion, balalaika etc. And how can we speak about maqom ? Of course not. Our national instruments are reconstructed to play Bethoven, Bah's works, so our musicians easily play them according to the notes and easily join the orchestra, but they can't be national musicians.

- They can be national musicians but they can't play it heartily to enjoy people

- All the same they are far from national colour. National colour came to us by oral performances. Those national musicians who couldn't enter the institute passed maqoms from one generation to another, from master to pupils, in this way maqoms are still alive partly.

Marx aka burst into laughter. I brought him the photos of reconstructed instruments and spread them on the table and began to show:

- Here is the fate of our dutor: these are a tonic (first string) dutor, those ones are a sekunda dutor, a bass dutor, and contrabass dutor. Alto dutor is a little type of dutor. The strings are cut into the string board in a chromatic way. Dutor bass is a big dutor. There are four strings- they are tuned in accordance with the fourth to "C" in the fourth big octave, to "G" in the third big octave, to "D" in the second small octave, and to "A" in the first small octave; the string "A" is made of guts, the rest are made of metal.⁵¹

Dutor contrabass is a very big dutor. Ancient changes were also reconstructed, they are changed from deotonic tone into chromatic tone.

- Oh, the history of musical instruments have got their own secrets, said Marx aka,

- Fiddles (ghijjak) are also tuned like violins .

This is our ancient Khorezm fiddle. Look at this picture, we didn't recognize the musician, pay attention to the long

stringboard of the fiddle which lies on his knee. Surni (a pipe) was also reconstructed but they couldn't use it. They marked only chromatic (half line), sounds in a surni. They couldn't use kushnai.

- Why ?

- When they played a kushnai, it gave the sense of national colour.

Marx aka nodded his head and burst into laughter,

- Long live our kushnai !

- Deotonic stops of ancient tanbour were changed into chromatic stops, the sound of tanbour was fixed one step higher, because the sound of all instruments were tuned according to this sound in the orchestra. For example, Kashkar rubobi, alto dutor.

- So, all instruments were fitted according to the orchestra.

- I wonder if you know the person who headed the introduction of national instruments into orchestra. He is Ashot Ivanovich Petrosyan ! Well, he was invited to head it because he was an expert in the field of music. But according to somebody's order our instruments tanbur, dutors changed their way of tuning and lost national colour. And do you know the birth of dutor which causes to tremble the strings of people's heart for centuries how it was made. It is surprising and honourable that one person's life-time is needed to prepare dutor, until it gives the first sounds.

Here is the history, how a dutor comes into existence: My grandfather told me that first of all a mulberry tree was chosen, marked. They cut short logs from them, put them under a newly-dug well and put burnt bricks on them and kept there 15-20 years. The well gave water during these years, the first sounds of a dutor is born in the well. Apprentices dug out the logs from the well and put them in draught for 4-5 years and they are not touched during these years, all this process are headed by old masters. The apprentices dug another well and again put short logs under it for the music instruments of the next generation. The process of watering, drying, and hardening logs were very interesting, How they hardened them ! They buried them under the ground and built tandir on it. During 7 years housewives baked bread in it. If tandir got old, they built another tandir.

You see how future dutors were hardened?

After getting them from the place under the tandir they prepared parts of dutors and again put them in draught for

4 or 5 years. After that they were stucked by glue and a musical instrument were prepared which could stand humidity, wind, sun. And then two silk strings were tied and a dutor was ready.

One dutor was born during 40 years!

This is the life-time of people. From the sounds of dutor's string the heart of people, tremble, the blood is agitated in the veins under the accompaniment of the sounds.

I stopped talking. As if the room was filled with music and we were listening to it with pleasure. Marx aka knows instruments well, he has got dutor, tanbur and he plays them rather well so he understood my feelings and so we both remembered wonderful melodies of dutor.

- Fulom Zafari- I stopped his thoughts for a while,- in his article he said:

" In Turkistan each song and melody needs its time and costume. "Dugoh" is played in the morning, "Bayat" in the afternoon, "Chorgoh" in the evening, "Segoh" before the night, "Shahnozi gulyar" at midnight, "Nasrullo" early in the morning"50. If they are played not by national instruments, but by orchestra then...

- Our national music lives for ever with our national instruments,

- Marx aka, do you remember one Sunday you received professor of the Dartmond University Theodor Levin with Otanozar Matyakubov. His dissertation is devoted to "Shashmakom". He can play dutor rather well. He wrote a book "Musical trip to Central Asia". There is a chapter devoted to Khorezm. He was in Khorezm three times.

He lives in America and plays dutor, he took part in a TV show in our Republic. He is engaged in our ancient songs. Volter Feldman who is professor of Pensilvania and Columbia Universities is a musical expert, he studies Uzbek folk epos. Angelica Young is a musical expert from the Humboldt University who studies Uzbek maqoms. She gives concerts and is honoured by people.

But we, having such precious property in our hands are indifferent to them, blaming economic difficulties we can't give people real maqoms, will our descendants excuse us?!

I was so excited that Marx aka laughed and scratched his head as usual and said:

- Don't worry, let them write down the notes of "Tanbour Chizighi", we can cover all expenses, we shall publish it as a

book. Come into the department, count all expenses required for the maqom group, then we will pass a resolution.

We fulfilled his order with the the Khokimyat of the Region head specialist on cultural and educational affairs Ahmadjon Rusimatov, then the Khokim's following resolution was made, it was the unforgettable resolution for us.

Republic of Uzbekistan. The resolution of the Khokim of Khorezm Region.

29 September 1995
N 203.

The City of Urgench,

About promoting maqom art in the Region

Thanks to the independence of our Republic a broad way opened to restore Khorezm's ancient history and culture, customs, traditions and moral values.

A lot of work are being done to develop the classic music culture and the problems connected with it.

Khorezm's six and a half maqoms were written in "Tanbour Chizighi" in Ferus time. In order to promote maqom art in Khorezm, to reconstruct, to keep them and to hand them over to our future deneneration the original of the maqom "Tanbour Chizighi" must be set to modern notes so I make a resolution:

1) To organize a group of 3 people (musicians) who are interested in the hisfory of classic music to set notes from the original of Khorezm's maqom "Tanbour Chizighi" under the Regional Musical Drama and Comedy Theatre after Ogahie.

2) To confirm financial means and expenses for the staff of the group according to the Enclosure. Shown in the Enclosure 98500 sums from Khokimyat's reserve financial resources must be transfered to this Regional Theatre MFO 173301203 account and National Bank of the Urgench City 6010001 account.

3) To the director of Region Theatre after Ogani K. Avazov. - To take care of the group of 3 people who will set Horesm's ma qoms to modern notes and reconstruct them and to organize all possible conviences for their fruitful work.

- To spend money for the group's expenses which is given by Khoki miyat's reserve financial resources on this purpose.

- To finish setting the original of Khorezm's 6,5 maqom "Tanbour Chi zighi" to modern notes beginning from October 1995 up to December 1997.

- To work out additional activities to improve maqom art in the Theatre.

4) To the head of the Department of culture of the Region I. Ysupov : In order to improve maqom art in the Region, to hold festivals, scientific- practical conferences, to find talented young people.

5) The fulfilment of this resolution must he checked by Deputy Khokim T. Duschonov.

Khokim of the Region

M. Jumaniyazov

26.09.95

an Enclosure
to the resolution
N 203. of Province
Khokim from 1995.29th
of September.

The expenses of the group experts copying out Khorezm's maqom "Tanbour Chizighi" from the original into modern notes attached to the State Regional Musical Drama and Comedy theatre after Ogahi.

ev.	staff and other expenses	number	salary (sums)	For 15 months
1.	the leader of the group	1	2000	30.000
2.	Senior specialist	1	1500	22,500
3.	Specialist	1	1000	15.000
Total		3	4500	67.500

For buying musical instruments.

N	Name of the instrument	number (piece)	Price in sums
1.	Tanbour	1	7000
2.	Dutor	1	5000
3.	Ud.	1	5000
4.	Fuiddle	1	6000
5.	Kushnai	1	4000
6.	Bulamon	1	3000
7.	Doira	1	1000
Total		7 pieces	31000 sums

In all : 98500
(ninety eight thousand
five hundred sums)

After taking above mentioned resolution from the Khokim of Region I came up to the room where the group of maqom players were working. Through the opened door I heard their heated discussion and it made me stop.

Ozodjon is speaking with excitement:

-Sarahbor - the main informer. All sarahbor is performed in the way of "gub-tak". In his work "The history of classic music" at page 28 in "Music history of Khorezm" . Fitrat domla said that the way of "Makomi Rost" is "gub tak" and this is the way of playing Sarahbor. "The sign "ist" shown between "gub tak" is a mistake. The way of playing Sarahbor without "ist" is "bum bak". If we put "ist" between, the tune becomes weak, it gets gradually

heavy"53,-Fitrat was a little bit mistaken concerning "ist". In reality while setting of sarahbors to the notes Romanovskya, Uspensky made a mistake in rhythm. Like them our musicians U. Rajabi, M. Usupov and others in heavy blow (stroke), i.e. in strong part they used "bum", in weak part "bak" in setting to notes. That's why in the Republic's radio-television in performances in shashmakom's sarahbor the repetition of "gub-tak" is a mistake, because "gub-taq" must be in the middle of one tact, while performing "gub" in the strong part of the first tact, "taq" in the strong part of the second tact. By the way, "gub-taq" must come within one tact.

Fitrat underlined correctly at the beginning of this article : "while playing stringed instruments in hard sounds they had to play doira hard, producing "bak", when they came across soft sounds doira is played softly, producing "bum" 25. But in "the History of Khoresm music "ist" is given correctly. For example our teachers Hojikhon aka, Komiljon aka played "sarohbori segoh" in this way:

There was silence in the room. I entered the room, Ozodjon wanted to show the way of performance of "Segoh" writing it in a piece of paper and was demonstrating it to his colleagues. When he saw me, everybody stood up. I pointed to the paper in my hand as if I was not aware of their talk said:

- Here is the resolution we waited eagerly for a long time. Now heavy burden is on your shoulders. You must finish the work to the anniversary of Khiva's 2500th birthday.

- When is the jubilee marked ?- asked Ahmadjon aka.

- Next year, in 1997, we must publish it as a book.

- This is a creative work, when it goes smoothly it is all right, if it doesn't...- said Ozodjon and sighed.

- Ozodjon, I am also a creative man, the beginning of creative work is an idea and diligence. The beginning of a river is a spring. It is difficult to swim against the flow of a river. In order to get to the spring, in order to realize our idea we need creative and hard work. Then our creative work will be fruitful. The rough copies of "Rost" and "Dugoh" are nearly ready, you must put words on the "nasr". I know that it is difficult but when you begin "Navo" I think everything will be all right. The secret of old notes are in your hands, only you must work hard to justify the confidence. I thought you would be happy

hearing this news. But it seems to me you are not happy. Ingratitude always fails people. On the contrary you must work hard taking into consideration the care of our Khokimiyat.

- Oh, don't be upset! We are not going to fail you, - said Ozodjon heartily. After these words as if the room was filled with joy and we smiled at each other.

When I was going out wishing them success in their work Ozodjon handed me the content of the songs from "Tanbour Chizighi" which they would have to set to modern notes. I began to compare this content with the content of the published works.

Comparison.

The position of maqoms "Tanbour Chizighi" written by Muhammad Usuf Bayani is the following : Dugoh, Rost, Navo, Irog, Segoh, Buzruk and the singing and playing parts of these maqoms do not look like "Shashmaqom's" content. First of all the position of maqoms in "Shashmaqom" is different: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh and Irog.

In "Khoresm maqoms" edited by I. Akbarov the order is not the same: Rost, Buzruk, Navo, Dugoh, Segoh and Irog.

In Matniyaz Usupov's three volume book "Khoresm maqoms", which was published in 1980 the order of maqoms are the following : Rost, Buzruk, Navo, Dugoh, Segoh, Irog and Panjgoh.

Except "Tanbour Chizighi" in all above mentioned works the playing and singing parts of maqoms, the names of the tunes and songs are given in the same comparative way and the presence and absence of this or that tune in a maqom is shown, even "shashmaqom" begins with "Buzruk".

We think it is necessary to give this comparative order as it is.

Rost maqom.

a) playing part.

Bukhara shashmakomi!	Khoresm tanbour chizighi	Essays on the history of Khoresm music	Version written by M. Usupov.
1	2	3	4
Tasnif	Maqomi Rost	Makomi Rost	Maqomi Rost
-	Tarjee	Tarjee	Tarjee
Gardun	Peshravi gardun	Peshravi gardon,	Peshravi gardon
-	-	Murabbi Komil	-
Muhammas	Muhammas	Muhammasi jadid	Muhammas
Muhammasi Ushok	Muhammasi Ushok	Muhammasi Feruz	Muhammas
-	-	Musaddasi jadid feruz	-
Muhammasi panjgoh	Muhammasi panjgoh	Muhammas	Muhammasi Ushok
-	Panjgoh	Murabbai Rost	-
-	-	Musabbai Rost	-
Sakili vasmin	Sakili vazmin	Sakili mirza Rost	Sakili Vazmin
Sakili rig-rig	Sakil	Sakili muhirkan	-
-	-	Ufor	Ufor

6) singing part

Sarahbor	Maqomi Rost	Maqomi Rost	Maqomi Rost
Tarona 1,2,3	Tarona	Tarona	Tarona
-	Suvora	Suvora	Suvora
-	Naksh	Naksh	Naksh
Talqini	Talqin	Talqin	Talqin
ushor Tarona	-	-	-
Nasri Ushok	Nasri Ushok	Nasri Ushok	-
Tarona	-	-	-
Nasri sabo	Nasri sabo	Nasri sabo	Sabo
Talqincha	-	-	-
Siporish	-	-	-
Ufor	Ufor	Ufor	Ufor

Buzruk Maqomi

a) playing part

1	2	3	4
Tasnif	Makomi Buzruk	Makomi Buzruk	Maqomi Buzruk
Tarjee	-	-	-
Gardun	-	-	-
-	Peshrav 1,2,3	Peshrav 1,2,3	Peshrav

Muhammas	Muhammas	Muhammas	Muhammas
-	-	Sa usul	-
Muhammasi Nasrulloi	-	Muhammasi Feruz	-
Sakili Islomhonee	Sakili Islomhonee	Sakili Islomhonee	Sakili Islomhonee
-	Sakili Neyaz Hodja	Sakili Neyaz Hodja	Sakili Neyaz Hodja
Sakili Sulton	Sakili Sulton	Sakili Sulton	Sakili Sulton

6) singing part.

Sarahbor	Makomi Buzruk	Makomi Buzruk	Makomi Buzruk
Tarona 1,2, 3,4,5	Tarona 1,2,3,4,	Tarona 1,2,3,4	Tarona 1,2,3
Talqini Uzzol	Talqin	Talqin	Talqin
Tarona	-	-	-
Nasrulloi	Nasrulloi	Nasri Nasrulloi	Nasrulloi
Tarona 1,2,3,4	-	-	-
-	Nasri ajam	Nasri ajam	-
-	Suvora	Suvora	Suvora
-	Naksh	Naksh	-

-	Mukaddimaee	Mukaddimaee	-
-	Nasri uzzol	Nasri uzzol	-
-	Nasr	-	-
Nasri uzzol	Nasri uzzol	Nasri uzzol	-
Siporish	-	-	-
Ufor	Ufor	Ufor	Ufor

Navo maqomi

a) playing part.

Tasnif	Makomi Navo	Makomi navo	Makomi navo
Tarjee	-	-	-
Gardun	-	-	-
Nagmai oraz	-	-	-
	Peshrov	Peshrov	Peshrov1,2,3,
-	-	Peshrov zanjiri	Peshrov zanjiri
Muhammasi Navo	Muhammas	Muhammasi Navo	Katta Muhammas
Muhammasi bayat	Muhammasi Bayat	Muhammasi Bayat	Muhammasi Bayat
Muhammasi	-	-	-

Husainee Sakil	Sakil	Sakil	Sakil
-	-	Nim sakil	Nim Sakil
-	-	Ufor	Ufor

6) singing part

Sarahbor	Makomi navo	Makomi navo	Makomo navo
Tarona 1,2,3	Tarona	Tarona	Tarona
-	Suvora	Suvora	Suvora
Talqini bayat	Talqin	Talqin	Talqin
Tarona	Khorasm taronasi	Khoresm taronasi	-
Nasri Bayat	Nasri Bayat	Nasri Bayat	-
Tarona 1,2	-	-	-
Nasri oraz	Nasri oraz	Nasri oraz	Oraz
Tarona 1,2,3	-	-	-
Nasri Husainee	Mukaddimaee	Muhaddimaee	-
-	Dugoh Husaunee	Dugon Husaine	-
-	Nasri Dugoh Husainee	Dugoh Husainee	-
-	Talqini Mustazod	Talqini Mustazod	-
-	Naksh	Naksh	Naksh

-	Suvorai Dugoh Husainee	Suvorai Dugoh Husainee	-
-	Talqini Dugoh Husainee	Talqini Dugoh Husainee	-
Siporish	-	-	-
Ufor	Ufor	Ufor 1,2	Ufor

Dugoh maqomi

a) playing part.

Tasnif	Makomi Dugoh	Makomi Dugoh	Makomi Dugoh
Peshrav	Peshrav 1,2,3,4	Peshrov 1,2,3	Peshrov
-	Peshrovi zarbul-fatkh	Pershravi Dugoh	Zarbul fatkh
Tarjee	Tarjee	Tarjee	-
Gardun	-	-	-
Samoe	Samoe	Samoe dujoh	Samoe
Muhammasi Dugoh	Muhammasi 1,2,3,4	Muhammas 1,2,3,4	Muhammas
Muhammasi Chorgoh	-	-	-
Muhammasi Hodjihuja	-	-	-
Muhammasi Chopsarhona	-	-	-

Sakili ishkullo	Sakili ishkullo	Sakili ishkullo	Sakili ishkullo
-	Sakili ferus	Sakili ferus	-
-	-	Zarbul fatkh	Pahta zarb
-	Pahta zarb	Pahta zarb	-
-	ufor	ufor	ufor

b) singing part

Sarahbor	Makomi Dugoh	Makomi Dugoh	Makomi Dugoh
Tarona 1,2,3,4,5,6,7,8	Tarona 1,2,3,	Tarona 1,2,3,	Tarona
Talqini chorgoh	Talqin	Talqin	-
Tarona	-	-	-
-	Mukaddimae Nasri	Mukaddimae Nasri Hijos	-
-	Chorgoh	Chorgoh	-
Nasri Chorgoh	Nasri Chorgoh	Nasri Chorgoh	Chorgoh
-	Naksh va mukaddim ae Nasri Oraz	Naksh va Mukaddimae Nasri Oraz	Naksh
Oraz	Oraz Nasri	Oraz Nasri	-
Tarona 1,2,3,4	-	-	-

-	-	Muhammasi Dugoh Husainee	-
Nasri Husainee	Dugoh Husainee	Nasri Dugoh Husainee	-
Tarona 1,2 Husainee	-	Suvorai Dugoh	-
-	-	Talqini Dugoh Husainee	-
-	-	-	Bayat
-	Suvora	Suvora	Suvora
Siporish	-	-	-
Ufor	Ufor	Ufor 1,2	Ufor

Segoh maqomi

a) playing part

Tasnif	Makomi Segoh	Makomi Segoh	Makomi Segoh
Tarjee	-	-	Tarjee
Hafif	Hafif	Hafif	Hafif
gardun	-	-	-
-	Peshrov	Peshrov	-
Muhammasi Segoh	Muhammas 1	Muhammas	Muhammas

Muhammasi Ajam	Muhammas II	-	Muhammas II
Muhammas mirza hakim	-	-	-
Sakili Bastanyar	Sakili bastanyar	Sakil	Sakili bastanyar
-	-	Sakili ferus	-
-	-	Sa usuli feruz	-
-	-	Chor usuli ferus	-
-	-	Ufor	-

6) singing part

Sarahbor	Makomi Segoh	Makomi Segoh	Makomi Segoh
Tarona 1,2, 3,4,5,6	Tarona 1,2,3	Tarona 1,2,3	Tarona
-	Mukaddimae talqin	Muhaddimae talqin	-
Talqin	Talqin	Talqin	Talqin
Tarona	-	-	-
-	-	-	Sabo
-	Mukaddimae nasri hijoz	Mukaddimae nasri hijoz	-
Nasri sehoh	Nasri hijoz	Nazri hijoz	-

Nasri horo	Nasri navruzi Horo	Nasri navrizi Horo	Navrusi Horo
Tarona 1,2 3,4	-	-	-
-	Suvora	Suvora	Suvora
-	Naksh	Naksh	Naksh
-	Taronae nasri	Taronae nasri	Mukaddimae
-	Ajam	Ajam	Nasri ajam
Nasri ajam	Nasri ajam	Nasri ajam	Nasri ajam
Tarona 1,2	-	-	-
Siporish	-	-	-
Ufor	Ufor	Ufor 1,2	Ufor

Irok maqomi

6) playing part

Tasnif	Makomi Irok	Makomi Irok	Makomi Irok
Tarjee	-	Tarjee	Tarjee
Chanbar	-	-	-
Farbar	-	-	-
-	Peshrav	Peshrav	Peshrav 1,2

Muhammas	Muhammas	Muhammas	Muhammas
-	Muhammasi ferus	Muhammasi ferus	-
-	Sa usul	Sa usul	-
-	-	Sa ferus	-
Sakil	Sakil 1,2	Sakil 1,2	Sakil
Sakili ferus	-	-	-
Sakili kolon	-	-	-
-	Nakshi Irok	Nakshi Irok	-
-	nafurdam	nafurdam	-
-	Ufor	Ufor	Ufor

6) singing part

Sarahbor	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Muhaiyar	-	-	-
Tarona	-	-	-

Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Tarona	-	-	-
Siporish	-	-	-
Ufor	-	-	-
Siporish	-	-	-

1* "Khorezm maqoms" V1 edition pages XII — XVII.

From the above mentioned table 55 it is seen that research workers compared maqoms which were heard and written down from old musicians and experienced musicians with "Khoresm musical history", but it seems to us in the book the names of the tunes and songs were also given in that order as they were written down from the old masters, because the order of maqoms is different in "Tanbour Chizighi"; Dugoh, Rost, Navo, Irok, Segoh, Buzruk.

There is a difference in the content, especially "Navo" maqomi begins from the singing part and after some songs, it changes into the playing part.

As Ozod Bobonazarov and I had read "Tanbour Chizighi" several times with the help of people who know the Arabic and Persian languages, we gave the order of maqoms and the places of tunes and songs without any change :

1. Dugoh maqomi

singing (part)

1. Dugoh
2. Taronace avval
3. Tarona
4. Tarona
5. Makaddimace nasri chorgoh
6. Nasri chorgoh
7. Suvorai

8. Talqin
9. Nakshi mukaddimace Oraz
10. Nasri Oraz
11. Ufor

playing part

12. Dugoh
13. Tarjee
14. Pesshrav I
15. Peshrav

16. Peshrav II
17. Peshrav IY
18. Peshravi zarbi fatkh
19. Sakili ishkullo
20. Sakili Ferus
21. Muhammasi avvali dugoh
22. - Muhammasi Chorgoh
23. Samoi Dugoh
24. Pahta Zarb
25. Muhammasi Bayat
26. Ufor

2 Rost maqomi

playing part

1. Rost
2. Tarjee
3. Peshravi Rost
4. Peshravi gardun
5. Muhammasi Rost
6. Sakili Rost
7. Panjgoh
8. Sakili vazmin
9. Muhammasi panjgoh
10. Muhammasi Ushok

singing part

11. Muhammasi Rost
12. Taronai Rost
13. Suvorai Rost
14. Nakshi Rost
15. Mukaddimace talkini Rost
16. Talqini Rost
17. Nasri Uzhok
18. Nasri sabo
19. Ufor

3. Navo maqomi

singing part

1. Navo
2. Taronai Navo
3. Suvorai 4.
- Talqini mustahzodi navo

playing part

5. Navo
6. I- Peshravi navo
7. - Peshravi navo
8. Sakili navo
9. Muhammasi Bayat

singing part

10. Mukaddimace talqini navo
11. Talqini navo
12. Taronai Horasmee
13. Nasri Bayat
14. Nasri oraz
15. Mukaddimace Dugoh Husainee
16. Nasri Dugoh Husainee
17. Talqini Mustahzod
18. Nakshi Navo
19. Suvorai Dugoh Husainee
20. Talini Dugoh Husaini
21. Ufori Navo I
22. Ufori Navo II
23. Ufori Navo III

4. Iroq maqom	16. Taronai Nasri Ajam
	17. Nasri Ajam
	18. Ufor 1
	19. Ufor "
playing part	
-----	
1 Iroq	6. Buzrak maqomi
2.Tarjee	-----
3.Peshravi Iroq	
4.Muhammasi Iroq	playing part
5.Muhammasi Ferus	-----
6.Se Usul Iroq	
7.Sakili Iroq 1. Iroq	1.Buzruk
8.Fasli Iroq 1	2.Peshrav 1
9.Fasli Iroq	3.Peshrov
10.Nakshi Iroq	4.Peshriov
nafirdam	5.Se usul Buzruk
11.Ufori Iroq	6.Muhammasi buzruk
	7.Sakili Islimhoni
5.Segoh maqomi	8.Sakili Niyazjonhudja
-----	9.Sakili Sulton
playing part	
-----	singing part

1.Segoh	10. Buzruk
2.Peshrav	11. Taronai 1
3.Sakili Segoh Bastanigor	12. Taronai
4.Muhammasi Segoh	13. Taronai
5.Muhammasi Feruz (Segoh)	14. Taronai 1Y
6.Hafifi Segoh	15. Mukaddimai Talkini Buzruk
	16. Talqini Buzruk
singing part	17. Nasri Nasrulloi Buzruk
-----	18. Suvorai Buzruk
7. Segoh	19. Nasri Ajam
8. Taronai Segoh 1	20. Nasri Buzruk
9. Taronai Segoh	21. Mukaddimai Nasri Uzzol
10. Taronai Segoh	22. Nasri Uzzol
11. Talqini Segoh	23. Ufori Buzruk
12. Nasri Hirodg	24. Ufori Ushok
13. Navrusi horo	25. Ufori Ushshok
14. Suvorai Segoh	26. Panjgohi Buzruk
15. Naqshi Segoh	

This "Tanbour Chizighi", as Muhammad Usuf Bayani wrote, was written by Muhammad Rasul in 1300 according to the Moslem system of chronology and he copied it out in 1338 (1920)56* (the photo of the writing was shown above).

Thus the content of the Khorezm maqoms according to "Tanbour Chizighi" is given without any change. Here is one question: there is a great difference in the order, the place of tunes and songs between "Tanbour Chizighi" and published works up to present. Why is it so? Why is the place of maqom "Navo" not changed in all books and why does the performance of the maqom begin from the singing part? (in "Tanbour Chizighi", then it changes into playing part, then again into the singing part? Perhaps, it is one of the ways of performing peculiar to it. We leave this enigma for music experts to solve.

But we fall to thinking about another thing. Why is "Rost" maqomi given in the first place in "Khoresm maqoms" and other works published up to now? But in the above mentioned original copy of "Tanbour Chizighi" which was written in 1300 (1883) maqoms begin with maqom "Dugoh"! Perhaps the research workers saw a mistake in Tanbur Chizigh" and on the basis of folk practice and historical sources, where they give maqom "Yakgoh" in the first place, they did so accordingly. Because in the Persian language "yak" means "one" and "Yakgoh maqomi" is the same as "Rost" maqomi"57. Then after "Rost" must come "Dugoh", then Segoh" correspondingly, but actually "Navo maqomi" comes in the third place. This is also a riddle for musicians.

Perhaps there is another reason for it, they say when the number of maqoms were 12, Ushok Navo, Buslik (Abu Salik), Rost, Husainee, Hijoz, Rahovee (Rohuvee), Zangula, Irok, Isfahon, Zufarkand and Buzurg (Buzruk)58 they sang each maqom at a definite time of each month. For example: "Rost" is connected with Hamal, Isfahon with Javza, Kuchak (Zurafkand) - with Saraton, Buzurg with Asad, Hijoz with Sunbula, Buslik with Mezon, Ushoq with Akrab, Navo with Kavs, Husaini with Jadi, Zangula with Dalv, Kahovi with Hut. And in other sources maqoms are connected with other months: Rahovee - Hamal, Zangula-Savr, Buzurg - Javza, Husainee-Saraton, UshokAsad, Kurak (Zirafkand), - Sunbula, Rost-Meson, Hijoz- Akrab, Irokkavs, Buslik - Jadee, Navo - Dalv, Isfahon - Hut. 59

It is true that people who is aware of "Tanbour Chizighi", one of them - Khokim of Urghench Rustam Sultanov, who is

fond of ancient maqoms, is rendering economic and moral help. A well - known singer Abdurashid Rajabov was included into maqom performers group according to the recommendation of the Khokim.

Such maqom lovers Otaboi Urunov, Boltaboi aka Urunov, Hudaibergan Nafullaev, Uktam Hodjaev are working hard and our maqom group found the key to the notes of "Tanbour Chizigi" so the work is going on successfully. There appeared musicians who are helping to copy out notes from a rough copy into a fair copy. A well- educated, talented musician of the Theatre Hasanboi Rahmanov began coping out notes very carefully. Honoured Artist of the Republic Bahtiyor Omonboev is helping to copy out the maqom songs.

One of the best musicians and singers, People's Artist of Uzbekistan Gulora Rahimova, a talented actress Minavvar Omonboeva are taking part in performing songs of maqoms "Rost" and "Dugoh".

All these efforts began to give their positive results. "Nakshi Rost" performed by Munavvar Omonboeva from "Tanbur Chizigi" has a great difference from "Naqshi Rost" copied out from oral version. That's why before comparing these two notes, we consider it necessary to show the original source :

"NAQSHI ROST"

(in "Tanbour chizighi")

One day that murderer will kill me like Majnun
Riding gracefully on horse she will kill me as a fool
Though my weakness and feebleness awakens sorrow in her
heart
Bringing my bowed head to the earth she will kill
unwittingly by her art.
If she kills me during the date I am thankful
to her deep in my heart
If she is not one day with me I shall be killed
by suffering and part
Falling in love I did not know I shall be
so weak and sick
Parting will burn me on fire, meeting she will
play killing trick

Oh, people do not go to the square to admire her
Either you see the face of the godless rider

or she will kill you,

If you do not offer me merry smiling, oh my sweetheart
I shall be killed by longing for you and of losing heart.

They say she opened her face like a roze to kill Navoi
Alas, before seeing her face, the thorn of flower

will kill him

Listening to " Nakshi Post" from "Tanbour Chizighi" which was sung by our forefathers and fascinated us by their difficult, wavy sounds, one can not help thanking those people, who are reanimating melodies of these mysterious maqoms.

As Mir Alisher Navoi wrote in his "Farhod and Shirin" :

Musicians play hearty, sad maqoms
Which fill and echo in the golden domes

Thinking about those maqoms I entered the room of the maqom group, they were preparing their tanbour, dutor and fiddle to train to play a melody.

Ahmadjon aka looked at me and made his friends stop for a moment. I did not say anything and took my seat silently. They tuned their instruments in silence and slowly began "Panjgoh" from "Tanbour Chizighi"...

The tune began by the help of magic fingers
As if one hears the voices of ancient singers
By the mercy of tanbour, dutor, daf and nai
The sound of maqom "Panjgoh" becomes high.
How nice these melodies, great melodies
They allure my thoughts into mystery of maqoms
They lead my thoughts, again and again, at last
To the farthest corners of the historical past.

fond of
help. A
into n
recomme
Such
Hudaibe
our maq
Chizigi"
musician
copy into
the Thea
carefully
is helpir
One
Uzbekist
Omonbo
"Rost" a
All t
"Nakshi
"Tanbur
copied o
these tw
source :

Адабий-бадий нашр

КОМИЛ АВАЗ

Олис оҳанглар

Бадиа

Инглиз тилига Тоҳир Икромов таржимаси

Муҳаррир У. Қўқоров

Рассом М.Карпузас

Техник муҳаррир Т. Смирнова

Қ. Отаев фотосуратлари

Ушбу китоб "Тонг фирмаси ҳомийлигида чоп этилди.

One day
Riding g
Though

Bringing

If she ki

If she is

Falling in

Parting v

ИБ. 5565

Басмахонага 31.03.97 да берилди Босишга 02.04.97 да рухсат эти
Бичими 84x1081/32 1-нав босмахона қоғози. Адабий гарнитура. Ю
босма 10,92 шартли босма тобоқ 11,8 нашр босма тобоғи. Жами 1
нусха 1270 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида 69-96 рақ
шартнома

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Гафур Ғулом
мидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкен, Навоий кўчаси

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 1-босмахона
босилди. 700002. Тошкент, Сағбон кўчаси, 1 берк кўча 2-ўй.

